

คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

VALUE AND EXISTENCE OF BAI-SI IN THE MEKONG RIVER BASIN OF
NORTHEASTERN THAILAND

รุ่งฤทัย รำพึงจิต

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2567

คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

ปริญญานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปีการศึกษา 2567

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

VALUE AND EXISTENCE OF BAI-SI IN THE MEKONG RIVER BASIN OF
NORTHEASTERN THAILAND

An Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of DOCTOR OF ARTS
(D.A. (Arts and Culture Research))

Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University

2024

Copyright of Srinakharinwirot University

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง
ของ
รุ่งฤทัย ราพึงจิต

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์

..... ที่ปรึกษาหลัก	 ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า)	(ศาสตราจารย์ ดร.พิสิฐ เจริญวงศ์)
..... ที่ปรึกษาร่วม	 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์)	(รองศาสตราจารย์ ดร.สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง)
	 กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิธรรม โรหิตะสุข)

ชื่อเรื่อง	คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง
ผู้วิจัย	รุ่งฤทัย ราพึงจิต
ปริญญา	ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
ปีการศึกษา	2567
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์

งานวิจัยเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง และ 2) วิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชน 3 แห่งในภาคอีสาน 3 ชุมชนในจังหวัดอุดรธานี มุกดาหาร และนครพนม ผลการวิจัยพบว่า บายศรีมีพัฒนาการความเชื่อผสมผสานระหว่างคติพราหมณ์ พุทธศาสนา และความเชื่อท้องถิ่น สะท้อนโลกทัศน์ทางจิตวิญญาณของชุมชน บายศรีมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงคติความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของผู้คน นอกจากเป็นเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว บายศรียังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสามัคคี เปลี่ยนโครงสร้างอาชีพ และรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น แม้รูปแบบจะมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย แต่บทบาทและคุณค่าหลักของบายศรีในสังคมยังคงเหมือนเดิม ในบริบทปัจจุบัน บายศรีถูกให้ความหมายและนำไปใช้ประโยชน์ในมิติใหม่ ๆ ควบคู่ไปกับการดำรงแก่นแท้ทางวัฒนธรรมเอาไว้ บายศรียังเป็นเครื่องมือที่ชุมชนใช้เจรจาต่อรองกับอำนาจภายนอกอย่างรัฐ ทูต และวัฒนธรรมกระแสหลัก ผ่านการสร้างภาพลักษณ์และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ช้อค้นพบแสดงให้เห็นถึงพลวัตและความยืดหยุ่นของวัฒนธรรมบายศรี ที่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่ขณะเดียวกันก็ยังคงดำรงคุณค่าหลัก ความศรัทธา และอัตลักษณ์ท้องถิ่นเอาไว้ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง หากชุมชนยังคงตระหนักถึงความสำคัญและร่วมกันอนุรักษ์สืบทอดศิลปวัฒนธรรมนี้เอาไว้ บายศรีจะยังคงเป็นมรดกภูมิปัญญาล้ำค่าของอีสานลุ่มน้ำโขงสืบไป โดยที่ความยั่งยืนของบายศรีในอนาคตขึ้นอยู่กับการสร้างสมดุลระหว่างการรักษาคุณค่าเดิมกับการต่อยอดสร้างมูลค่าใหม่

คำสำคัญ : บายศรี, วัฒนธรรมอีสาน, ลุ่มน้ำโขง, สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม, การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

Title	VALUE AND EXISTENCE OF BAI-SI IN THE MEKONG RIVER BASIN OF NORTHEASTERN THAILAND
Author	RUNGRUTAI RAMPUNGJIT
Degree	DOCTOR OF ARTS
Academic Year	2024
Thesis Advisor	Assistant Professor Doctor Chakapong Phatlakfa
Co Advisor	Assistant Professor Dr. Kittikorn Nopudomphan

The research "Value and Existence of Bai-Si in the Mekong River Basin of Northeastern Thailand" aims to 1) study the beliefs and meanings reflected through the use of Bai-Si by people in the Mekong River Basin of Northeastern Thailand, and 2) analyze the roles of Bai-Si affecting social and cultural changes in the communities. Qualitative research methods were used, including document study, in-depth interviews, and participatory observation in 3 main communities in Udon Thani, Mukdahan, and Nakhon Phanom provinces. The results found that Bai-Si has evolved to combine Brahmin, Buddhist, and local beliefs, reflecting the spiritual worldview of the communities. Bai-Si has symbolic meanings representing shared beliefs, values, and identities. Besides being a ritual tool to worship sacred things, Bai-Si also plays important roles in creating unity, changing occupational structures, and preserving local identities. Although the forms have adapted over time, the main roles and values of Bai-Si in society remain the same. In the current context, Bai-Si is given new meanings and utilized in new dimensions along with maintaining cultural essence. Bai-Si is also a tool used by communities to negotiate with external powers such as the state, capital, and mainstream culture through creating images and cultural spaces. The findings demonstrate the dynamics and resilience of Bai-Si culture, which can adapt to social changes while still maintaining core values, faiths, and local identities amidst the changes. If communities continue to recognize the importance and collectively preserve this art and culture, Bai-Si will remain a valuable wisdom heritage of the Mekong River Basin in Northeastern Thailand, with its future sustainability depending on balancing between preserving original values and extending new values.

Keyword : Bai-Si, Northeastern Thai culture, Mekong River Basin, cultural symbol, social change

กิตติกรรมประกาศ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีจากความกรุณา และความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธ์ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้ให้ความรู้ คำปรึกษา ให้ข้อแนะนำ ตรวจสอบแก้ไข และชี้แนะแนวทางที่เป็นประโยชน์ในการทำวิจัย ซึ่งทั้งสองท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญตั้งแต่เริ่มต้นงานวิจัยจนงานวิจัยสำเร็จลุล่วง ขอขอบพระคุณอย่างสูง

ขอขอบพระคุณท่านปราชญ์ชาวบ้าน ช่างบายศรี และผู้มีองค์ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับบายศรี จากบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี บ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร บ้านบางทรายใหญ่และบ้านโคกสูง ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร และบ้านธาตุใต้ ตำบลหาดคำ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาในการให้ข้อมูลอันลึกซึ้งซึ่งทำให้งานวิจัยมีคุณค่าและน่าเชื่อถือ

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาทุกท่านที่ได้ให้ความรู้ที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการทำงานวิจัย รวมถึงคอยให้คำปรึกษา ให้ข้อคิด และชี้แนะแนวทางตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้เข้าศึกษาเรียนรู้ในสถาบันแห่งนี้

ขอขอบพระคุณท่านประธานและคณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.พิสิฐ เจริญวงศ์ ประธาน รองศาสตราจารย์ ดร.สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิธรรม โรหิตะสุข กรรมการ ที่ให้คำแนะนำ ให้ข้อเสนอแนะ และแนวคิดต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่าน ขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ที่ได้มอบทุนอุดหนุนการศึกษา ทุนการศึกษาดังกล่าวนับเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้การดำเนินการวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี

ท้ายที่สุด คุณประโยชน์และคุณค่าอันพึงมีจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณแด่บิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่ได้อบรมสั่งสอน ชี้แนะแนวทางที่ดี ส่งผลให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จในการศึกษา

รุ่งฤทัย ราพึงจิต

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญรูปภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	7
ประโยชน์และความสำคัญของการวิจัย.....	7
คำถามงานวิจัย.....	8
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
กรอบแนวคิดการวิจัย	9
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	11
1.1 แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา.....	11
1.2 แนวคิดทฤษฎีทางสัญวิทยา	16
1.3 แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม.....	21
1.4 แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	26
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	29
2.1 ประเด็นความเชื่อและความหมายของบายศรี.....	29

2.1.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน	29
2.1.2 ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี	32
2.2 ประเด็นบทบาทของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง	34
2.2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค	37
2.2.2 บทบาทในฐานะสื่อแสดงออกทางความเชื่อและค่านิยมของชุมชน	39
2.2.3 บทบาทในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา	41
2.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี	43
2.3.1 การเปลี่ยนแปลงบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี	44
2.3.2 การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการใช้บายศรี	47
2.3.3 การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมบายศรี	50
2.3.4 การสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านบายศรี	53
3. วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาจากการทบทวนวรรณกรรม	55
3.1 สรุปภาพรวมของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	55
3.2 สรุปกรอบแนวคิดในการศึกษา	60
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	62
1. พื้นที่และกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา	62
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล	63
3. การออกแบบเครื่องมือการวิจัย	65
4. การสร้างเครื่องมือในการวิจัย	65
5. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย	67
6. การจัดระเบียบและการวิเคราะห์ข้อมูล	68
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	76

ประเด็นที่ 1 ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน.....	77
1.1 ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน.....	78
1.2 รูปแบบและความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี.....	86
1.3 คุณค่าของบายศรีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน.....	95
ประเด็นที่ 2 บทบาทหน้าที่ของบายศรีที่ส่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ชุมชน อีสาน	99
2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค	100
2.2 บทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน	103
2.3 บทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน	105
2.4 บทบาทในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน	106
2.5 บทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น	110
ประเด็นที่ 3 การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย	112
3.1 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทและรูปแบบการใช้ บายศรี	112
3.2 การปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรี	114
3.3 กระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ	116
3.4 การนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อกระแสการ พัฒนา	118
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	121
สรุปผล.....	121
1. ผลการศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำ โขง.....	121

2. ผลการวิเคราะห์บทบาทของบาศรีที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ วัฒนธรรมชุมชน	122
3. การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของบาศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย	124
การอภิปรายผลการวิจัย	127
1. อภิปรายผลตามแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์	127
2. อภิปรายผลร่วมกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	131
3. ข้อค้นพบที่น่าสนใจ	132
ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้	134
1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้	134
2. ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	134
3. ปัญหาหรืออุปสรรค และข้อจำกัดของการวิจัยนี้	134
บรรณานุกรม	136
ภาคผนวก หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย	148
ประวัติผู้เขียน	152

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์สำคัญ (Key informants) จำแนกตามพื้นที่ศึกษาในจังหวัดมุกดาหาร จังหวัดนครพนม และจังหวัดอุดรธานี	75
--	----

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพประกอบ 1 ภาพกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual framework) (โดยผู้วิจัย)	9
ภาพประกอบ 2 วัดป่าคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี เป็นที่สักการะของพญานาคคู่บ้านคูเมือง	79
ภาพประกอบ 3 บายศรีบูชาพญานาค ตามความเชื่อของคนไทยโดยเฉพาะชาวอีสาน ซึ่งมีความเชื่อในพญานาคว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครอง	79
ภาพประกอบ 4 แสดงศิลปะพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบายศรี ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญในวัฒนธรรมอีสาน	80
ภาพประกอบ 5 ประติมากรรมพญานาคบันไดทางขึ้นโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	82
ภาพประกอบ 6 บันไดนาค ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์	82
ภาพประกอบ 7 แสดงความสัมพันธ์และองค์ประกอบของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาค...	83
ภาพประกอบ 8 บายศรีบูชาพญานาค เชื่อกันว่าจะทำให้เกิดความสุขความเจริญ มีโชคลาภ และแคล้วคลาดจากอันตราย.....	85
ภาพประกอบ 9 บายศรีแบบดั้งเดิมใช้วัสดุจากธรรมชาติโดยเฉพาะใบตอง และม้วนกรวยยอดแหลม	86
ภาพประกอบ 10 การสร้างสรรค์บายศรีที่ผสมผสานระหว่างแรงบันดาลใจและความเชื่อท้องถิ่น	87
ภาพประกอบ 11 บายศรีรูปทรงพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในภาคอีสาน	88
ภาพประกอบ 12 บายศรีที่ถูกประดับตกแต่งด้วยสีชมพูหรือสีบานเย็น เพื่อสื่อถึงเรื่องความรัก แสดงถึงการใช้สีและการตกแต่งที่เหมาะสมกับพิธีกรรม	89
ภาพประกอบ 13 เศียรพญานาคสี่เหลี่ยม แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบ สี และความหมายในพิธีกรรม	90
ภาพประกอบ 14 บายศรีในพิธีกรรมของชุมชนคำชะโนด แสดงถึงความเคารพต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ.	92
ภาพประกอบ 15 บายศรีพญานาคบ่งบอกได้ถึงตำนานและความเชื่อของคนในชุมชนคำชะโนด	93

ภาพประกอบ 16 การใช้วัสดุเทียมแทนวัสดุธรรมชาติ เช่น ใช้ออกไม้ประดิษฐ์ ไม้ปื้น ในการ ประดิษฐ์บายศรี	95
ภาพประกอบ 17 กลุ่มสืบทอดภูมิปัญญาบายศรีจากรุ่นสู่รุ่น	97
ภาพประกอบ 18 ชาวบ้านร่วมพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยใช้บายศรีรูปพญานาค เป็นเครื่อง สักการะบูชาหลัก	101
ภาพประกอบ 19 เครื่องมือหรือวัตถุที่ใช้เป็นตัวแทนแสดงการสักการบูชาความเชื่อที่มีต่อ พญานาค.....	102

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

วิถีชีวิตของมนุษย์และประวัติศาสตร์มีความเชื่อมโยงอย่างซับซ้อนกับศิลปะและวัฒนธรรม ศิลปะและวัฒนธรรมไม่สามารถแยกออกจากกันได้ แต่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งกับสังคมและผู้คน ความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม สะท้อนให้เห็นถึงศิลปะและวัฒนธรรม วัฒนธรรมในบริบทของชีวิตครอบคลุมถึงวิถีคิดของสังคม ประกอบด้วยคุณค่า อุดมคติ และการสร้างสรรค์ที่สั่งสมของมนุษย์ เพื่อแสดงจิตวิญญาณและปรับให้เข้ากับบริบทและสภาวะต่าง ๆ (เปรมรศมี ทักษะวรรณุต, 2553, น. 12) วัฒนธรรมแสดงถึงระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จึงมีพลังในการหล่อหลอมชีวิตของแต่ละคน วัฒนธรรมประกอบด้วยระบบ 3 ระบบที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ ระบบคุณค่า ระบบภูมิปัญญา และระบบอุดมการณ์ (เปรมรศมี ทักษะวรรณุต, 2553, น. 13) ระบบคุณค่าเกี่ยวข้องกับศีลธรรมอันดีของประชาชนและจิตวิญญาณแห่งการสร้างสรรค์ ระบบภูมิปัญญาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของสังคมโดยเน้นการจัดกาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติโดยยังคงรักษาอิสรภาพและความเป็นอิสระ ทำให้เกิดภูมิปัญญาใหม่ ๆ สอดคล้องกับค่านิยมทางศีลธรรม และระบบอุดมการณ์

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และบทบาทของวัฒนธรรมในการหล่อหลอมชีวิตมนุษย์ แนวคิดเหล่านี้สอดคล้องกับมุมมองทางปรัชญาและมานุษยวิทยาหลายแง่มุม Clifford Geertz นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่มีผลงานโด่งดังเรื่อง "The Interpretation of Cultures" (1973) ซึ่งเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงสัญลักษณ์ว่า "วัฒนธรรมเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้เพื่อเข้าใจและตีความโลก" (Geertz, 1973, p. 89) ประโยคนี้มาจากงานเขียนของ Geertz และเป็นหัวใจสำคัญของทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงสัญลักษณ์ของเขา Geertz เชื่อว่าวัฒนธรรมไม่ใช่แค่ชุดของประเพณี พิธีกรรม หรือพฤติกรรม แต่เป็นระบบที่ซับซ้อนของสัญลักษณ์ ความหมาย และค่านิยมที่มนุษย์ใช้เพื่อเข้าใจและตีความโลก สัญลักษณ์เหล่านี้สามารถเป็นอะไรก็ได้ตั้งแต่คำพูด ท่าทาง วัตถุ ไปจนถึงสถาปัตยกรรม "การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมต้องพยายามทำความเข้าใจระบบสัญลักษณ์และคุณค่าที่ผู้คนอาศัยอยู่" (Geertz, 1973, p. 24) Geertz เชื่อว่าการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมต้องพยายามทำความเข้าใจระบบสัญลักษณ์และคุณค่าที่ผู้คนอาศัยอยู่ สิ่งนี้หมายถึงการมองโลกจากมุมมองของผู้คนในวัฒนธรรมนั้น ๆ และพยายามทำความเข้าใจว่าพวกเขาให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ อย่างไร

ดังนั้น ความผูกพันที่แยกกันไม่ออกระหว่างศิลปะ วัฒนธรรม และสังคม ทำให้เราเข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดประสบการณ์ของมนุษย์และส่งเสริมพัฒนาของมนุษย์ (เปรมรศมี ทักษะวรบุตร, 2553, น. 14) ศิลปะและวัฒนธรรมจึงเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของผู้คน สะท้อนระบบคุณค่า ภูมิปัญญา และอุดมการณ์ ที่หล่อหลอมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

คนไทยมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่นับถือจะมีความศรัทธาตามความเชื่อนั้น ๆ โดยเชื่อว่าสิ่งที่ตนนับถือ จะสามารถดลบันดาลให้มีความสุข ความเจริญรุ่งเรือง ประสบความสำเร็จในชีวิต นับถือเทพเจ้าในลัทธิต่าง ๆ เทพเจ้าบนสวรรค์ที่อยู่ในระดับ ชั้นพรหม ชั้นเทพ ที่มีทั้งเทพฝ่ายชาย และเทพฝ่ายหญิง เทพเจ้าลัทธิจีน เทวดาอารักษ์ รวมถึงสมมติเทพที่เป็นสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชในอดีตของไทย จึงประดิษฐ์สร้างวัตถุเพื่อเป็นตัวแทนในการกราบไหว้บูชา บายศรี จัดเป็นเครื่องประกอบพิธีชนิดหนึ่ง que แสดงถึงความเป็นสิริสวัสดิมงคล กำหนดของบายศรีได้รับอิทธิพลมาจากคติพราหมณ์สันนิษฐานเนื่องมาจากมีการใช้ใบตอง โดยในคติพราหมณ์เชื่อว่า ใบตอง เป็นของสะอาดบริสุทธิ์ ไม่แปดเปื้อนเหมือนถ้วยชาม จึงนำใบตองมาทำเป็นกระทงเพื่อให้หรือรองรับอาหาร ส่วนรูปทรงเป็นการจำลองยอดเขาพระสุเมรุตามคติพราหมณ์เชื่อกันว่าเขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระอิศวร เมื่อมีบายศรี จึงเปรียบเสมือนการอัญเชิญพระอิศวรลงมาเป็นประธานในพิธี ส่วนทางด้านอาหารที่นำมาประกอบในบายศรีจะมีหลายอย่างที่ได้รับความเชื่อมาจากคติพราหมณ์ เช่น ไข่ต้ม แดงกวา มะพร้าว หรือแม้แต่ด้านพิธีการก็จะพบการเวียนเทียน การเจิม โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี ในประเทศไทยพบว่าการใช้บายศรีมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานปรากฏในวรรณคดีมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาราช และมีลวดลายบายศรีในตู้ลายรดน้ำศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยา (ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร, 2566) จึงยืนยันได้ว่าประเทศไทยมีการใช้บายศรีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยทั่วไปบายศรีมักทำจากใบตอง นิยมนำมาพับ และนำมาประกอบเข้าด้วยกันเป็นบายศรีรูปแบบต่าง ๆ อย่างประณีต รายละเอียดตามอย่างบายศรีที่ใช้ในพิธีจะดูที่ รูปแบบ จำนวนชั้นบายศรี จำนวนแม่บายศรี ลูกบายศรี ที่จะมีชื่อเรียกแตกต่างกัน ได้แก่ บายศรีปากชาม บายศรีเทพ บายศรีพรหม บายศรีตอ บายศรีหลัก บายศรีต้น หรือบายศรีชั้น 5 (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2556) นอกจากนี้ มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ วัสดุ ไปจากโบราณ มีการเปลี่ยนการใช้วัสดุธรรมชาติเป็นการใช้ผ้า กระดาษ พลาสติก ไม้บับัน ดอกไม้ประดิษฐ์ หรือใช้ผสมผสานกัน โดยอาจมีจุดมุ่งหมายการใช้เพื่อทดแทนวัสดุธรรมชาติที่หาได้ง่าย หรือเพื่อตอบสนองจินตนาการความคิดสร้างสรรค์ของ ผู้ประดิษฐ์ ทั้งนี้ บายศรี ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเคารพ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตาม

แนวคิดความเชื่อเพื่อความเป็นสิริมงคล ที่ยังคงอยู่ในวิถีวัฒนธรรมของคนไทยที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ บายศรี ยังถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของความโชคดีและความเจริญรุ่งเรืองในโอกาสและพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีรับขวัญ สุขุขวันเกิด เหตุการณ์สำคัญในชีวิต งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ การเปิดธุรกิจใหม่ การแสดงความเคารพและแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยทั่วไปมักเกี่ยวข้องกับการแสดงความขอบคุณ การขอพร การขอความคุ้มครอง ความเจริญรุ่งเรือง เป็นสัญลักษณ์ของความปรารถนาดีและความคาดหวังในความโชคดี หรืออาจมีการนำไปใช้ในเชิงปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย หรืออาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้างขึ้นอยู่กับภูมิภาคหรือแนวปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย รูปแบบบายศรีในแต่ละภูมิภาค อาจแยกไม่ออกชัดเจนนัก แต่จะมีความแตกต่างกันไปในด้านประเพณี พิธีกรรมเฉพาะ และองค์ประกอบที่ใช้ เช่น พิธีบายศรีแบบภาคกลาง เป็นพิธีบายศรีแบบที่มีการสวดภาวนา หรือขอพร ผูกด้วยสายสิญจน์ศักดิ์สิทธิ์ไว้รอบข้อมือของผู้เข้าร่วม พิธีบายศรีภาคเหนืออาจเกี่ยวข้องกับการใช้ ภาชนะ เช่น ชันเงิน ใส่ดอกไม้และใบไม้ที่มีในพื้นที่ ตลอดจนการผสมผสาน การฟ้อน ประกอบดนตรีอันเป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาค บายศรีภาคใต้ อาจมีการรวมองค์ประกอบของวัฒนธรรมและประเพณีของภาคต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน จะมีบุหงาชีระ หรือบุหงาชีอริ เป็นพานบายศรีแบบชาวไทยมุสลิมที่นับถือศานาอิสลาม นิยมใช้ใบพลูมาพับแล้วเรียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ชีระ แปลตามภาษามลายู จะหมายถึง ใบพลู พบการใช้บุหงาชีระนี้ในขบวนแห่ตามประเพณีของชาวมุสลิม คือ ประเพณีแห่ก และการใช้บุหงาชีระในพิธีเข้าสู่หนัด พิธีแต่งงานของชาวไทยมุสลิม อีกภูมิภาคที่จะกล่าวถึงพบว่ามี การใช้บายศรีอย่างแพร่หลาย พบเห็นบายศรี ได้ในแทบทุกโอกาสสำคัญของชีวิต ไม่ว่าจะเป็น พิธีกรรมมงคล การทำขวัญต่าง ๆ เช่น ทำขวัญเดือน ทำขวัญนาค ทำขวัญแต่งงาน ทำขวัญนา ทำขวัญแม่โพสพ ทำขวัญอุปกรณ์ทำมาหากิน การบวงสรวงสังเวย การสมโภช การตั้งศาลพระภูมิ การวางศิลาฤกษ์ การไหว้เทวดาอารักษ์ การบูชาครูช่าง งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานเกษียณอายุ งานรับปริญญางานประเพณี เช่น ประเพณีบุญข้าวประดับดิน ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณี สรงน้ำพระธาตุ เป็นต้น สาเหตุที่มีการใช้บายศรีแพร่หลายในภาคอีสานอาจเนื่องมาจากความเชื่อของชาวอีสานที่เชื่อว่าบายศรีเป็นสื่อกลางที่เชื่อมต่อบetween โลกมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ จึงมีวัฒนธรรมการใช้บายศรีมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง จะมีวัด ศาลเจ้า เทวสถาน ศรัทธาสถาน ที่ชาวอีสานมีความเชื่อและความศรัทธาอันแรงกล้าทำให้สามารถประดิษฐ์สร้างบายศรี หรือชื่อมาเป็นวัตถุสื่อสารแห่งความเคารพ เป็นงานหัตถกรรมอันประณีต มีหลากหลายขนาด ตั้งแต่ชิ้นเล็กไปจนถึงชิ้นใหญ่ แต่ละชิ้นล้วนสะท้อนถึงความศรัทธาและ

ความตั้งใจของผู้ประดิษฐ์หรือผู้ว่าจ้างเพื่อขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรม ทว่าบทบาทของบายศรีไม่ได้เป็นเพียงงานหัตถกรรมเพื่อประกอบพิธีเพียงอย่างเดียว แต่แฝงไว้ด้วยความลึกซึ้ง เปรียบเสมือนวัตถุสื่อสารที่ใช้แสดงความเคารพในวัฒนธรรมอีสาน โดยที่วัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสาน มีความเรียบง่าย ผูกพันกับธรรมชาติ บายศรีจึงถูกประดิษฐ์จากวัสดุธรรมชาติใกล้ตัวจึงกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต เช่น พิธีทำขวัญ พิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีแต่งงาน พิธีสู่ขวัญคน พิธีสู่ขวัญข้าว หรือในงานประเพณีต่าง ๆ ความเชื่อเรื่องธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวอีสานมักใช้บายศรีเป็นเครื่องแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และขอพร หรืออาจกล่าวได้ว่า บายศรี เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเคารพที่เปี่ยมไปด้วยความหมาย ความเชื่อ และวิถีชีวิต ประดิษฐ์จากวัสดุที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติ ใบตอง มักนิยมใช้ใบตองกล้วยตานี เป็นองค์ประกอบสำคัญ และมีดอกไม้หลากหลายสีประดับตกแต่งให้มีความสวยงาม เมื่อประกอบกันเรียบร้อยแล้วจะเหมือนดอกไม้แห่งมงคลที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และค่านิยมอันดีงามของชาวอีสานที่สืบทอดมายาวนาน ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงจะมีการใช้บายศรีอยู่มากอาจมีสาเหตุมาจากความเชื่อ บายศรีจึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมอีสาน

วัฒนธรรมอีสานลุ่มน้ำโขงที่เกี่ยวข้องกับบายศรี มีวัฒนธรรมและประเพณีที่สืบทอดมายาวนาน บายศรีจะถูกสร้างขึ้นและปรากฏในแทบทุกโอกาสของการดำเนินชีวิต เช่น บายศรีในวาระแห่งความมงคล ได้แก่ บายศรีสู่ขวัญ ใช้ในพิธีกรรมสู่ขวัญ เพื่อความสิริมงคล อวยพรให้ชีวิตราบรื่น ประสบความสำเร็จ บายศรีบูชา ใช้ในพิธีกรรมบูชา เพื่อแสดงความเคารพ ศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บรรพบุรุษ ธรรมชาติ บายศรีขึ้นบ้านใหม่ ใช้ในพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ เพื่อความสิริมงคล อวยพรให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุข เจริญรุ่งเรือง บายศรีงานมงคล ใช้ในงานมงคลต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน งานบวช เพื่อความสิริมงคล อวยพรให้คู่บ่าวสาว หรือ นาค มีความสุข บายศรีในวาระแห่งความผูกพัน เช่น บายศรีต้อนรับ ใช้ต้อนรับแขกผู้มาเยือน แสดงความยินดี ต้อนรับ และให้เกียรติ บายศรีงานประเพณี ใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานบุญบั้งไฟ เพื่อแสดงถึงความสามัคคี ความผูกพันในชุมชน บายศรีงานเลี้ยง ใช้ในงานเลี้ยงต่าง ๆ เช่น งานเลี้ยงสังสรรค์ งานฉลอง แสดงถึงความยินดี ร่วมแบ่งปันความสุข บายศรีในวาระแห่งความอาลัย บายศรีปากขาม ใช้ในพิธีฌาปนกิจ แสดงความเคารพ อาลัย ต่อผู้วายชนม์ บายศรีในวาระอื่น ๆ เช่น บายศรีขอฝน ใช้ในพิธีกรรมขอฝน เพื่อขอพรให้ฝนตก บายศรีขอพร ใช้ในพิธีกรรมขอพร เพื่อขอพรให้สิ่งต่าง ๆ สมปรารถนา บายศรีแก้บน ใช้ในพิธีกรรมแก้บน เพื่อแสดงความขอบคุณ และแก้บนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2561) นอกจากนี้ ชาวอีสานลุ่มน้ำโขง ยังมีความเชื่อเรื่องสัตว์มงคลที่ผูกพันกับธรรมชาติลุ่มน้ำ จึงมีความคิดในการประดิษฐ์สร้าง บายศรี เพื่อเป็น

สื่อกลางแสดงความเคารพต่อสัตว์ผู้ปกป้องรักษาแม่น้ำโขง เกิดกลายเป็น บายศรีรูปพญานาค งานหัตถกรรมที่ผสมผสานความศรัทธา ความเชื่อ ภูมิปัญญา และความคิดสร้างสรรค์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบบายศรีแสดงถึงความมีรากเหง้าที่สะท้อนตัวตนในงานหัตถกรรมของชาวอีสาน บายศรี เป็นวัตถุทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าที่สืบทอดมายาวนานในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงที่เป็นมากกว่าสิ่งประดับตกแต่งในพิธีกรรม แต่แฝงไว้ด้วยความเชื่อ ค่านิยม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ปัจจุบัน วัฒนธรรมบายศรีในภาคอีสานลุ่มแม่น้ำโขงกำลังเผชิญหน้ากับความท้าทายท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม งานวิจัยที่ผ่านมาแม้จะมีการศึกษาบายศรีในหลายมิติ ทั้งด้านความเชื่อ พิธีกรรม และบทบาทในชุมชน แต่ก็ยังมีช่องว่างความรู้หลายประการ เช่น การขาดการศึกษาคุณค่า ความหมาย และการปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงในเชิงลึก รวมถึงคำถามสำคัญที่ยังไม่มีคำตอบเช่น บายศรีมีบทบาทต่อการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างไร ภูมิปัญญาของการประกอบบายศรีมีการสืบทอดสู่คนรุ่นใหม่อย่างไร และจะมีกลยุทธ์ใดในการส่งเสริมคุณค่าของบายศรีในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ วัฒนธรรมบายศรีในภาคอีสานกำลังเผชิญความท้าทายแม้จะมีการศึกษาคุณค่าของบายศรีในมิติต่าง ๆ แต่ยังมีช่องว่างความรู้ โดยเฉพาะการศึกษาเชิงลึกถึงการดำรงอยู่และปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง รวมถึงบทบาทของบายศรีกับการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การสืบทอดภูมิปัญญา และแนวทางส่งเสริมคุณค่าของบายศรีในปัจจุบัน งานวิจัยนี้จึงมุ่งเติมเต็มช่องว่างความรู้ดังกล่าว ด้วยการศึกษาเชิงคุณภาพแบบเชิงลึกในพื้นที่ เพื่อสำรวจคุณค่า ความหมาย และการปรับตัวของบายศรีในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง โดยอาศัยกรอบแนวคิดที่ผสมผสานทฤษฎีทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงซ้อนระหว่างธรรมชาติ วัฒนธรรม และการปรับตัวของระบบความเชื่อท้องถิ่น ผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนตัวอย่าง 3 แห่ง เพื่อศึกษาการปฏิบัติจริงของบายศรี เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งเน้นศึกษาความสำคัญของบายศรีในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง โดยจะพิจารณาถึงความเชื่อ ความหมาย และบทบาทของบายศรีในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่และความหมายของบายศรีในปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของบายศรี เป้าหมายของการวิจัยคือการอนุรักษ์และส่งเสริมบายศรีให้คงอยู่คู่กับสังคมอีสานและสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แก่คนรุ่นใหม่

ผลการวิจัยจะนำไปสู่การพัฒนาแนวทางในการอนุรักษ์บายศรีอย่างมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวอีสาน บายศรี เปรียบเสมือนกุญแจไขไปสู่ความเข้าใจในวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชาวอีสาน การศึกษาบายศรีคือการเดินทางของกาลเวลาเพื่อสัมผัสกับความงดงามของศิลปวัฒนธรรมอีสาน และบายศรีไม่เพียงแต่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่ยังเป็นสะพานเชื่อมระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนั้น บายศรีคือวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยผลการวิจัยจะมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมอันงดงามนี้ให้คงอยู่และช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจและภาคภูมิใจในมรดกของบรรพบุรุษที่สร้างไว้ ช้อค้นพบเชิงทฤษฎีและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากงานวิจัย จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนากลยุทธ์ส่งเสริมคุณค่าและการสืบสานประเพณีบายศรี ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการและความท้าทายของสังคมในยุคปัจจุบัน (Mathias, 1996; Payyappallimana & Fadeeva, 2013) โดยมีเป้าหมายปลายทางเพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริมบายศรีให้คงอยู่คู่กับสังคมอีสานและสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แก่คนรุ่นใหม่ นอกจากนี้ งานวิจัยยังจะมีส่วนช่วยในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของชาวอีสาน โดยใช้บายศรีเป็นจุดขายทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาสัมผัสกับเสน่ห์ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน การศึกษาบายศรีอย่างลึกซึ้งจะช่วยสร้างคุณค่าเพิ่มให้กับประเพณีนี้ในฐานะมรดกวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบสาน ซึ่งจะส่งผลดีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นอีกด้วย อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ตระหนักดีว่า การศึกษาประเพณีบายศรีไม่อาจแยกขาดจากบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมในวงกว้าง ซึ่งล้วนส่งผลต่อการคงอยู่ การปรับเปลี่ยน และการสร้างความหมายใหม่ให้กับประเพณีดั้งเดิม

ดังนั้น การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้จะเป็นอีกมิติที่ช่วยเติมเต็มการทำความเข้าใจต่อพลวัตของวัฒนธรรมพื้นบ้านในโลกยุคใหม่ได้เป็นอย่างดี การศึกษาในครั้งนี้คาดหวังว่า ผลของการวิจัยจะไม่เพียงช่วยเติมเต็มองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมศึกษา หากยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในระดับนโยบายและปฏิบัติการได้อย่างเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม การพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในโรงเรียน หรือแม้แต่การสร้างกลไกเพื่อสนับสนุนการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น หากองค์ความรู้จากงานวิจัยนี้สามารถนำไปขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในการฟื้นฟู สืบสาน และต่อยอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานได้ จะนับเป็นคุณูปการอย่างยิ่งของงานวิจัย และนอกจากจะมีคุณค่าในเชิงวิชาการแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นอีสาน

ซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน งานวิจัยชิ้นนี้จึงเปรียบเสมือนการบันทึกและสะท้อนภาพความมั่งคั่งของงานหัตถกรรมพื้นบ้านผ่านคุณค่าของงานบายศรี เพื่อสร้างความตระหนักรู้และจุดประกายให้เกิดการหวงแหนรักษามรดกวัฒนธรรมอันทรงคุณค่านี้สืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง
2. วิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ประโยชน์และความสำคัญของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีประโยชน์ทั้งในเชิงวิชาการ สังคม และการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงการสร้าง ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับวิถีชีวิตและความเชื่อของคนอีสาน ผลการวิจัยก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงวิชาการ สังคม และการพัฒนา ดังนี้

1. ด้านวิชาการ
 - 1.1 เพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสานโดยเฉพาะความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี
 - 1.2 สร้างฐานข้อมูลสำคัญสำหรับนักวิชาการ นักศึกษา และผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวัฒนธรรมอีสานในอนาคต
 - 1.3 การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อเกี่ยวกับบายศรีตามกาลเวลา จะช่วยให้สามารถเปรียบเทียบและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้
2. ด้านสังคม
 - 2.1 เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และกระตุ้นให้คนในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ประเพณีบายศรี
 - 2.2 สร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเองให้กับชาวอีสาน
 - 2.3 ส่งเสริมการท่องเที่ยว สามารถพัฒนาเป็นการท่องเที่ยว เช่น เส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชน

3. ด้านการพัฒนา

3.1 ผลการวิจัยจะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนพัฒนาชุมชนสามารถนำไปใช้ในการวางแผนพัฒนาที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น

3.2 ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ในการกำหนดนโยบายส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

คำถามงานวิจัย

1. ชาวอีสานลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อและให้ความหมายเกี่ยวกับบายศรีอย่างไร
2. บายศรีมีบทบาทอย่างไรต่อการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชน
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลกระทบต่อคุณค่าและการปฏิบัติเกี่ยวกับบายศรีอย่างไร

นิยามศัพท์เฉพาะ

บายศรี หมายถึง เครื่องบูชาที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการแสดงความเคารพบูชา

ความเชื่อ หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ที่มีต่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติในการใช้บายศรีเป็นสื่อกลางในการบูชาพญานาค

ความหมาย หมายถึง การตีความความหมายที่แฝงอยู่ในบายศรีในด้านวัสดุ รูปทรงของบายศรี

ชาวอีสานลุ่มน้ำโขง หมายถึง ประชากรที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดที่มีอาณาเขตติดกับแม่น้ำโขงที่มีการบูชาพญานาค

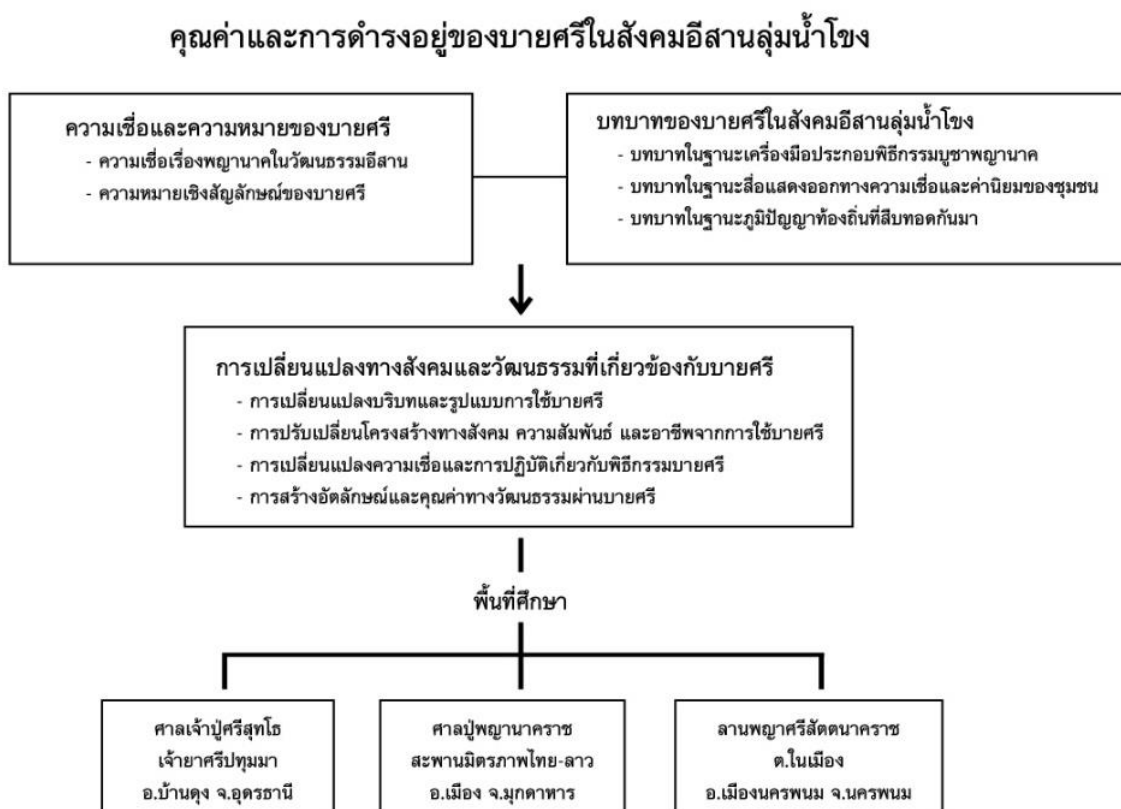
บทบาทของบายศรี หมายถึง หน้าที่ของบายศรีซึ่งวิเคราะห์ผ่านกิจกรรมการบูชาพญานาค การขอพรและบนบาน และการรวมกลุ่มทำบายศรีของชุมชนอีสาน โดยกิจกรรมดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ในพื้นที่ 3 แห่ง ได้แก่

- 1) ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- 2) ศาลปู่พญานาคราช สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ ๒ ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
- 3) ลานพระพญาศรีสัตตนาคราช ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากบทบาทของบาศรีที่ส่งผลกระทบทางสังคม ในด้านการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม การเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอาชีพ การสร้างและเสริมสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากบทบาทของบาศรีที่ส่งผลกระทบทางวัฒนธรรมชุมชน ในด้านการสร้างและเสริมสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การปรับตัวของความเชื่อและพิธีกรรม

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพประกอบ 1 ภาพกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual framework) (โดยผู้วิจัย)

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของการการศึกษาเรื่อง **"คุณค่าและการดำรงอยู่ของบาศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง"** ได้นำเสนอความสำคัญของบาศรีในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง และจะขยายความเข้าใจเกี่ยวกับบาศรีในเชิงลึก โดยจะนำเสนอแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจถึงความเชื่อ ความหมาย และบทบาทของบาศรีที่ส่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในภูมิภาคอีสาน

โดยจะมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบาศรี บทบาทของบาศรีในการสร้างความสามัคคีในชุมชน และการปรับตัวของประเพณีบาศรีให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเริ่มจากการนำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรม เพื่อสร้างฐานความรู้และกรอบการศึกษา

จากนั้นจะนำเสนอทฤษฎีที่สามารถนำมาอธิบายความหมายและบทบาทของบาศรี ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา แนวคิดทฤษฎีทาง ศัญวิทยา แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม และแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ เพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างและความคล้ายคลึงกันของการศึกษาเกี่ยวกับบาศรีในแต่ละบริบท และสุดท้ายเป็นการสรุปภาพรวมของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่นำเสนอ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลและตอบคำถามวิจัยในลำดับต่อไป

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

- 1.1 แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา
- 1.2 แนวคิดทฤษฎีทางศัญวิทยา
- 1.3 แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม
- 1.4 แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความเชื่อและความหมายของบาศรี

- 2.1.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน
- 2.1.2 ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบาศรี

2.2 บทบาทของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

- 2.2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค
- 2.2.2 บทบาทในฐานะสื่อแสดงออกทางความเชื่อและค่านิยมของชุมชน
- 2.2.3 บทบาทในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา

2.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี

- 2.3.1 การเปลี่ยนแปลงบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี
- 2.3.2 การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการใช้

บายศรี

- 2.3.3 การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมบายศรี
- 2.3.4 การสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านบายศรี

3. การวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาจากการทบทวนวรรณกรรม

- 3.1 สรุปภาพรวมของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย
- 3.2 สรุปกรอบแนวคิดในการศึกษา

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1.1 แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา

คติชนวิทยาเป็นสาขาวิชาที่ศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือคติชนในแง่มุมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม นิทานปรัมปรา วรรณกรรมมุขปาฐะ ศิลปะการแสดง หรือภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาในกลุ่มชนหรือชุมชน แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยาจึงมีความสำคัญต่อการศึกษาเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" เนื่องจากจะช่วยทำความเข้าใจบายศรีในฐานะคติชนรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนความเชื่อ ค่านิยม รวมถึงบทบาทหน้าที่ในสังคมและวัฒนธรรมอีสานได้อย่างลึกซึ้ง ในการนี้ ผู้วิจัยจะได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยาที่สำคัญและเกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวทางในการวิเคราะห์ ข้อมูลและตอบคำถามงานวิจัย ดังต่อไปนี้

ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งคติชนวิทยา คือ "William John Thoms" ผู้ที่บัญญัติคำว่า 'Folk-lore' หรือ 'คติชน' ขึ้นเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1846 โดยให้ความหมายว่า 'เป็นความรู้ ความเชื่อถือ และการปฏิบัติที่ได้รับการสืบทอดกันมาในหมู่ชาวบ้านโดยปากเปล่า' (Thoms, 1846, p. 862) แนวคิดของ Thoms นี้ให้เห็นว่า คติชนเป็นสิ่งที่มิอยู่ในทุกสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งช่วยสร้างความเข้าใจอันดีและความผูกพันในหมู่คนในชุมชน ในช่วงแรก การศึกษาทางคติชนวิทยามุ่งเน้นไปที่การเก็บบันทึกและจัดหมวดหมู่คติชน โดยพยายามสืบค้นต้นกำเนิด

ที่มาเพื่ออธิบายการแพร่กระจาย และหาแก่นแท้ของคติชนแต่ละรูปแบบ เช่น นิทาน ตำนาน บทเพลง หรือความเชื่อต่าง ๆ (Georges & Jones, 1995, p. 3-5) แต่ในระยะต่อมา นักคติชนวิทยาหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างเป็นระบบ โดยการตีความและวิเคราะห์ความหมายที่แฝงอยู่ในคติชนแต่ละประเภทมากขึ้น เพื่อทำความเข้าใจระบบความคิด จิตวิญญาณ และวิถีชีวิตของผู้คนในวัฒนธรรมนั้น ๆ

หนึ่งในนักคติชนวิทยาที่มีชื่อเสียง คือ Alan Dundes ได้ให้นิยาม "คติชน" (folklore) ว่าหมายถึง องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม ที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งนี้คติชนสามารถสื่อผ่านทางคำพูด (verbal) การกระทำ (customary) หรือวัตถุสิ่งของ (material) (Dundes, 1965, p. 2) ทักษะของ Dundes แสดงให้เห็นว่า วัตถุและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ของชุมชน ก็ถือเป็นคติชนรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสะท้อนความเชื่อ ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และระบบคุณค่าของกลุ่มชน

ในทำนองเดียวกัน Barre Toelken (1996) ได้ให้มุมมองเกี่ยวกับการศึกษาคติชนว่า การศึกษาคติชนควรพิจารณาทั้งเรื่องของโครงสร้าง (structure) และการแสดงออก (performance) โดยดูทั้งในแง่ของรูปแบบและเนื้อหา ในขณะเดียวกัน ก็ต้องคำนึงถึงหน้าที่ของคติชนในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมด้วย (p. 1-5) ดังนั้นการวิเคราะห์คติชนไม่ควรหยุดอยู่กับการเก็บบันทึกและจำแนกประเภทเท่านั้น แต่ควรมองให้เห็นถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลของคติชนต่อวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคสมัย

William Bascom (1954) ได้เสนอหน้าที่ของคติชนไว้ 4 ประการ ได้แก่ 1) ให้ความบันเทิงแก่ผู้รับสาร 2) เป็นกลไกในการอบรมกล่อมเกลาสมาชิกของสังคม 3) รักษาไว้ซึ่งระเบียบแบบแผนและจารีตของกลุ่มชน และ 4) ตอบสนองความต้องการทางจิตใจและช่วยผ่อนคลายความกดดันในสังคม (p. 333-349) ซึ่งทำให้อคติชนทำหน้าที่ในการธำรงไว้ซึ่งแบบแผนวัฒนธรรมหลักของสังคมอย่างมีพลวัต นอกจากนี้ Elliot Oring (1986) ได้เสนอความเห็นว่าการศึกษาคติชนควรตระหนักถึงอัตลักษณ์ของกลุ่มชน (folk identity) ที่ถูกสร้างขึ้นจากการมีคติชนร่วมกันในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ค่านิยม และการแสดงออกต่าง ๆ (p. 18-39) การทำความเข้าใจว่าคติชนทำให้ผู้คนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม เป็นสิ่งสำคัญในการศึกษามิติเชิงอัตลักษณ์และอำนาจของคติชนในการผลิตซ้ำวัฒนธรรม

Richard Bauman (1992) ได้ขยายขอบเขตการศึกษาคติชนในแง่ของการแสดงออก (performance) และการสื่อสาร (communication) ซึ่งเป็นการย้ำบริบทและการใช้งานจริงของคติชน Bauman มองว่าการเล่าเรื่อง การแสดง หรือการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ คือรูปแบบของคติชน

ที่ผู้ร่วมพิธีสามารถแสดงอารมณ์ ความรู้สึก และอัตลักษณ์ของตนผ่านการกระทำหรือบทบาทที่หลากหลาย (p. 41-49) การศึกษาพิธีกรรมในฐานะการแสดงจึงช่วยให้เข้าใจการสร้างความหมาย และสัมพันธ์ภาพทางสังคมของกลุ่มชน

ในปัจจุบันแนวทางการศึกษาคติชนได้พัฒนาไปอย่างกว้างขวางและแตกต่างจากยุคแรก ๆ มาก โดยให้น้ำหนักกับมิติเชิงสังคมและบริบทการใช้งาน ดังที่ Robert Georges (1997) เสนอว่า การศึกษาคติชนไม่ควรจำกัดอยู่เพียงการวิเคราะห์เนื้อหาหรือตัวบท (text) แต่ควรพิจารณาถึงบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคมที่แวดล้อมการปรากฏของเรื่องเล่าหรือการแสดงออกนั้น ๆ ด้วย (p. 315-318) ในทัศนะของ Georges การตีความคติชนที่แยกขาดจากบริบทจะทำให้ไม่สามารถเข้าใจคุณค่า ความหมาย และบทบาทของคติชนได้อย่างถ่องแท้

เมื่อพิจารณาแนวคิดทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น จะพบว่าการศึกษาคติชนเรื่อง "บายศรี" ของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงจะมีประโยชน์อย่างยิ่งในการสืบค้นที่มา วิเคราะห์ความเชื่อ ค้นหาความหมายเชิงสัญลักษณ์ รวมถึงบทบาทหน้าที่ทางสังคมวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงคุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังช่วยเปิดมุมมองในการมองบายศรีในฐานะ "คติชนร่วม" ที่ทำหน้าที่ในการสร้างอัตลักษณ์และความเป็นปึกแผ่นของชุมชนอีสานโดยรวมอีกด้วย

จุลลดา จุลเสวก (2556) ศึกษาพิธีกรรมบูชาพญานาคที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอีสาน พบว่า "พญานาคมีฐานะเป็นสัตว์ในตำนานที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำหน้าที่ปกปักรักษาพระพุทธศาสนาและอุปถัมภ์บุคคลสำคัญ (จุลลดา จุลเสวก, 2556, น. 45)" ซึ่งนำไปสู่การสร้างศาลปู่ศรีสุทโธพญานาคราช และการประกอบพิธีบายศรีบูชาพญานาคในชุมชนอีสาน ในขณะที่ วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2555) พบว่าในแถบลุ่มน้ำโขงมีการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อ นิทานตำนาน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้เรื่องราวของพญานาคกลายเป็นส่วนหนึ่งของคติชนร่วมที่ปรากฏในรูปของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ และวรรณกรรมของชุมชนอีสาน

ในต่างประเทศ Tambiah (1970) ได้ศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมการเซ่นไหว้ในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยกับลาว ซึ่งพบความคล้ายคลึงกันในแง่ของโครงสร้างความเชื่อ บทบาทของพญานาค และการประกอบพิธีกรรมผ่านสื่อกลางอย่างร่างทรง (แม่มด) (p. 305-310) นอกจากนี้ Hayashi (2003) ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องพญานาคกับระบบนิเวศลุ่มน้ำโขง โดยเห็นว่าความเชื่อและประเพณีการบูชาพญานาคมีหน้าที่ในการสร้างสำนึกร่วมและจิตวิญญาณในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน (p. 585-586)

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ามีนักวิชาการไทยหลายท่านได้ศึกษาคติชนประเภทความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการทำบายศรีในสังคมอีสาน เช่น เสาวภา เขียวรัตน์ (2549) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผีแถน (ผีฟ้า) กับพญานาคในสังคมอีสาน พบว่า “การบูชาพญานาคมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องแถน ผู้เป็นใหญ่ในสามโลก คอยดลบันดาลฝนฟ้าและธรรมชาติ โดยพญานาคทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเบื้องบน” (น. 167-169)

จากข้อมูลการศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่า บายศรีมีความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับคติความเชื่อและระบบคุณค่าเรื่องพญานาคของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง การทำบายศรีสู่ขวัญหรือประกอบพิธีกรรมบูชาด้วยบายศรีจึงเป็นส่วนหนึ่งของคติชนที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นและการรวมกลุ่มทางสังคม บายศรียังมีบทบาทสำคัญในการธำรงไว้ซึ่งระบบความเชื่อ เสริมสร้างความสามัคคี สืบสานอัตลักษณ์วัฒนธรรม และเชื่อมโยงคนกับธรรมชาติเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์ความเชื่อและบทบาทของบายศรีในแง่มุมของคติชนวิทยาจึงมีประโยชน์อย่างยิ่งในการเข้าใจคุณค่า ความหมาย และการปรับเปลี่ยนของบายศรีในสังคมร่วมสมัย

โดยสรุป แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยาได้วางกรอบความคิดที่สำคัญในการศึกษาคติชนอย่างเป็นระบบ ทั้งในแง่ของรูปแบบ เนื้อหา การแสดงออก ตลอดจนบทบาทหน้าที่ที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรม การวิเคราะห์บายศรีภายใต้มุมมองทางคติชนวิทยาจึงช่วยให้เข้าใจความเป็นมา คุณค่า ความหมาย ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของคติชนรูปแบบนี้ในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้อย่างถ่องแท้ อันนำไปสู่การตอบคำถามในวัตถุประสงค์การวิจัยเรื่องการดำรงอยู่ของบายศรีท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ กรอบแนวคิดจากคติชนวิทยาจะถูกใช้เป็นฐานในการออกแบบการวิจัย การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ผลในประเด็นต่าง ๆ เพื่อแสวงหาความกระจ่างในการตีความปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า "บายศรี" ต่อไป

แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา คติชนวิทยา (Folklore) เป็นสาขาวิชาที่ศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการแสดงออกทางศิลปะของมวลชน ทั้งในรูปแบบวจนภาษาและอวจนภาษา ซึ่งถ่ายทอดและสืบสานกันมาในชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นสาขาวิชาที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 คติชนวิทยามีพัฒนาการของกรอบความคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย ซึ่งล้วนแต่มุ่งทำความเข้าใจ ตีความ และอธิบายปรากฏการณ์ทางคติชนในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป ในที่นี้จะได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีคลาสสิกและร่วมสมัยบางส่วนที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยสร้างพื้นฐานความเข้าใจและเป็นเครื่องมือนำทางสำหรับการศึกษาคติชนในสังคมไทย

แนวคิดทฤษฎีดั้งเดิมของคติชนวิทยา มักเน้นการศึกษาคติชนในฐานะที่เป็นซากหรือหลักฐานของวัฒนธรรมดั้งเดิม (Survivals) ที่ยังคงเหลืออยู่ในสังคมสมัยใหม่ นักคติชนวิทยาเชื่อว่า ตำนาน นิทาน บทเพลง พิธีกรรม หรือความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมเกษตรกรรม คือร่องรอยของวิถีชีวิตและระบบคิดแบบโบราณที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แม้ความหมายและบริบทดั้งเดิมจะเลือนรางไปแล้วก็ตาม (Lang, 2015, p. 15-16) ขณะเดียวกัน แนวคิดหน้าที่นิยม (Functionalism) ก็ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยมองคติชนในฐานะกลไกทางสังคมที่ทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ การควบคุมพฤติกรรมทางสังคม การสร้างความสามัคคี หรือการผ่อนคลายความตึงเครียด เป็นต้น (Bascom, 1954, p. 333-349)

อย่างไรก็ตาม กระแสคิดเชิงวิพากษ์ที่เกิดขึ้นนับแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการทบทวนข้อจำกัดของกรอบคิดแบบคติชนวิทยาดั้งเดิม นักทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ชี้ให้เห็นว่า การมองคติชนเป็นเพียงวัฒนธรรมดั้งเดิมหรือสิ่งที่ตกค้างมาจากอดีต มักเป็นการประกอบสร้างภาพแทนที่ลดทอนหรือถูกกฎหมายท้องถิ่น โดยไม่สนใจพลวัตและการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของมัน (Dundes, 2007, p. 55-56) ส่วนนักมานุษยวิทยาแนววัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ก็ท้าทายสมมติฐานที่ว่าคติชนทำหน้าที่รักษาสถิตหรือความสงบสุขของสังคม พวกเขาชี้ให้เห็นว่า คติชนหลายรูปแบบ โดยเฉพาะในบริบทของสังคมอาณานิคม กลับถูกใช้เป็นเครื่องมือต่อต้านและเรียกร้องความเป็นธรรมจากผู้มีอำนาจ มากกว่าจะเป็นสิ่งที่คอยควบคุมผู้คนให้อยู่ในกรอบศีลธรรมแบบจารีต (Narayan, 1993, p. 183-184)

แนวโน้มล่าสุดของทฤษฎีคติชนวิทยาในปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับประเด็นอำนาจ อัตลักษณ์ และการเมืองวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ทฤษฎีหลังอาณานิคม (Postcolonialism) ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของคติชนในการสร้างจินตกรรมและภาพตัวแทนของผู้ถูกปกครองที่สัมพันธ์กับอำนาจและความรู้ของระบอบอาณานิคม (Naithani, 2010, p. 121-136) ส่วนแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ก็มุ่งเน้นไปที่การวิพากษ์ถึงการประกอบสร้างความเป็นชายขอบให้กับอัตลักษณ์ภูมิภาค และบทบาททางสังคมของผู้หญิงที่แฝงอยู่ในคติชนแขนงต่าง ๆ (Mills, 1993, p. 175-185) ขณะที่ ทฤษฎีการแสดง (Performance) วิเคราะห์คติชนในฐานะปฏิบัติการและการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ที่ช่วยธำรงรักษาและผลิตซ้ำระเบียบทางสังคมทางสังคมและวัฒนธรรมผ่านการกระทำที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ (Sims & Stephens, 2005, p. 126-128)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวคิดทฤษฎีคติชนวิทยามีความหลากหลาย ซับซ้อน และพัฒนาการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องตามยุคสมัย แม้ในช่วงแรกมักมุ่งศึกษาคติชนในฐานะ

วัฒนธรรมพื้นบ้านที่ถ่ายทอดกันมาแต่โบราณ แต่กระแสดคิดในระยะหลัง ๆ ได้ขยายขอบเขตความสนใจไปสู่พลวัตของการเปลี่ยนแปลง การเชื่อมโยงกับบริบททางการเมืองและสังคม ตลอดจนการวิพากษ์อำนาจ การสร้างอัตลักษณ์ และการผลิตความหมายที่แฝงฝังอยู่ในคติชนร่วมสมัย ดังนั้น การนำเอาแนวคิดทฤษฎีเหล่านี้มาประยุกต์ในงานศึกษาคติชนไทย จึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งความต่อเนื่องและความเปลี่ยนแปลง ทั้งอำนาจและการสร้างพื้นที่ต่อรอง ทั้งกลไกควบคุมทางสังคมและเครื่องมือในการทำหายอำนาจนำ เพื่อให้เข้าใจถึงความซับซ้อนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมได้ดียิ่งขึ้น

1.2 แนวคิดทฤษฎีทางสัญวิทยา

การศึกษาเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" แนวคิดทฤษฎีทางสัญวิทยา (Semiotics) เป็นอีกมุมมองหนึ่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากจะช่วยในการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในรูปแบบและองค์ประกอบของบายศรี อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงอย่างแยกไม่ออก ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้ทบทวนแนวคิดสำคัญทางสัญวิทยาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สัญวิทยาเกิดขึ้นจากแนวคิดของ Ferdinand de Saussure นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส ที่เสนอว่าภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ (system of signs) ประกอบด้วย "รูปสัญลักษณ์" (signifier) และ "ความหมายสัญลักษณ์" (signified) เขาให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์และความหมายที่เกิดขึ้นจากข้อตกลงร่วมกันทางสังคม (Saussure, 1960, p. 67-70)

ขณะที่ Charles Sanders Peirce นักปรัชญาชาวอเมริกัน ได้พัฒนาทฤษฎีสัญศาสตร์ (semiotic theory) ที่มองสัญลักษณ์ในความหมายที่กว้างขึ้น โดยแบ่งสัญลักษณ์ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ไอคอน (icon) ดัชนี (index) และสัญลักษณ์ (symbol) ซึ่งทั้งหมดล้วนทำหน้าที่สื่อความหมายบางอย่างที่มากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก (Peirce, 1931-1958, p. 2.247-2.249)

ต่อมา Roland Barthes (1968) ได้นำแนวคิดเรื่องสัญลักษณ์มาใช้อธิบายวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน เขาชี้ให้เห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เช่น โฆษณา แฟชั่น อาหาร ฯลฯ ล้วนมีนัยยะแฝงอยู่ ซึ่งมีพลังในการกำหนดความหมายและอุดมการณ์บางอย่าง โดย Barthes ได้แบ่งระดับของความหมายไว้ 2 ชั้น คือ ความหมายตามตัวอักษร (denotative meaning) และความหมายที่มากกว่านั้น (connotative meaning) ซึ่งผูกโยงกับอุดมการณ์ทางวัฒนธรรม (p. 89-94) ในการอ่าน "สัญลักษณ์" จึงต้องพิจารณาทั้งรูปแบบและเนื้อหา รวมถึงบริบทแวดล้อม จึงจะเข้าใจความหมายได้ครบถ้วน

แนวคิดสัญวิทยาได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาวัฒนธรรม โดย Stuart Hall (1997) ซึ่งมองว่า วัฒนธรรมคือการสร้างความหมาย (making of meaning) ผ่านการใช้ภาษา และสัญลักษณ์ (p. 36) ในการนี้จึงต้องให้ความสำคัญกับการตีความ (interpretation) และ ปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practices) ที่ดำรงอยู่ในแต่ละวัฒนธรรม Hall เชื่อว่า ความหมายไม่ได้ดำรงอยู่อย่างตายตัว หากแต่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการศึกษาความหมายสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม จึงต้องตระหนักถึงพลวัตและการต่อรอง ทางความคิดที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทในแต่ละช่วงเวลาด้วย (p. 41-42)

ในทำนองเดียวกัน Clifford Geertz (1973) ผู้ริเริ่มแนวคิดเชิงตีความทางมานุษยวิทยา (Interpretive Anthropology) ได้ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้สื่อสารและ ถ่ายทอดความหมาย ในการทำความเข้าใจวัฒนธรรม จึงต้องพยายามตีความสัญลักษณ์เหล่านั้น (p. 12-13) โดยอาศัยความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับบริบททางสังคม ประวัติศาสตร์ คติความเชื่อ และ วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นความหมายที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม ประเพณี ตลอดจน สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาบายศรีในฐานะ "สิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม" ก็พบว่ามีองค์ประกอบ และการจัดวางที่สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์อยู่มากมาย ยกตัวอย่างเช่น การใช้ใบตองกล้วยใน การประกอบบายศรี นอกจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นแล้ว ยังสื่อถึงความเจริญงอกงาม ความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากกล้วยเป็นพืชที่ออกดอกออกผลได้รวดเร็วและมีจำนวนมาก ขณะเดียวกัน กาบกล้วยที่ห่อหุ้มลำต้นเปรียบได้กับเสื้อผ้าอาภรณ์ที่ปกป้องคุ้มครองผู้รับบายศรี (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2551, น. 37-38)

ในทำนองเดียวกัน การใช้ผ้าขาวในพิธีบายศรีสู่ขวัญ ก็สื่อถึงความบริสุทธิ์ สะอาด เป็นมงคล ตามคติความเชื่อดั้งเดิมของคนอีสาน (บุญยงค์ เกศเทศ, 2536, น. 58-59)

นอกจากนี้ รูปทรงของบายศรีเองก็มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ โดยเฉพาะรูปทรงของ ยอดแหลมคล้ายนมนาง ที่แทนภาพของขุนเขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาลตามคติ ความเชื่อแบบจักรวาลวิทยาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และเป็นที่สถิตของเหล่าเทวดาและพญานาค ดังปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นและคำบอกเล่าต่าง ๆ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2556, น. 89-90) ขณะที่การล้อมวงบายศรีด้วยขมบั้งและผลไม้ ก็เป็นเครื่องหมายของความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นเครื่องสักการะที่ผู้คนนำมาถวายแด่พญานาค เจ้าแห่งสายน้ำและฝนฟ้าอากาศ ให้โปรดปรานและดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์มาสู่ผืนดิน

จะเห็นได้ว่าเมื่อพิจารณาองค์ประกอบของบายศรีผ่านมุมมองสัตววิทยา จะพบว่ามีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับระบบคุณค่า ความเชื่อ และภูมิปัญญาของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงอย่างลึกซึ้ง การจัดวางบายศรีจึงไม่ใช่เพียงแค่การตกแต่งให้สวยงามเท่านั้น หากแต่เป็นการสื่อสารทางวัฒนธรรมผ่านรหัสและสัญลักษณ์ เพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนเป็นการแสดงออกถึงความปรารถนาในชีวิตที่อิงตามคติความเชื่อของผู้คน

ในเชิงวิชาการ เฉลิมศักดิ์ พิภูลศรี (2554) ได้ศึกษาพิธีกรรมผูกเสี่ยวของชาวอีสานซึ่งมีการจัดเตรียมบายศรี โดยวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏในขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีกรรม พร้อมอธิบายความหมายที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการสวดมนต์เชิญขวัญ การจุดธูป การผูกแขนด้วยฝ้าย และการรับประทานอาหารร่วมกัน ล้วนแฝงด้วยสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง ในการสร้างพลังชีวิตและจิตวิญญาณของชุมชน (น. 102-107)

ขณะที่ Pattana (2012) ศึกษาสัญลักษณ์และความหมายที่ปรากฏในพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสานตอนใต้ โดยระบุว่า สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธี เช่น กรวยดอกไม้ พาน กระทงหมาก ล้วนเป็นตัวแทนของความเชื่อและคุณค่าอันดีงามบางประการ ที่สามารถวิเคราะห์ได้ใน 3 ระดับ คือ ในระดับจิตวิญญาณ (spiritual) ระดับจิตใจ (mental) และระดับวัตถุ (material) (p. 60-62) สัญลักษณ์เหล่านี้ล้วนทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงความเชื่อ ความศรัทธา กับวิถีปฏิบัติจริงของชาวบ้าน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งที่หล่อหลอมความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดสัตววิทยามีประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาเรื่องบายศรี ทั้งในระดับของสัญลักษณ์และความหมาย ตลอดจนความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์และคุณค่าที่ฝังอยู่ในวัฒนธรรม การวิเคราะห์สัญลักษณ์เชิงลึกจะช่วยให้เข้าใจความหมายของบายศรีในฐานะพาหนะทางความคิดที่เชื่อมโยงคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้ากับชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่าบายศรีคือ "ข้อความ" (message) ที่ถ่ายทอดความเชื่อและคติธรรมของชาวอีสานออกมาในรูปสัญลักษณ์ที่จับต้องได้ ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่สื่อสารความหมายดังกล่าวแล้ว ยังมีพลังในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์และกระตุ้นจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนด้วย

ด้วยเหตุนี้ แนวคิดสัตววิทยาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ความหมายที่แฝงเร้นอยู่ในรูปลักษณ์ของบายศรี ทั้งในแง่ของวัสดุ รูปทรง การจัดวาง ฯลฯ ซึ่งล้วนสะท้อนแบบแผนความคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่า ตลอดจนวิถีชีวิตของคนอีสาน การตีความหมายเหล่านี้จะช่วยตอบคำถามวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของบายศรีที่มีต่อสังคมอีสาน พร้อมกับชี้ให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับคนในชุมชนอย่างเป็นพลวัต อันเป็นประเด็นสำคัญที่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการทำความเข้าใจ

แนวคิดทฤษฎีทางสัญวิทยา สัญวิทยา (Semiotics) เป็นสาขาวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติ กระบวนการ และการทำงานของสัญญาณในระบบสังคมและวัฒนธรรม โดยเน้นการทำความเข้าใจถึงกลไกในการสื่อสาร การถ่ายทอดความหมาย และการประกอบสร้างความจริงผ่านสัญญาณประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นอวัจนภาษา ภาพ เสียง หรือวัตถุทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ตั้งแต่ช่วงกลางศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทฤษฎีสัญวิทยาได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากนักคิดหลายสาขา ทั้งในฐานะศาสตร์ว่าด้วยการสื่อสารทั่วไป (Saussure, 1959) ไปจนถึงเครื่องมือในการวิพากษ์วัฒนธรรมและอุดมการณ์แบบหลังโครงสร้างนิยม (Barthes, 1972) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษามานุษยวิทยา สื่อ ศิลปะ และปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมร่วมสมัย ในที่นี้จะได้สำรวจทฤษฎีสัญวิทยาที่สำคัญบางสำนัก โดยเน้นประเด็นด้านการวิเคราะห์สัญญาณในบริบทของวัฒนธรรมเป็นหลัก

เริ่มต้นจากแนวคิดของ Roland Barthes (1972) ซึ่งได้เสนอแบบจำลองของการทำงานของสัญญาณในระบบวัฒนธรรมที่ประกอบด้วย 2 ระดับ คือ ระดับของการบ่งชี้ (Denotation) และการบ่งชี้ (Connotation) การบ่งชี้หมายถึงความหมายประจำตรงตามที่สมาชิกส่วนใหญ่เข้าใจร่วมกัน ส่วนการบ่งชี้คือชุดความหมายชั้นที่สอง ซึ่งมักแฝงเร้นแต่มีอิทธิพลสำคัญต่อการรับรู้และตีความ โดยเกี่ยวข้องกับชุดคุณค่า ทศนคติ และอุดมการณ์ในสังคมนั้น สำหรับ Barthes กล่าวว่า สัญญาณทางวัฒนธรรมล้วนถูกประกอบสร้างขึ้นและถ่ายทอดความหมายทั้งในระดับที่ปรากฏชัดเจนและในระดับที่แฝงเร้นซ่อนอยู่ โดยมีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำและธำรงอุดมการณ์แบบชนชั้นนำไว้โดยไม่รู้ตัว

ในขณะเดียวกัน แนวคิดสัญวิทยาแบบพหุนิยม (Social Semiotics) ก็ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างและเจรจาต่อรองความหมายของสัญญาณในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แตกต่างกัน (Hodge & Kress, 1988, p. 21-22) กล่าวคือ มุมมองนี้ปฏิเสธความคิดที่ว่าสัญญาณมีความหมายตายตัวและเป็นสากล แต่เสนอแทนว่าความหมายของสัญญาณมีความเป็นพลวัต ยืดหยุ่น และสัมพันธ์กับบริบทการสื่อสารเฉพาะของแต่ละชุมชนหรือกลุ่มสังคม ดังนั้น การศึกษาสัญญาณที่มีประสิทธิผลจึงต้องพิจารณาถึงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม ปทัสถานทางวัฒนธรรม และการใช้สัญญาณเพื่อวัตถุประสงค์ที่แตกต่างหลากหลายนั่นเอง

อีกทฤษฎีที่สำคัญซึ่งพัฒนามาจากแนวคิดดั้งเดิมของ Saussure คือสัญวิทยาประวัติศาสตร์ (Structural Semiotics) ของ Algirdas Greimas (1987) ทฤษฎีนี้เน้นศึกษาการผลิตและการหมุนเวียนของความหมายผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงตรรกะระหว่างสัญญาณในระบบที่ถูกจัดวางไว้ สำหรับ Greimas สัญญาณมักเกิดขึ้นเป็นคู่ตรงข้ามที่มีนัยยะเกี่ยวพันกัน เช่น

ดี-ชั่ว ชีวิต-ความตาย วีรบุรุษ-อรรถพล ฯลฯ โดยมีชุดคู้ตรงข้ามพื้นฐานที่ช่วยจัดระเบียบความหมาย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ในวัฒนธรรมนั้นอยู่ (p. 63-66) การศึกษาโครงสร้างสัญลักษณ์เหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่า สังคมหนึ่ง ๆ ประกอบสร้างความเข้าใจในเรื่องโลก ศีลธรรม อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างไร

แนวคิดสัญวิทยาประการสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือทฤษฎีสัญศาสตร์ (Ecosemiotics) ของ Kalevi Kull (1998) ซึ่งขยายขอบข่ายการศึกษาสัญลักษณ์ไปสู่ปริวิตถวิทยา กล่าวคือ แทนที่จะจำกัดอยู่เฉพาะการสื่อสารระหว่างมนุษย์ มุมมองนี้วิเคราะห์กระบวนการผลิตและถ่ายทอดความหมายระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งแวดล้อม เช่น พืช สัตว์ และระบบนิเวศ เพราะเชื่อว่า สัญลักษณ์ไม่ได้เป็นเพียงผลผลิตของวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการ ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตกับโลกธรรมชาติรอบตัวด้วย (p. 350-351) นัยยะสำคัญ ของมุมมองนี้คือ การเปิดพื้นที่ให้กับการตระหนักถึงคุณค่าและความหมายของธรรมชาติที่มีต่อการดำรงอยู่ของชีวิตและสังคม ผ่านการทำความเข้าใจสัญลักษณ์ไม่เพียงในฐานะเครื่องมือที่มนุษย์ ครอบงำธรรมชาติ หากแต่ยังเป็นช่องทางในการสื่อสารและประสานตัวตนของมนุษย์เข้ากับโลก แห่งความหลากหลายทางชีวภาพด้วย

จากแนวคิดทฤษฎีข้างต้น จะเห็นได้ว่าสัญวิทยาได้วางรากฐานสำคัญในการทำ ความเข้าใจการทำงานของสัญลักษณ์และความหมายในโลกสังคมและวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญ กับทั้งกระบวนการผลิต ถ่ายทอด ตีความ และเจรจาต่อรองความหมายที่ฝังแฝงอยู่ใน ชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการนำเสนอสัญลักษณ์แบบสากลที่ถูกประกอบสร้างโดยระบบอำนาจและ อุดมการณ์แบบชนชั้นนำ การปรับเปลี่ยนความหมายของสัญลักษณ์ตามบริบททางสังคมและกลุ่มที่ แตกต่างกัน การจัดระเบียบโครงสร้างความหมายผ่านชุดตรรกะคู่ตรงข้าม ไปจนถึงการสื่อสารและ ปฏิสัมพันธ์ในเชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีเหล่านี้ยังคงเป็นกรอบ พื้นฐานที่จำต้องนำไปปรับใช้และพัฒนาต่อยอดให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยเฉพาะในกรณีของสังคมไทยที่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งในแง่ของภูมิหลัง ประวัติศาสตร์ และ พลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย การนำทฤษฎีเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ จึงต้องอาศัยความเข้าใจในเงื่อนไขเฉพาะทางสังคม ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นอย่าง ลึกซึ้งด้วย

สรุปได้ว่า แนวคิดสัญวิทยามีส่วนสำคัญในการเสริมเติมเต็มมุมมองเชิงคติชนวิทยา ในการศึกษาเรื่องบายศรี ด้วยการมุ่งเน้นไปที่การอ่านสัญลักษณ์และความหมายที่มากไปกว่า รูปลักษณ์ของวัตถุ เพื่อให้เข้าใจโลกทัศน์และวิถีคิดที่ฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรมชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง

โดยเมื่อผนวกเข้ากับบริบทสังคมและความเปลี่ยนแปลงก็จะยิ่งทำให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของบาศรี ในฐานะภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมที่คนอีสานสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อตอบสนองต่อวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น

1.3 แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม

การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมเป็นสาขาวิชาที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากการบุกเบิกของบรรดานักคิดคนสำคัญในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 อาทิ Marx, Weber, Durkheim และ Boas ซึ่งได้วางรากฐานสำคัญของกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่ช่วยให้ความเข้าใจที่เป็นระบบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล สังคม และวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของบทบาททางสังคม อำนาจ ความเชื่อ ค่านิยม และมายาคติที่ฝังลึกอยู่ในถ้อยปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ต่อมาในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 แนวคิดทฤษฎีหลังสมัยใหม่ก็ได้เข้ามาท้าทายกระบวนทัศน์ดั้งเดิมเหล่านี้ ด้วยการเปิดพื้นที่ให้กับการศึกษาในประเด็นที่ถูกมองข้ามไป เช่น อัตลักษณ์ การต่อรอง ภาคประชาชน ความรู้ชายขอบ และพหุนิยมทางวัฒนธรรม ในที่นี้จะสำรวจแนวคิดทฤษฎีบางส่วนที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน

ประการแรก ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) เป็นหนึ่งในกระแสความคิดสำคัญที่สั่นคลอนความเชื่อเรื่องความเป็นปึกแผ่นเนื้อเดียวของวัฒนธรรม โดยเน้นย้ำแง่มุมของความขัดแย้ง การเจรจาต่อรอง และการประกอบสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย Hall (1997) ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมมิได้เป็นองค์รวมที่ปราศจากความขัดแย้ง หากแต่เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความหลากหลายและการต่อสู้ทางความหมายระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมเชิงวิพากษ์จึงต้องพิจารณาถึงกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ การครอบงำทางอุดมการณ์ รวมถึงการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมในการต่อต้านอำนาจรัฐและกระแสหลัก

ขณะเดียวกัน แนวคิดหลังอาณานิคม (Postcolonialism) ก็มุ่งเน้นการวิเคราะห์ผลกระทบของลัทธิอาณานิคมที่มีต่อการกำหนดความหมายและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศูนย์กลางกับบริเวณชายขอบ ดังที่ Said (1978) เสนอว่า การนำเสนอภาพแทนของตะวันออกในสายตาของชาติตะวันตก มักผ่านกระบวนการ "ทำให้เป็นอื่น" (Othering) ที่สร้างภาพเหมารวม มายาคติ และการดูถูกดูแคลนต่อวัฒนธรรมอื่น Bhabha (1994) ยังชี้ด้วยว่าวัฒนธรรมในยุคหลังอาณานิคมนั้น มักเป็นวัฒนธรรมลูกผสม (Hybridization) ที่เกิดจากการปะทะประสานระหว่างอัตลักษณ์พื้นเมืองและวัฒนธรรมจักรวรรดินิยม ซึ่งนำไปสู่การบิดเบือน ดัดแปลง และสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมแบบใหม่ขึ้นมา

แนวคิดสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ซึ่งพยายามเชื่อมโยงมิติทางสังคมวัฒนธรรมเข้ากับระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกไม่ออก Steward (1972) อธิบายว่าวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นเป็นผลผลิตของการปรับตัวของกลุ่มชนเข้ากับเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม ทรัพยากร และข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะ ดังนั้น การทำความเข้าใจวิถีชีวิตและความเชื่อของผู้คนจึงต้องพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อสภาพแวดล้อมนั้น ในขณะที่ Rappaport (1968) ก็ชี้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ มักทำหน้าที่ควบคุมการใช้ทรัพยากรและรักษาสมดุลของระบบนิเวศอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรมข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างวัฒนธรรม อำนาจ อัตลักษณ์ นิเวศวิทยา และบริบทอื่น ๆ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็น การต่อสู้แย่งชิงความหมายทางวัฒนธรรม กระบวนการประกอบสร้างภาพแทนและการทำให้เป็นอื่น การประกอบสร้างบรรทัดฐานทางเพศสภาพ หรือการปรับตัวของวัฒนธรรมเข้ากับสภาพแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมมิใช่เพียงแบบแผนความคิดและวิถีปฏิบัติที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ หากแต่มีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีชีวิต มีความเป็นพลวัต และปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ โดยสัมพันธ์กับบริบททางสังคม การเมือง ประวัติศาสตร์ และโลกธรรมชาติโดยรอบ ดังนั้น การทำความเข้าใจสังคมและวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องพิจารณาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อย่างเป็นองค์รวม เพื่อให้เห็นถึงความซับซ้อนและพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการศึกษาเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอีกมุมมองที่ขาดเสียมิได้ เนื่องจากจะช่วยให้เข้าใจบริบทแวดล้อมที่หล่อหลอมและกำหนดบทบาทของบายศรีในฐานะส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางสังคม ระบบความสัมพันธ์ แบบแผนการดำเนินชีวิต ระบบคุณค่า ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนความหมายและบทบาทของบายศรีที่มีต่อชุมชน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงจะได้นำเสนอทฤษฎีสำคัญทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเรื่องโครงสร้างและหน้าที่นิยม (Structural-Functionalism) ในทางสังคมวิทยา มองว่าสังคมประกอบด้วยสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เฉพาะเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมโดยรวม สถาบันแต่ละอย่างมีความสัมพันธ์และพึ่งพิงกันอย่างเป็นระบบ เปรียบเสมือนอวัยวะแต่ละส่วนในร่างกาย (Radcliffe-Brown, 1965, p. 178-180) ในมุมมองนี้ วัฒนธรรมถือเป็นตัวกำหนดบรรทัดฐานและแนวทางการปฏิบัติของสมาชิกในสังคม ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ความเชื่อ หรือประเพณีต่าง ๆ

ล้นทำหน้าที่ในการสร้างเอกภาพ ควบคุม และรักษาสมดุลย์ของระบบโดยรวม (Malinowski, 1944, p. 39-41)

หากนำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์เรื่องบายศรี จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมบายศรีคือกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยดำรงรักษาระบบความเชื่อและค่านิยมของชุมชนอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการนับถือ พญานาค ความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การให้ความสำคัญกับพิธีกรรม ฯลฯ การทำบายศรีจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีปฏิบัติที่ช่วยเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน สร้างสำนึกร่วมและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ รวมทั้งยังเป็นกลไกในการขัดเกลาทางสังคม ที่ถ่ายทอดระบบคุณค่าจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยการปลูกฝังคุณธรรม ศีลธรรม และแนวทางการดำเนินชีวิตที่เป็นมงคล

อย่างไรก็ดี นักคิดสายหลังโครงสร้างนิยม (Post-Structuralism) อย่าง Michel Foucault (1980) กลับเห็นว่า วัฒนธรรมไม่ได้ดำรงอยู่อย่างหยุดนิ่ง แต่เป็นพลวัตที่มีการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวตลอดเวลา โดยเฉพาะภายใต้บริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจการครอบงำ และการต่อรองต่าง ๆ ในทัศนะของ Foucault สังคมประกอบขึ้นจากวาทกรรม (discourse) ที่หลากหลาย ซึ่งทำหน้าที่ผลิตและจัดระเบียบความรู้ชุดต่าง ๆ ให้กลายเป็นสิ่งที่ดูเป็นธรรมชาติ ความหมายและคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ จึงไม่ใช่สิ่งที่ตายตัว หากแต่มีที่มาจากปฏิบัติการทางวาทกรรมซึ่งฝังอยู่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั่นเอง (p. 92-95)

หากพิจารณาผ่านกรอบคิดนี้ บายศรีก็อาจมองได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมหลักในสังคมอีสาน ที่สัมพันธ์กับอำนาจและอุดมการณ์บางอย่าง เช่น วาทกรรมความเป็นอีสาน วาทกรรมเรื่องผีผางนางไม้ วาทกรรมความศักดิ์สิทธิ์และการบูชา ฯลฯ ซึ่งล้วนกำหนดความหมายและบทบาทของบายศรีในแต่ละช่วงเวลา โดยอาจมีการเน้นย้ำความสำคัญของบายศรีมากขึ้นในบางยุคสมัย หรืออาจลดทอนความหมายลงไปบ้างในอีกช่วงหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างวาทกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนกำหนดรูปแบบ เนื้อหา และการใช้งานจริงของบายศรีในฐานะองค์ประกอบของวัฒนธรรม

ในแง่นี้ Stuart Hall (1990) หนึ่งในผู้บุกเบิกทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ให้ทัศนะว่า วัฒนธรรมประกอบด้วยวิธีการให้ความหมาย (signifying practices) ต่อทุกสิ่งทุกอย่างในวิถีชีวิต ซึ่งสร้างอัตลักษณ์และความรู้สึกเป็นชุมชนให้กับผู้คน ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็มีลักษณะเป็น "สนามของการต่อสู้แย่งชิงความหมาย" (p. 233) วัฒนธรรมจึงไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่ผันแปรไปตามกระบวนการต่อรอง ต่อต้าน และสร้างใหม่จากการปะทะสังสรรค์กันของปัจเจกและกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม วัฒนธรรมจึงมีทั้งมิติของการครอบงำและการสร้างพื้นที่ต่อต้านไปพร้อม ๆ กัน

เช่นเดียวกัน Arjun Appadurai (1996) ชี้ว่าในโลกยุคไร้พรมแดน วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นกระแส (cultural flows) ที่เคลื่อนย้ายและไหลเวียนอย่างต่อเนื่องข้ามพรมแดน ผ่านการสื่อสาร และการแลกเปลี่ยนในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดการหลอมรวม กลายพันธุ์ และสร้างวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้นมาได้เสมอ (p. 32-34) แนวคิดนี้จึงขยายความเข้าใจวัฒนธรรมในฐานะกระบวนการเชิงพลวัต ไม่ใช่เป็นเพียงตัวตนที่หยุดนิ่งและปิดตาย แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ได้ในบริบทต่าง ๆ นับว่าวัฒนธรรมบายศรีในภาคอีสานก็น่าจะมีความเป็นพลวัตเช่นกัน ซึ่งมีทั้งการคงอยู่ การปรับเปลี่ยน การสร้างความหมายใหม่ ฯลฯ ท่ามกลางการเคลื่อนย้ายของผู้คน ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับภูมิภาคอื่น ๆ

ในแง่ของการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ นักมานุษยวิทยาอย่าง Fredrik Barth (1969) เสนอว่า ความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) ไม่ได้เป็นแก่นแท้ที่หยุดนิ่ง แต่ถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนที่แตกต่างหลากหลาย ขอบเขตความเป็นชาติพันธุ์จึงไม่ได้ถูกกำหนดด้วยลักษณะทางวัฒนธรรมที่เป็นแบบฉบับตายตัว แต่เป็นผลจากการนิยามตนเองและนิยามจากภายนอกที่เกิดขึ้นในแต่ละบริบท (p. 10-11) ข้อเสนอของ Barth ชี้ให้เห็นว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีความยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ได้ผูกติดกับรูปแบบทางวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งเพียงอย่างเดียว

หากนำมาพิจารณากับกรณีของชาวอีสาน จะพบว่าแม้จะมีคติชนและวัฒนธรรมร่วมบางอย่าง เช่น การนับถือผีแถน ความเชื่อเรื่องขวัญ การพูดภาษาอีสาน การทำประเพณีแห่บายศรี และการบูชาพญานาค ฯลฯ แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าความเป็นอีสานจะถูกผูกยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมเหล่านั้นตลอดไป หากแต่มีความเป็นพลวัตเมื่อปะทะสังสรรค์กับความเป็นอื่น ๆ ในแต่ละช่วงเวลา การนิยามความเป็นอีสานจึงเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค ซึ่งอาจเน้นการสืบทอดวัฒนธรรมเก่า หรืออาจประนีประนอมและรับมือกับวัฒนธรรมใหม่ก็เป็นได้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขแวดล้อมในแต่ละกรณี

ในเชิงวิชาการ งานศึกษาที่น่าสนใจเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของประเพณีบายศรีในภาคอีสาน เช่น พัฒนา กิตติอาษา (2546) ศึกษาเรื่องการรื้อฟื้นประเพณีบุญบั้งไฟในเมืองอุดรธานี ซึ่งพบว่ากระบวนการทำบายศรีถูกปรับเปลี่ยนและสร้างขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมเมืองที่เน้นความอลังการ การท่องเที่ยว และการแสดงอัตลักษณ์ท้องถิ่น บายศรีจึงทำหน้าที่ใหม่ในฐานะสัญลักษณ์แห่งความภูมิใจของคนเมือง พร้อม ๆ กับการเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมเพื่อหารายได้ (น. 138-140) ลักษณะนี้สะท้อนว่าพิธีกรรมบายศรีไม่เพียงแต่จะถูกสืบทอดรูปแบบเดิม

ปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่ของวัฒนธรรมบนพื้นฐานของการปะทะสังสรรค์และการต่อรองอยู่เสมอ กรอบคิดเหล่านี้จะช่วยให้การศึกษาวัฒนธรรมบายศรีเป็นไปอย่างรอบด้าน โดยมองเห็นความเป็นพลวัตของการสืบทอดและสร้างสรรค์บายศรีในแต่ละยุคสมัย ผ่านปฏิบัติการทางวัฒนธรรมทั้งหมดนี้จะนำพาการวิจัยไปสู่การตอบคำถามเรื่องการดำรงอยู่ของบายศรีอย่างมีพลวัต ด้วยวิธีการที่ซับซ้อนกว่าการมองเป็นเพียงการสืบทอดตามธรรมเนียมเดิมหรือการล่มสลายไป

1.4 แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ในการศึกษาเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" แนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นมุมมองสำคัญที่จะช่วยอธิบายพลวัตของปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาภายใต้เงื่อนไขและบริบทแวดล้อม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นแนวทางในการวิเคราะห์การคงอยู่ การปรับตัว และการคืนรงให้มีพื้นที่ทางสังคมของบายศรีในสภาพการณ์ปัจจุบัน รวมถึงความเป็นไปได้ในการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาดังกล่าวต่อไปในอนาคต ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงจะได้นำเสนอทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary Theory) เสนอว่า สังคมและวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นพลวัตที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยการเปลี่ยนแปลงมีแนวโน้มที่จะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ จากสภาวะที่ด้อยกว่าไปสู่สภาวะที่ดีกว่า จากความเรียบง่ายไปสู่ความซับซ้อน Morgan (1877/1964, น. 3-18) และ Tylor (1871/1958, น. 26-32) ได้นำเสนอว่า "มนุษย์ผ่านการวิวัฒนาการจากสังคมป่าเถื่อน (savagery) สังคมกึ่งเอกราช (barbarism) ไปสู่สังคมอารยะ (civilization) ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี" แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมมีแนวโน้มที่จะก้าวไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น ทั้งในเชิงเทคนิควิธีการและคุณค่าความเชื่อ ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือกระทบกระทั่งต่อวัฒนธรรมดั้งเดิม จนอาจนำไปสู่การสูญหายไปของวัฒนธรรมเก่าในที่สุด

ขณะที่นักคิดแนววิพากษ์อย่าง Marx (1844/1988, น. 75-78) เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมเกิดขึ้นเนื่องจากขัดแย้งทางชนชั้น (class conflict) ในระบบการผลิตแบบทุนนิยม การเข้าครอบครองปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะที่ดินและเทคโนโลยีของชนชั้นนายทุน ทำให้เกิดการกดขี่ขูดรีดชนชั้นกรรมาชีพ จนเกิดความเหลื่อมล้ำขึ้นในสังคม วัฒนธรรมและค่านิยมกระแสหลักที่ครอบงำสังคมจึงเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองในการธำรงอำนาจนำ จนกระทั่งระบบทุน

นิยมประสพวิกฤติและชนชั้นล่างลุกขึ้นต่อสู้ เปลี่ยนแปลงระบบสังคมใหม่ ดังนั้น Marx จึงมองการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นผลจากการต่อสู้ทางชนชั้นที่เกิดขึ้นในเชิงโครงสร้าง

ขณะที่ Weber (1930/2005, น. 102-125) มองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากอุดมการณ์ทางศาสนา โดยเฉพาะการปฏิรูปของลัทธิโปรเตสแตนต์ ที่เน้นความขยันขันแข็ง และพึ่งพาตนเอง การประกอบการค้าและการสั่งสมทรัพย์สินจึงกลายเป็นคุณธรรมอันพึงปรารถนา ค่านิยมนี้ได้วางรากฐานให้กับจริยธรรมของระบบทุนนิยม (Protestant ethic & the spirit of capitalism) ซึ่งผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางเศรษฐกิจและสังคมยุโรป Weber ชี้ให้เห็นว่า "การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและค่านิยมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและโครงสร้างสังคมในวงกว้าง" (Weber, 1930/2005, น. 130)

หากพิจารณาทฤษฎีข้างต้นกับกรณีการเปลี่ยนแปลงของบาศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง อาจกล่าวได้ว่าบาศรีอยู่ท่ามกลางพลังกดดันของความทันสมัยที่คุกคามวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยม การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ การเพิ่มขึ้นของเทคโนโลยีสารสนเทศ ฯลฯ กระบวนการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ การแย่งชิงทรัพยากร และค่านิยมบริโภคนิยมที่เข้ามาท้าทายวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาของชาวบ้าน ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลง การทำบาศรีอาจถูกมองว่าเป็นความเชื่องมงาย เสียเวลา ล้าสมัย หรือไม่ทันต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ คุณค่าความหมายและบทบาทของบาศรีจึงถูกลดทอนลง ในขณะที่คนรุ่นใหม่หันไปให้ความสำคัญกับการศึกษาและทำงานในเมืองมากขึ้น การถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องบาศรีจากรุ่นสู่รุ่นจึงเป็นไปได้ยากลำบาก ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างวัยและความไม่ต่อเนื่องของการสืบทอดภูมิปัญญา

อย่างไรก็ตาม มุมมองข้างต้นอาจเป็นการมองการเปลี่ยนแปลงอย่างตายตัว และขาดมิติของการปรับตัวที่แท้จริง ในทางตรงกันข้าม ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงอีกสำนักหนึ่งกลับเสนอว่า วัฒนธรรมและสังคมไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่ง หากแต่สามารถปรับตัว ผสมผสาน และสร้างความหมายใหม่ขึ้นมาได้เสมอ

นักคิดอย่าง (1990, น. 36-45) ได้เสนอแนวคิดเรื่อง "ภาวะสมัยใหม่แบบสะท้อนกลับ" (reflexive modernization) ซึ่งเป็นลักษณะของการเป็นสมัยใหม่ที่เปิดกว้างต่อการสร้างอัตลักษณ์ที่หลากหลาย การปรับเปลี่ยนตัวตนและการนิยามความหมายใหม่อยู่เสมอ ในโลกยุคใหม่ที่ไม่มีแบบแผนตายตัว ผู้คนต้องสร้างวิถีชีวิตและความเชื่อของตนเองขึ้นมา ด้วยการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องละทิ้งรากเหง้าทางวัฒนธรรมไปเสียทั้งหมด

Robertson (1995, น. 25-44) ก็ได้กล่าวถึงกระบวนการ "โลกาภิวัตน์" (glocalization) ที่เป็นการบูรณาการระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่น (local) กับวัฒนธรรมโลก (global) เข้าด้วยกัน เกิดเป็นลักษณะทางวัฒนธรรมแบบผสมผสาน ที่ดำรงความเป็นท้องถิ่นไว้ได้ ในขณะที่ยังสามารถรับมือและปรับใช้องค์ประกอบจากภายนอกได้ด้วย โดยไม่ได้ถูกรอบงำหรือกลืนหายไปอย่างสิ้นเชิง

ด้วยมุมมองนี้ การดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานร่วมสมัยจึงไม่ได้มีแนวโน้มที่จะค่อย ๆ เลือนหายไป แต่กลับมีศักยภาพที่จะธำรงคุณค่าและปรับบทบาทใหม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบวัสดุให้ทันสมัยขึ้น การประยุกต์ใช้บายศรีในพิธีกรรมที่หลากหลาย การเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องบายศรีเข้ากับองค์ความรู้ทางโภชนาการและสุขภาพ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงถึงพลวัตของการปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมให้คงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ในเชิงวิชาการ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548, น. 76-85) ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมอีสานและได้ชี้ให้เห็นว่า "สังคมอีสานเผชิญความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ การปกครอง วิธีการผลิต ฯลฯ แต่ผู้คนก็พยายามปรับตัวและสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว" (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2548, น. 80) ไม่ว่าจะเป็นการปรับประยุกต์ความเชื่อฝังแน่นให้เข้ากับพุทธศาสนา การปรับเปลี่ยนรูปแบบการเล่นพื้นบ้านให้ร่วมสมัยขึ้น การนำอาหารพื้นถิ่นไปขายในตลาดท่องเที่ยว ฯลฯ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมอีสาน

นอกจากนี้ กนกวรรณ มะโนรมย์ (2545, น. 112-118) ที่ศึกษาการปรับตัวของชาวผู้ไทในสังคมข้ามชาติ ก็พบว่า "คนอีสานที่อพยพไปทำงานในเมืองใหญ่หรือประเทศเพื่อนบ้าน ก็ยังคงรักษาอัตลักษณ์ความเป็นอีสานเอาไว้ได้ เช่น การพูดภาษาถิ่น การทำอาหารพื้นบ้าน การรวมกลุ่มเล่นดนตรีหมอลำ ฯลฯ" (กนกวรรณ มะโนรมย์, 2545, น. 115) แม้จะอยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่าง แต่ก็มีกรรมผสมผสานวิถีชีวิตแบบใหม่กับรากเหง้าทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดการธำรงอัตลักษณ์ควบคู่ไปกับการปรับเปลี่ยนในเวลาเดียวกัน

เมื่อพิจารณาข้อมูลข้างต้น จะพบว่าชุมชนอีสานมีความพยายามอย่างต่อเนื่องในการสืบทอดและปรับใช้มรดกทางวัฒนธรรม ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ซึ่งน่าจะรวมถึงวัฒนธรรมบายศรีด้วย แทนที่บายศรีจะเลือนหายหรือสูญสลายไปจากสังคม กลับพบว่ามี การสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนวิธีการใช้ประโยชน์จากบายศรีในหลากหลายแง่มุม

ทั้งเชิงความเชื่อ พิธีกรรม ความบันเทิง และเศรษฐกิจ ผ่านความร่วมมือของคนในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การศึกษาเรื่องการดำรงอยู่ของบายศรีในปัจจุบัน จึงไม่ควรมองข้ามพลวัตเชิงโครงสร้างและศักยภาพของผู้คนในการปรับประยุกต์วัฒนธรรมให้เข้ากับยุคสมัย

โดยสรุป ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ชี้ให้เห็นแนวโน้มและทิศทางของความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนในขณะเดียวกันก็ได้วิเคราะห์ลักษณะเชิงพลวัตของวัฒนธรรมที่ปรับตัวได้ รวมทั้งยังชี้ให้เห็นความสามารถของผู้คนในการนิยามความหมายใหม่ของวัฒนธรรมอยู่เสมอ ซึ่งมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของบายศรีในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง การมองผ่านกรอบคิดทฤษฎีเหล่านี้ จะช่วยให้เข้าใจความเป็นพลวัตของบายศรีในฐานะคติชนร่วมสมัย ซึ่งอาจคุณค่าในตัวเองไว้ได้ ขณะเดียวกันก็สามารถปรับเปลี่ยนและผสมผสานกับความเป็นใหม่ได้อย่างลงตัว ในลักษณะของการดำรงอยู่เคียงคู่กันระหว่างวัฒนธรรมเก่ากับใหม่ จนกลายเป็นการต่อยอดและสร้างสรรค์วิถีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนอีสานไปพร้อม ๆ กันด้วย

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ประเด็นความเชื่อและความหมายของบายศรี

บายศรี นอกจากจะเป็นเครื่องสักการะที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวอีสานแล้วยังเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อ ศรัทธา และวิถีชีวิตของชุมชนได้อย่างชัดเจน การศึกษาบายศรีจึงไม่เพียงแต่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับบายศรีหรือพิธีกรรม แต่ยังเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความหมายและสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังวัตถุชิ้นนี้ ในข้อมูลส่วนนี้จะมุ่งเน้นไปที่การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ มิติความเชื่อและความหมายของบายศรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสองประเด็นหลัก ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี การศึกษาสองประเด็นนี้ เนื่องจากพญานาคมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับบายศรี และมีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายและความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม ขณะเดียวกัน การทำความเข้าใจความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี จะช่วยให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังรูปแบบและองค์ประกอบต่าง ๆ ของบายศรี ดังข้อมูลเนื้อหาต่อไป

2.1.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน

ในวัฒนธรรมอีสาน ความเชื่อเรื่องพญานาคมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของผู้คนในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง พญานาคถูกนับถือในฐานะเทพเจ้าผู้ปกป้องรักษาแม่น้ำและผืนแผ่นดิน อีกทั้งยังมีความเกี่ยวพันกับพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ อย่างแนบแน่น บทความนี้จะกล่าวถึง

ความเป็นมาของความเชื่อเรื่องพญานาคในอีสาน ตำนานพญานาคในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา รวมถึงบทบาทของพญานาคในประเพณีและความเชื่อท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสานมีต้นกำเนิดจากคติความเชื่อดั้งเดิมผสมผสานกับพุทธศาสนาในสังคมโบราณลุ่มน้ำโขง ผู้คนให้ความเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำโขงอันเป็นสายน้ำสำคัญหล่อเลี้ยงวิถีชีวิต จึงก่อให้เกิดเป็นความเชื่อว่ามีเทพเจ้าปกป้องรักษาแม่น้ำ นั่นคือ "พญานาค" เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา ความเชื่อเดิม เรื่องผีสงเทวดาจึงผสมกลมกลืนกับคติในพุทธศาสนา (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2564, น. 28-30)

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงตำนานของพญานาคหลายตำนาน เช่น ในชาดกเรื่องภริยัตตชาดก ว่าด้วยพญานาคตนหนึ่งบำเพ็ญตนเพื่อบรรลุธรรม ส่วนในอรรถกถาธรรมบท มีเรื่องพญานาคถวายบังคมพระพุทธเจ้า เป็นต้น พญานาคมักถูกพรรณนาว่ามีฤทธิ์เดชเหนือมนุษย์ สามารถเนรมิตกายเป็นงู และแปลงเป็นมนุษย์ได้ นอกจากนี้ "พญานาคยังมีหน้าที่พิทักษ์พระพุทธศาสนา เช่น พญานาคมุจลินท์ที่แผ่ขนดปกป้องพระพุทธเจ้าให้พ้นจากพายุฝน" (พระมหาจุฬิชัย วชิรเมธี, 2562, น. 45-47)

พญานาคจึงกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และการคุ้มครองปกป้องรักษาในสังคมอีสาน ปรากฏอยู่ในประเพณีและความเชื่อมากมาย เช่น ผู้คนมักขอพรจากพญานาคเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เชื่อว่าพญานาคคอยปกป้องผืนแผ่นดินจากภัยพิบัติในประเพณีแห่เทียนพรรษา ตุงนาถูกแขวนไปกับต้นเทียนพรรษา สื่อถึงการอัญเชิญพญานาคมาร่วมในพิธีกรรม การบูชาพญานาคยังเห็นได้จากการสร้างรอยพญานาคบนสถาปัตยกรรมในวัด อันแสดงให้เห็นว่าผู้คนยึดถือตำนานพญานาคนับแต่โบราณกาล (จารุวรรณ ขำเพชร, 2558, น. 112-115)

ความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสานนั้น มิได้มีเพียงมิติทางความเชื่อหรือตำนานเท่านั้น แต่ยังแฝงไปด้วยคติธรรมและวิถีปฏิบัติที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตผู้คนอย่างแนบแน่น ดังปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีและประเพณีพิธีกรรมที่ยังคงสืบทอดกันมา จากการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่ามีการสร้างรูปพญานาคประดับอยู่ในสถาปัตยกรรมวัดวาอารามในภาคอีสานมาแต่โบราณ เช่น ชุ่มประดู่โขง หน้าบันปราสาท เป็นต้น การสร้างรูปพญานาคเหล่านี้ นอกจากจะมีเจตนารมณ์ถึงการเคารพบูชาแล้ว ยังสื่อถึงความเชื่อที่ว่า "พญานาคเป็นผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา คอยคุ้มครองให้พ้นภัยอันตราย" (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530, น. 78-80) ซึ่งสอดคล้องกับตำนานพญานาคในคัมภีร์ที่มีบทบาทในการปกป้องพระพุทธเจ้าและเผยแผ่คำสอน

ในประเพณีและพิธีกรรมของชาวอีสาน ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงดำรงอยู่ จวบจนปัจจุบัน เช่น ประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง เป็นประเพณีสำคัญในช่วงออกพรรษา โดยจะมีการจัดทำปราสาทผึ้งอันเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุและแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นที่สถิตของพญานาค "การแห่ปราสาทผึ้งจึงเป็นพิธีกรรมบูชาพญานาคให้อำนวยความสุขสมบูรณ์แก่บ้านเมือง" (ขวลิท อธิปัตยกุล, 2562, น. 134) ส่วนในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร ชาวนามักอัญเชิญดวงวิญญาณพญานาคก่อนหว่านข้าว เพื่อให้คุ้มครองผืนนาและขอฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลอีกด้วย

พญานาคกลายเป็นส่วนหนึ่งของคติชนอีสานมาอย่างช้านาน โดยปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการมีอยู่ของความเชื่อนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังเช่น กฤษฏา แก้วสุวรรณ (2553, น. 65-70) พบจารึก รูปแกะสลัก และโบราณวัตถุลายพญานาคจากแหล่งโบราณสถานในภาคอีสานหลายแห่ง ทั้งชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ เป็นต้น โดยแต่ละแห่งสะท้อนคติความเชื่อและรูปแบบศิลปกรรมที่หลากหลาย ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าความศรัทธาในพญานาคมีความเก่าแก่และแพร่หลายในดินแดนแถบนี้

กฤษฏา แก้วสุวรรณ (2553, น. 65-70) กล่าวถึงที่มาของตำนานพญานาคในสังคมไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมและคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งจากเรื่องนาคบาติในธรรมศาสตร์ นาคะในคัมภีร์ปุราณะ รวมถึงชาดกในพระพุทธศาสนา โดยได้ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเดิมของคนพื้นเมือง จนกลายเป็นคติเกี่ยวกับพญานาคที่รับใช้พระพุทธศาสนา ปกปักษ์รักษาแผ่นดิน และคุ้มครองผู้คน ดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม ฯลฯ

จุลลดา จุลเสวก (2562, น. 203-207) ศึกษาตำนานพื้นบ้านอีสานเกี่ยวกับพญานาคพบว่า "มีลักษณะร่วมกันคือการนำเสนอพญานาคให้มีฐานะเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์และมีบทบาทเป็นผู้ปกปักษ์รักษาพระพุทธศาสนา ทั้งยังทำหน้าที่อุปถัมภ์บุคคลสำคัญของแผ่นดิน" (จุลลดา จุลเสวก, 2562, น. 205) ความเชื่อนี้นำไปสู่การสร้างศาลเจ้าพญานาคในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ศาลปู่ศรีสุทโธพญานาคราช อุดรธานี ศาลพญานาคราช สกลนคร รวมถึงการประกอบพิธีกรรมบายศรีบูชาพญานาคในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน

นอกจากนี้ เสาวภา เขียวรัตน์ (2549, น. 88-92) พบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคในอีสานมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางจารีตดั้งเดิมเรื่องแถน ซึ่งเป็นผู้ดลบันดาลธรรมชาติและกำกับการดำเนินชีวิตของผู้คน การบูชาพญานาคจึงเป็นส่วนหนึ่งของการเคารพภูติผีวิญญาณและการยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบคุณค่าในสังคมพื้นบ้านมาอย่างช้านาน

วัฒนธรรมอีสานให้ความสำคัญกับสายน้ำและธรรมชาติ พญานาคในฐานะผู้พิทักษ์แม่น้ำและผืนแผ่นดินจึงเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและความเป็นไปทั้งปวงตามคติความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพญานาคนั้น ไม่เพียงสะท้อนถึงพลังแห่งความเชื่อ หากแต่ยังเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ อันเป็นพื้นฐานของการสร้างสรรค์ประเพณีวัฒนธรรมอย่างงดงาม จากอดีตจรดปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพญานาคได้หล่อหลอมเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ชาวอีสานอย่างแท้จริงสมควรที่จะร่วมกันสืบสานคุณค่าทางภูมิปัญญาให้คงอยู่สืบไป

กล่าวโดยสรุป ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นความเชื่อสำคัญที่ยังปรากฏในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ทั้งในเชิงวิถีคิดเรื่องธรรมชาติ และตำนานคติความเชื่อที่ผูกพันกับพุทธศาสนา พญานาคจึงเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตและพิธีกรรมประเพณีของชาวอีสานมาอย่างยาวนาน สะท้อนภูมิปัญญาที่ละเอียดอ่อนในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์เอาไว้ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของภูมิภาคลุ่มน้ำโขงสืบต่อไป

2.1.2 ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี

บายศรีเป็นสิ่งประกอบพิธีกรรมที่สำคัญยิ่งในวัฒนธรรมอีสานลุ่มน้ำโขง มีความหมายเชิงสัญลักษณ์อันลึกซึ้งทั้งในมิติของความเชื่อ พิธีกรรม และการดำเนินชีวิต ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี โครงสร้างของบายศรีประกอบด้วยองค์ประกอบหลายส่วน แต่ละส่วนมีนัยยะแฝงอยู่ ในพิธีกรรมแต่ละประเภท บายศรีถูกจัดวางในตำแหน่งสำคัญที่สุด ดังเช่นในพิธีมงคลสมรส บายศรีจะตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างเจ้าบ่าวเจ้าสาว สื่อถึงการเป็นศูนย์รวมของชีวิตคู่และครอบครัวใหม่ ขณะที่การรดน้ำบายศรีเป็นสัญลักษณ์ของการอวยพร ส่วนในพิธีบวชนาค "บายศรีจะประดิษฐานอยู่หน้าพระประธานในอุโบสถ สื่อถึงสถานะของนาคที่กำลังจะก้าวเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์" (วุฒิชชาติ สุนทรสมัย, 2551, น. 185) ไม่ว่าพิธีกรรมนั้นจะเกี่ยวเนื่องกับช่วงชีวิตใด บายศรีล้วนทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างชีวิตปัจจุบันกับอดีตอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์แห่งสิ่งอันเป็นมงคลสูงสุด

ลึกลงไปกว่านั้น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรียังสัมพันธ์กับคติ ความเชื่อและการรับรู้ถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ เช่น ในพิธีเลี้ยงผีปู่ตา ชาวอีสานมักทำบายศรีเพื่อเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษให้มารับเครื่องเซ่นไหว้ ก่อนที่จะขอพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข "การจัดบายศรีในที่ตั้งี่มูมบ้าน จึงเป็นสัญลักษณ์ที่ระลึกถึงการปกป้องคุ้มครองของผีปู่ตาผู้เฝ้าดูแลลูกหลาน" (สุเทพ สุนทรภัสสข, 2549, น. 37) ในพิธีสู่ขวัญเมื่อย้ายบ้านใหม่ บายศรีจะถูกจัดไว้ในห้องนอนเจ้าของบ้านทั้งคืน พร้อมกับมีการนำเส้นผมและเล็บของผู้อยู่อาศัยมาร้อยไว้กับบายศรี

สื่อความหมายถึงการนำชีวิตและขวัญกำลังใจมาประทับอยู่ในหลักแหล่งที่มั่นคง เป็นการเริ่มต้นที่สมบูรณ์ลงตัว (เกียรติศักดิ์ บัวพรม, 2562, น. 98-100)

บายศรีถือเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ทรงพลังของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง ทั้งในแง่ของรูปลักษณะภายนอก วัสดุที่ใช้ประกอบ และการจัดวาง ล้วนมีนัยยะบางอย่างแฝงอยู่ สื่อความหมายถึงคติความเชื่อและภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา ดังที่ มณีมัย ทองอยู่ (2558, น. 124-126) วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรีว่า "มีที่มาจากความเชื่อเรื่องพญานาคศรีสุทโธ โดยรูปทรงสามเหลี่ยมที่เรียกว่า 'นมนาง' เป็นสัญลักษณ์แทนขุนเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งเป็นที่อยู่ของเหล่าทวยเทพและพญานาค" (มณีมัย ทองอยู่, 2558, น. 125) ส่วนโครงไม้ไผ่ที่ประดับตกแต่งด้วยใบตองหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองและชีวิตที่ยั่งยืน ฐานที่ทำจากกาบกล้วยสื่อถึงความสมบูรณ์และการพัฒนาทางจิตวิญญาณจากระดับต่ำไประดับสูง ขณะเดียวกันผ้าขาวที่ใช้พันก็แสดงถึงความบริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์ของบายศรีด้วย

นอกจากนี้ อุดม บัวศรี (2557, น. 42-45) ยังพบว่า "วัสดุที่นำมาใช้จัดทำพานบายศรีก็มีนัยยะทางความเชื่อบางประการ อาทิ หมากรุก หมายถึง สัจจะ ความจริงใจ มะพร้าวอ่อน หมายถึง ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง กล้วย หมายถึง ความเจริญงอกงาม" (อุดม บัวศรี, 2557, น. 43) ซึ่งรวมกันเป็นคำอวยพรที่อัญเชิญให้พญานาคมาคุ้มครองผู้ถวายบายศรี ให้พบแต่ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

Chirapravati (2012/2018, น. 76-78) วิเคราะห์ความหมายของพิธีบายศรีสู่ขวัญในฐานะสัญลักษณ์แบ่งออกเป็น 3 ระดับ "ในระดับจิตวิญญาณ สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องขวัญและการสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ในระดับจิตใจ สร้างความมั่นใจ กำลังใจ และความรู้สึกปลอดภัยให้แก่เจ้าของพิธี และในระดับวัตถุ ก็แสดงถึงแบบแผนที่สืบทอดกันมา รวมถึงภูมิปัญญาของการจัดเตรียมเครื่องบูชาที่เป็นมงคล" (Chirapravati, 2012/2018, น. 77) สัญลักษณ์เหล่านี้ล้วนสร้างการรับรู้ร่วมและเชื่อมโยงจิตใจของผู้ร่วมพิธีกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เข้ามาปกป้องคุ้มครอง

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าบายศรีนอกจากจะทำหน้าที่เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมแล้ว ยังเป็นภาษาสัญลักษณ์ (symbolic language) ชุดหนึ่งที่ใช้สื่อสารความหมายเชิงคติความเชื่อและศรัทธาต่อสิ่งเหนือธรรมชาติในวัฒนธรรมอีสาน รูปลักษณะของบายศรีแต่ละส่วนถูกเข้ารหัสทางวัฒนธรรม (culturally coded) ทั้งในแง่ของรูปทรงอันเป็นสัญลักษณ์ของภูเขา ศักดิ์สิทธิ์ วัสดุที่หมายถึงพรและความเป็นมงคล และการจัดวางที่แสดงระดับจักรวาลคติ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นการสร้างสรรคทางปัญญา ที่ผูกโยงวัฒนธรรมชาติให้กลายเป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารกับอำนาจสูงสุดเหนือโลกมนุษย์นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป บายศรีเป็นองค์ประกอบพิธีกรรมที่ทรงพลัง ความหมายในเชิงสัญลักษณ์นั้นสะท้อนถึงระบบคิดและภูมิปัญญาของชาวอีสานในการมองเชื่อมโยงชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติให้กลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว องค์ประกอบทุกส่วนของบายศรีต่างมีความหมายสื่อถึงการเริ่มต้นและการดำรงอยู่อย่างสมบูรณ์ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรีเชื่อมโยงท้องถิ่นเข้ากับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีผลต่อขวัญกำลังใจและจิตสำนึกอันดีงาม การทำความเข้าใจบายศรีในฐานะสัญลักษณ์แห่งคุณค่า จะนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อวัฒนธรรมพิธีกรรมอันทรงคุณค่านี้ อันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่ควรแก่การรักษาสืบทอดต่อไป

2.2 ประเด็นบทบาทของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

บายศรีมีบทบาทสำคัญยิ่งในวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงมาแต่โบราณกาล ทั้งในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรม สัญลักษณ์ทางความเชื่อ และตัวแทนของคุณค่าอันดีงาม

บายศรีมักถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ อาทิ พิธีแต่งงาน พิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีบวชนาค พิธีสู่ขวัญ พิธีรับขวัญข้าว พิธีเลี้ยงผีปู่ตา เป็นต้น โดยเฉพาะในพิธีมงคลสมรส บายศรีมักทำหน้าที่เป็นประธานในการประกอบพิธี คู่บ่าวสาวจะนั่งหันหน้าเข้าหาบายศรี เพื่อขอพรและร่วมเป็นสักขีพยานต่อการเริ่มต้นชีวิตคู่ร่วมกัน "การตั้งบายศรีจึงเปรียบเสมือนการนำจิตใจและความศรัทธาของทั้งสองฝ่ายมาร่วมเป็นหนึ่งเดียว" (รักษพงศ์ วงศาโรจน์, 2554, น. 87-89) การอยู่ร่วมกันของบ่าวสาวท่ามกลางการอวยพรจากบายศรีจึงมีนัยยะของการให้คำมั่นสัญญา ตั้งจิตอธิษฐานต่อความศักดิ์สิทธิ์ให้ปกป้องคุ้มครองชีวิตคู่ให้มีความสุขยืนยาว

บายศรียังมีบทบาทในฐานะเครื่องมือถ่ายทอดคติความเชื่อทางจิตวิญญาณ การจัดบายศรีในพิธีกรรมต่าง ๆ สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างชาวอีสานกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ในพิธีบวชนาค การตั้งบายศรีตรงหน้าพระประธานเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และศรัทธาที่ผู้บวชพึงมีต่อพระรัตนตรัย ส่วนในพิธีทำขวัญนาหรือพิธีแรกนาขวัญ "ชาวนาจะอัญเชิญขวัญข้าวให้มาสถิตในบายศรีที่ตั้งกลางทุ่งนา เพื่อขอพรให้พืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญงอกงาม" (พิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ, 2557, น. 132-134) การทำบายศรีจึงเปรียบเสมือนการระลึกถึงพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์แห่งธรรมชาติ ที่ยังคงหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้

ยิ่งไปกว่านั้น บายศรียังมีส่วนช่วยในการธำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสานให้คงอยู่ การทำบายศรีอาศัยภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดกันมา ทั้งในด้านพิธีกรรม การคัดเลือกวัสดุ การจัดองค์ประกอบ และการแต่งหน้าทำบายศรี กระบวนการเหล่านี้ไม่เพียงแต่ช่วยส่งต่อองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นเท่านั้น หากยังทำให้ชุมชนได้มาพบปะพูดคุย ช่วยกันประดิษฐ์บายศรีด้วยใจศรัทธา "เป็นกิจกรรมที่สร้างความสามัคคีและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของหมู่บ้าน"

(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2545, น. 72-74) ความเชื่อที่ยึดโยงอยู่กับบายศรีจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเรื่องจิตวิญญาณ หากแต่ยังครอบคลุมไปถึงระบบคิด ค่านิยม ความสัมพันธ์ในชุมชน อันเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งให้วัฒนธรรมท้องถิ่นดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

บายศรีเป็นองค์ประกอบสำคัญในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงมาช้านาน บายศรีไม่ได้เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ที่มีความงดงามและแยบยลเท่านั้น หากแต่ยังแฝงไปด้วยบทบาทที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม และภูมิปัญญาของผู้คนในท้องถิ่นอีสานได้เป็นอย่างดี ดังจะพบว่าบายศรีมีบทบาทสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค บทบาทในฐานะสื่อแสดงออกทางความเชื่อและค่านิยมของชุมชน และบทบาทในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา ซึ่งบทบาททั้ง 3 ด้านนี้มีความเชื่อมโยงและส่งเสริมซึ่งกันและกัน ทำให้บายศรีกลายเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความหมายลึกซึ้งและมีคุณค่ายิ่งต่อสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

ประการแรก บายศรีทำหน้าที่เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำคัญในการประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาคผู้เป็นเจ้าแห่งแม่น้ำโขง การตั้งบายศรีในพิธีกรรมเช่นไหว้พญานาคจึงมีนัยสำคัญทางจิตวิญญาณและเป็นการแสดงถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าของชุมชนที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

ประการที่สอง บายศรียังทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงออกทางความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขง รูปทรงที่งดงาม ลวดลายอันวิจิตร และสีสันที่สดใสของบายศรีล้วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์และบ่งบอกถึงคติความเชื่อเรื่องโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ การเจริญงอกงาม และความมั่งคั่งร่ำรวยของชุมชน นอกจากนี้ ความหลากหลายและลักษณะเฉพาะของบายศรีในแต่ละท้องถิ่นยังสะท้อนถึงอัตลักษณ์และจิตวิญญาณของผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนนั้น ๆ อีกด้วย

ประการที่สาม บายศรีถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันล้ำค่าที่มีการสืบทอดและสั่งสมมาจากรุ่นสู่รุ่นของชาวอีสานตลอดหลายชั่วอายุคน การสร้างสรรค์บายศรีอาศัยทักษะฝีมือ ความชำนาญ ความประณีต และจินตนาการของช่างผู้ชำนาญการ กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคนิคในการทำบายศรีจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทำให้บายศรีไม่ได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ผ่านการดำรงรักษาและสานต่อคุณค่าเชิงช่างฝีมือและทักษะอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป บายศรีมีบทบาทหลากหลายมิติต่อสังคมวัฒนธรรมอีสานลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมครอบครัวยุคใหม่ ประเพณีเกี่ยวกับการเกษตร ไปจนถึงคติความเชื่ออันเป็นรากฐานทางจิตใจ บายศรีเป็นตัวแทนของความศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ และพลังจิตวิญญาณที่หล่อเลี้ยง

ชุมชนให้เกาะเกี่ยวกันด้วยสำนึกร่วม การดำรงรักษาบทบาทของบายศรีให้คงอยู่ จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีอันทรงคุณค่าของชาวอีสาน ที่จะยังคงส่องสว่างทางจิตใจ และเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกันสืบไป จะเห็นได้ว่า บายศรีมีบทบาทที่สำคัญและหลากหลายในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง ทั้งในแง่ของความศรัทธาทางจิตวิญญาณ การสะท้อนความเชื่อและค่านิยมร่วมของชุมชน และการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่า ดังข้อมูลเนื้อหาในแต่ละบทบาทของบายศรีที่แยกออกจากกันไว้ดังนี้

2.2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค

บทบาทเด่นชัดที่สุดของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงคือ การเป็นเครื่องมือสำคัญในพิธีบูชาพญานาค กุลยา ธนพัฒนากุล (2561, น. 43-45) ระบุว่า "การจัดทำบายศรีถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรมบูชาพญานาค เนื่องจากเชื่อกันว่าพญานาคเป็นสัตว์วิเศษที่ปกปักรักษาพุทธศาสนาและผู้ที่นับถือท่าน" การนำบายศรีไปถวายจึงเป็นการเข้าถึงและแสดงความเคารพต่อพญานาคผู้ทรงอิทธิฤทธิ์

ลักษณะของพิธีกรรมที่ใช้บายศรี ได้แก่ พิธีสู่ขวัญช่วงเดือนหกหรือเทศกาลบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาพญานาคบนสวรรค์ชั้นฟ้าหรือเมืองบาดาล ด้วยการนำบายศรีพร้อมข้าวปลาอาหารและดอกไม้ธูปเทียนไปถวาย พร้อมอธิษฐานขอพรให้ชีวิตมีแต่ความสุขสมหวัง ดังตัวอย่างที่ อุดร ดุจจานทร (2541, น. 118-120) บันทึกการจัดพิธีไหว้พญานาคในงานประเพณีแห่ปราสาทผึ้งของจังหวัดสกลนคร ซึ่งชาวบ้านจะนำบายศรีมาถวายพร้อมการแห่ขบวนต้นผึ้งไปรอบหมู่บ้าน โดยเชื่อว่าพญานาคจะบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในท้องถิ่น

บายศรีเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง รวมถึงพิธีบูชาพญานาค ซึ่งเป็นความเชื่อที่ว่าพญานาคคือเทพเจ้าผู้ปกปักรักษาแม่น้ำและชุมชน พิธีบูชาพญานาคมักจัดขึ้นในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ ออกพรรษา หรือช่วงฤดูฝนก่อนการทำการ ชาวบ้านจะร่วมกันจัดทำบายศรีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ บางแห่งอาจสูงถึง 3-4 เมตร เพื่ออัญเชิญพญานาคขึ้นมาประทับบนบายศรี โดยมีการจัดบายศรีบนแท่นบูชาริมฝั่งแม่น้ำ พร้อมกับเครื่องเซ่นไหว้อย่างครบครัน ได้แก่ ผลไม้ ขนม ดอกไม้ ธูป รวมไปถึง "การแต่งหน้าบายศรีให้ดูเป็นมงคล" (สำรวย โกศล, 2532, น. 64) รูปลักษณ์อันสง่างามตระการตาของบายศรี จึงเปรียบได้กับที่ประทับอันวิจิตรงดงามของเทพเจ้าพญานาค การตกแต่งบายศรีด้วยเครื่องเซ่นไหว้หลากหลายชนิดยังเป็นการแสดงความเคารพนอบน้อมต่อศักดิ์สิทธิ์ของพญานาค ผู้ทรงอำนาจเหนือสายน้ำซึ่งเป็นดังชีวิตจิตใจของชาวอีสาน

ในด้านความเชื่อ การนำบายศรีมาใช้ในพิธีบูชาพญานาคสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับพุทธศาสนา ในคติพุทธศาสนา พญานาคเป็นเทพจำแลงที่มีบทบาทในการคุ้มครองพุทธศาสนา เมื่อความเชื่อนี้มาบรรจบกับความศรัทธาของชาวอีสานที่มีต่อเทพเจ้าแห่งแม่น้ำ จึงเกิดเป็น "ความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้พิทักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งพระพุทธรูปและวิถีชีวิตผู้คนริมฝั่งน้ำ" (อัญชลี ไพรีรักษ์, 2535, น. 82) อีกทั้งยังเชื่อว่าพญานาคจะนำพาความชุ่มชื้นมาสู่ผืนดิน ดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารจึงเจริญงอกงาม สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อดังกล่าว พิธีกรรมบูชาพญานาคและการทำบายศรี

จึงได้รับการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง ในฐานะการแสดงออกถึงความเคารพศรัทธาต่อพลังธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดที่มาแห่งความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน

ในปัจจุบัน พิธีกรรมบูชาพญานาคยังได้รับการฟื้นฟูและสืบสานในหลายพื้นที่ อาทิ จังหวัดนครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานี เป็นต้น จากที่เคยเป็นพิธีกรรมท้องถิ่นบางแห่งได้พัฒนาเป็นงานประเพณีประจำปีที่มีความยิ่งใหญ่ มีการจัดขบวนแห่บายศรีที่ตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดาร และมีกิจกรรมการแสดงทางศิลปวัฒนธรรมให้ชมตลอดทั้งงาน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2560, น. 153-155) นอกจากนี้จะช่วยสืบสานคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องแล้ว งานประเพณีเช่นนี้ยังกลายเป็นเวทีที่ประชาชนได้มาร่วมแรงร่วมใจกันสร้างสรรค์บายศรีที่แปลกตา ตลอดจนได้แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในการทำบายศรีระหว่างชุมชนต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้งดงามและแข็งแรงยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีพิธีบูชาพญานาคในโอกาสต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง หรือบูชาศาลปู่ตา เช่น ที่ศาลปู่ศรีสุทโธ จังหวัดอุดรธานี อุดร ดุจจานุธร (2541, น. 132) กล่าวว่า "เมื่อมีคนสำคัญมาเยือน ก็จะจัดพิธีบายศรีต้อนรับ โดยอัญเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษผู้ปู่ย่าตายายและปู่ศรีสุทโธพญานาคราช มารับเครื่องสักการะบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้มาเยือน" ส่วนในพิธีบวงสรวงบูชาศาลปู่ตาประจำปีนั้น ชาวบ้านก็จะร่วมกันจัดทำบายศรีขนาดใหญ่ไปถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธด้วยเช่นกัน

กล่าวโดยสรุป บายศรีมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมการบูชาพญานาคของชาวอีสาน บายศรีไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นที่ประทับของเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น หากยังเป็นสื่อกลางที่ประสานความศรัทธา จิตสำนึก และวิถีชีวิตของผู้คนเข้าด้วยกัน ผ่านกระบวนการร่วมแรงร่วมใจในการประดิษฐ์บายศรี การใช้บายศรีในพิธีบูชาพญานาคยังแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนระหว่างคติพื้นบ้านและพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีอีสาน ดังนั้น การศึกษาที่มาและความสำคัญของบายศรีในพิธีกรรมเหล่านี้ จึงเป็นการทำความเข้าใจเอกลักษณ์อันโดดเด่นของวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง ซึ่งสมควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดต่อไปในอนาคต

2.2.2 บทบาทในฐานะสื่อแสดงออกทางความเชื่อและค่านิยมของชุมชน

บายศรีเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมและวิถีชีวิตของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงมาช้านาน บายศรีมิได้ทำหน้าที่เพียงเครื่องมือประกอบพิธีเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสื่อสะท้อนความเชื่อ ค่านิยม และภูมิปัญญาที่ยังลึกในจิตวิญญาณของชุมชน

กระบวนการจัดทำบายศรีเป็นการประกอบสร้างที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี ตั้งแต่การคัดเลือกวัสดุธรรมชาติอย่างพิถีพิถัน เช่น ใบตอง ดอกไม้ ฯลฯ เพื่อนำมาจัดวางขึ้นรูปเป็นบายศรี "ทุกคนต้องช่วยกันคิดและลงมือทำ แต่ละขั้นตอนล้วนอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมสืบทอดกันมา" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2544, น. 76-78) ความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาดั้งเดิมและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน จึงเป็นคุณค่าสำคัญที่แฝงอยู่ในกระบวนการสร้างบายศรี เป็นเสมือนการยืนยันถึงวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้

เมื่อการจัดทำบายศรีเสร็จสิ้น พิธีกรรมการประดิษฐ์บายศรีก็จะเป็นช่วงเวลาสำคัญยิ่งของชุมชน เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มาร่วมแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของตน ไม่ว่าจะเป็นพญานาค ผีปู่ตา หรือดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ผ่านการจุดธูปเทียน การกล่าวคำอธิษฐาน หรืออาจมี "พิธีสู่ขวัญเพื่อความเป็นสิริมงคล" (ภัทรดา ภูมิภัทราคม, 2556, น. 112-114) พิธีประดิษฐ์บายศรีจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ผู้คนต่างพากันมาแสดงออกถึงความศรัทธา ความหวัง ความปรารถนาดีต่อกัน และที่สำคัญ คือความสามัคคีของชุมชนที่ร่วมยึดมั่นในคุณค่าเดียวกัน พลังความเชื่อและความรักใคร่ผูกพันที่เกิดขึ้นผ่านบายศรี จึงช่วยเสริมสร้างสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

สืบเนื่องจากนัยยะที่ลึกซึ้งดังกล่าว การประดิษฐ์บายศรีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องจึงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่าที่ได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ในแง่นี้หากกล่าวได้ว่า "ความเชื่อและคุณค่าต่าง ๆ ที่ชุมชนร่วมกันยึดถือ ได้ถูกผลิตซ้ำและต่อยอดผ่านการจัดทำบายศรี" (อมรา พงศาพิชญ์, 2560, น. 95-97) ไม่ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด บายศรีก็ยังคงบทบาทในการเป็นสัญลักษณ์เชื่อมโยงและประสานคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ผ่านความเชื่อ พิธีกรรม และค่านิยมที่สืบทอดต่อกันมา จึงเห็นได้ว่าภูมิปัญญาการทำบายศรีมิได้เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นรากฐานทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมอัตลักษณ์อีสานมาโดยตลอด

นอกจากจะเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมแล้ว บายศรียังทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงออกถึงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนอีสานอีกด้วย เรณู เหมือนจันทร์ไชย (2554, น. 138-140) ศึกษาภาพลักษณ์ผ่านบทบาทของบายศรีในงานบุญประเพณีอีสาน พบว่า

"บายศรีเป็นสัญลักษณ์แสดงความมีน้ำใจ ความสามัคคี และการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน โดยจะมีการลงแขกช่วยกันจัดทำบายศรีด้วยความเต็มใจ เพื่อใช้ในพิธีกรรมบุญประเพณีประจำปี" (เรณู เหมือนจันทร์ไชย, 2554, น. 139) ทั้งในงานกฐิน งานผูกเสี่ยว งานบวช เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในท้องถิ่น

ขณะเดียวกัน บายศรีก็เป็นเครื่องบ่งชี้ฐานะของครอบครัวตามคติการให้ทาน และการสังฆมบุญบารมี โดย "ครอบครัวที่มีกำลังทรัพย์มากก็มักจะทำบายศรีถวายพระเป็นกรณีพิเศษ หรือบางทีอาจยกบายศรีทั้งต้นให้เป็นของขวัญแก่คนใกล้ชิด เนื่องจากเชื่อกันว่าจะเป็นที่สิริมงคลแก่ผู้รับ" (วรรณดี หาญเจนลักษณ์, 2557, น. 43-45) นอกจากนี้ เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี (2554, น. 86-88) ยังพบว่า "ขนาดและความงดงามของบายศรียังบ่งบอกถึงความศรัทธาและฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพผู้จัดพิธีอีกด้วย เพราะการทำบายศรีที่ใหญ่โตและประณีตนั้นต้องลงทุนลงแรงอย่างมาก จึงเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความตั้งใจและความพร้อมทางกำลังทรัพย์ของผู้ถวาย" (เฉลิมศักดิ์ พิกุลศรี, 2554, น. 87)

นอกจากนี้ บายศรียังสะท้อนถึงความเป็นอีสานในฐานะสัญลักษณ์บ่งชี้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อีกด้วย พัฒนา กิตติอาษา (2546, น. 124-126) พบว่า "ในปัจจุบัน บายศรีถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่ในงานเทศกาลบุญบั้งไฟ หรือนำมาเป็นของตกแต่งในร้านอาหารพื้นบ้าน เพื่อสร้างความเป็นอีสานให้ผู้พบเห็นได้รับรู้ไม่ว่าจะเป็นนักท่องเที่ยวหรือคนในท้องถิ่นเอง" (พัฒนา กิตติอาษา, 2546, น. 125) บายศรีที่ถูกจัดวางในพื้นที่สาธารณะจึงเป็นเสมือนการประกาศตัวตนของคนอีสาน ในยุคที่มีกระแสนิยมวัฒนธรรมพื้นบ้านและการรื้อฟื้นประเพณีเก่า การนำบายศรีมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นกลยุทธ์สำคัญในการธำรงความเป็นอีสานให้คงอยู่ในยุคปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป บายศรีเป็นสื่อสำคัญในการแสดงออกทางความเชื่อและค่านิยมของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง ผ่านกระบวนการผลิตและประดิษฐ์ฐานที่เน้นย้ำคุณค่าหลายประการ ทั้งการเคารพในภูมิปัญญาดั้งเดิม ความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจ ความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความผูกพันใกล้ชิดในชุมชน การสืบทอดความเชื่อและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับบายศรี จึงไม่เพียงแต่เป็นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้เท่านั้น หากยังเป็นการธำรงรักษาอัตลักษณ์และวิญญาณของความเป็นอีสานให้คงอยู่อย่างเข้มแข็ง ท่ามกลางสายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของผู้คน ดังนั้น การให้คุณค่าและเข้าใจลึกซึ้งต่อบทบาทนี้ของบายศรี จะนำไปสู่สำนึกร่วมในการหวงแหนรักษาสัมบัติอันล้ำค่านี้ของชุมชนอีสานสืบต่อไป

2.2.3 บทบาทในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา

บายศรีเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง มาช้านาน ความรู้ในการประดิษฐ์บายศรีและการนำมาใช้ในโอกาสต่าง ๆ ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น อันทรงคุณค่าที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

ชาวอีสานได้สั่งสมองค์ความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์บายศรีมาเป็นเวลาช้านาน ตั้งแต่การคัดสรรพืชผักที่นำมาใช้ เช่น กล้วย อ้อย ดอกไม้ ไปจนถึงขั้นตอนและกรรมวิธีการจัดทำ ในแต่ละส่วน "ล้วนผ่านการลองผิดลองถูก จดจำ และบอกเล่าต่อ ๆ กันมา จนกลายเป็นรูปแบบที่ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น" (นิยม ชัยบุตร, 2530, น. 45-47) ในอดีต การเรียนรู้วิธีการทำบายศรีมัก เกิดขึ้นจากการสังเกตพิธีกรรมของผู้ใหญ่ในครอบครัวหรือชุมชน "เด็กและเยาวชนจะค่อย ๆ ซึมซับ วิธีคิดและเทคนิควิธีการไปพร้อม ๆ กับการช่วยงาน ผู้สูงอายุที่เชี่ยวชาญจึงมีบทบาทสำคัญในการ เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นใหม่" (เสาวภา พรหมศิริ, 2551, น. 112-114) กระบวนการ เช่นนี้ไม่เพียงแต่ทำให้เด็กได้เรียนรู้ทักษะเท่านั้น หากยังเป็นการปลูกฝังให้เห็นคุณค่าในวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นด้วย

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมสมัยต่าง ๆ ส่งผลให้บทบาทของผู้สูงอายุในฐานะผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาลดน้อยถอยลง ขณะเดียวกัน "เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ก็มีทัศนคติต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านแตกต่างไปจากอดีต อาจมองว่าเป็นเรื่องล้าสมัยหรือไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตแบบใหม่" (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, น. 98-100) การสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องบายศรีจึงต้องปรับตัวและพัฒนารูปแบบให้เข้ากับยุคสมัย เช่น การจัดการเรียนการสอนในรายวิชาท้องถิ่นศึกษา การสาธิตในงานเทศกาลประจำปีของชุมชน หรือการนำเสนอผ่านสื่อสมัยใหม่ เป็นต้น เพื่อให้การเรียนรู้เข้าถึงเยาวชนได้มากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชุมชนเองก็ตระหนักถึงความสำคัญในการรักษามรดกทางวัฒนธรรมนี้ไว้ ด้วยการร่วมกันจัด กิจกรรมสร้างสรรค์ต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้คนหันมาสนใจภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน

นอกจากนั้น ความรู้เรื่องบายศรียังได้รับการพัฒนาให้ก้าวทันโลกปัจจุบันมากขึ้น "มีการประยุกต์ใช้วัสดุสมัยใหม่ที่ทำให้หาได้ง่ายขึ้น เช่น โฟม ลวด ของตกแต่งสำเร็จรูป ผสมผสาน กับวัสดุธรรมชาติแบบดั้งเดิม เพื่อให้ทำบายศรีได้สะดวกและประหยัดเวลายิ่งขึ้น" (บำเพ็ญ ระดมกิจ, 2553, น. 75-77) ขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็ยังคงไว้ซึ่งแก่นแท้ของคติความเชื่อและความหมายที่มี ต่อบายศรี เพียงแต่ปรับเปลี่ยนวิธีการให้สอดคล้องกับความเป็นไปของยุคสมัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการ มีชีวิตชีวาของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

บายศรีไม่เพียงเป็นสัญลักษณ์แสดงอัตลักษณ์เท่านั้น บายศรียังเป็นแหล่งภูมิปัญญาอันล้ำค่าของชาวอีสานที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมายาวนาน ประไพพิศ เต็มสมบัติถาวร (2557, น. 124-126) เห็นว่า "การทำบายศรีนับเป็นมรดกภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้รับการสะสมความรู้สั่งสมประสบการณ์มาหลายชั่วอายุคน ทั้งในด้านการคัดเลือกวัสดุ การออกแบบรูปทรง การผูกมัดประดิษฐ์ ตลอดจนการสวดขับและจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะทาง" (ประไพพิศ เต็มสมบัติถาวร, 2557, น. 125) โดยมีหมอพิธีหรือผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้นี้ไปสู่คนรุ่นหลัง

ด้วยเหตุนี้ การทำบายศรีจึงกลายเป็นพื้นที่สร้างการเรียนรู้ของชุมชนที่ผู้เฒ่าผู้แก่จะได้มีโอกาสสั่งสอนและฝึกฝนเด็ก ๆ ให้รู้จักขั้นตอนและกรรมวิธี เปิดโอกาสให้เยาวชนได้สัมผัสกับสิ่งที่เปี่ยมคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน อันเป็นการธำรงความรู้ท้องถิ่นให้สืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ กระบวนการทำบายศรียังเป็นการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ของผู้ประดิษฐ์ ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบ การคิดค้นลวดลายใหม่ ๆ หรือประยุกต์ใช้วัสดุที่หลากหลายขึ้น ก่อให้เกิดการต่อยอดภูมิปัญญาอย่างไม่หยุดนิ่ง ดังตัวอย่างที่ สกุลศรี ธีรนิติศาสตร์ (2562, น. 92-94) พบว่า "ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาบายศรีแบบใหม่ ๆ เช่น บายศรีดอกไม้ประดิษฐ์ บายศรีจากเศษวัสดุเหลือใช้ หรือบายศรีสมัยใหม่ที่ตัดทอนรายละเอียดให้เรียบง่ายขึ้น ซึ่งล้วนเป็นการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาดั้งเดิมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน" (สกุลศรี ธีรนิติศาสตร์, 2562, น. 93)

นอกจากบายศรีจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องนี้ผ่านการลงมือปฏิบัติและการบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่น ยังถือเป็น "กระบวนการสร้างความทรงจำร่วม (collective memory) ของคนในชุมชนอีกด้วย เนื่องจากการทำบายศรีเป็นสิ่งที่เด็ก ๆ เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายทำกันมาแต่เล็ก ก่อให้เกิดความคุ้นเคยและผูกพันกับวิถีปฏิบัติดังกล่าว เมื่อนำความทรงจำเหล่านั้นมาเล่าสู่กันฟัง ก็จะกลายเป็นประสบการณ์ร่วมที่หล่อหลอมให้คนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไปโดยปริยาย" (สกุลศรี ธีรนิติศาสตร์, 2562, น. 96) เรื่องเล่าความทรงจำเหล่านี้จึงสำคัญในแง่ของการสร้างสำนึกร่วมและต่อยอดคุณค่าของบายศรีในฐานะมรดกภูมิปัญญาที่คนอีสานภาคภูมิใจ

กล่าวโดยสรุป บายศรีในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างรุ่นในชุมชน ที่ร่วมกันรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมนี้เอาไว้ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม

การสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องบายศรีสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวและพลวัตของวัฒนธรรมอีสาน ทั้งในแง่ของการประยุกต์ใช้วัสดุและเทคนิควิธีการที่ทันสมัย ไปจนถึงการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ ให้เข้าถึงเยาวชนรุ่นใหม่ได้ดีขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน คนอีสานก็ยังคงยึดมั่นในคติความเชื่อและคุณค่าหลักที่มีต่อบายศรีไว้ไม่เสื่อมคลาย นับเป็นตัวอย่างที่ดีของการรักษามรดกทางวัฒนธรรม ท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างยั่งยืน

2.3 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี ในช่วงหลาย ทศวรรษที่ผ่านมา สังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในหลากหลายมิติ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยี และวิถีชีวิต การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบ อย่างมีนัยสำคัญต่อประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน รวมถึงบายศรีซึ่งเป็นองค์ประกอบ สำคัญในพิธีกรรมและความเชื่อของท้องถิ่นด้วย

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรีจึงมี ความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้าใจพลวัตและการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นในยุคสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีหลายแง่มุมที่น่าสนใจ ซึ่งอาจจำแนกออกเป็น 4 ประเด็นหลัก ได้แก่

ประการแรก การเปลี่ยนแปลงบริบทและรูปแบบการใช้บายศรีที่เกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ตลอดจนแรงกดดันจากกระแสบริโภคนิยมและวัฒนธรรมภายนอก ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เกิดการ ปรับเปลี่ยนรูปแบบและเงื่อนไขการใช้บายศรีในพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

ประการที่สอง การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการ ใช้บายศรี กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์และใช้ บายศรี ไม่ว่าจะเป็นช่างทำบายศรี พระสงฆ์หรือผู้นำพิธีกรรม ตลอดจนเครือข่ายหรือกลุ่มบุคคลที่ เกี่ยวข้อง การเปลี่ยนแปลงนี้อาจนำไปสู่การสร้างอาชีพใหม่ การผลิตบายศรีเพื่อจำหน่ายในเชิง พาณิชย์ หรือการเกิดขึ้นของกิจกรรมและพิธีกรรมรูปแบบใหม่ที่เกี่ยวข้องกับบายศรี

ประการที่สาม การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมบายศรี อันเนื่องมาจากการเผยแพร่ของศาสนาใหม่ การเข้ามาของความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ รวมถึง ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนตั้งคำถามต่อความเชื่อดั้งเดิม และประสิทธิภาพของพิธีกรรมบายศรี รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม แบบเดิม ๆ อย่างไรก็ตาม ในขณะเดียวกันก็ยังคงมีความพยายามในการอนุรักษ์และฟื้นฟูความเชื่อ และการปฏิบัติดังกล่าวในหมู่คนบางกลุ่มด้วยเช่นกัน

ประการที่สี่ การสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านบายศรี ในบริบทของการเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและความสนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นจากภายนอก บายศรีได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของภูมิภาคและเป็นทรัพยากรสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ในแง่นี้ บายศรีได้ถูกนำมาใช้เพื่อยืนยันความเป็นอีสาน การสร้างภาพลักษณ์ชุมชน ตลอดจนการผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมเพื่อสนองความต้องการของตลาด อย่างไรก็ตาม การใช้ประโยชน์จากบายศรีในเชิงพาณิชย์และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเช่นนี้อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความหมายและคุณค่าดั้งเดิมของบายศรีได้เช่นเดียวกัน

จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ส่งผลกระทบต่อบายศรีอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน ทั้งในแง่ของบริบทการใช้ ความสัมพันธ์ทางสังคม ความเชื่อและการปฏิบัติ ตลอดจนการสร้างคุณค่าและการนำไปใช้ประโยชน์ในบริบทปัจจุบัน การทำความเข้าใจถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ จึงมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ การสืบทอด และการปรับใช้บายศรีในสังคมอีสานร่วมสมัย ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อมูลจากประเด็นทั้ง 4 ด้านที่กล่าวมา

2.3.1 การเปลี่ยนแปลงบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี

ในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา สังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้ก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี และการขยายตัวของความเป็นเมือง ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คน ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคม ระบบการผลิต และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ในบริบทเช่นนี้ บายศรีในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของท้องถิ่นอีสาน ย่อมได้รับผลกระทบและมีการปรับเปลี่ยนบทบาท ความหมาย และรูปแบบไปตามสภาวะการณ์ใหม่เช่นกัน

ประการแรก การเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานจากระบบเศรษฐกิจเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรมและบริการ ได้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหลของแรงงานออกจากชนบทเข้าสู่เมืองใหญ่ ทำให้โครงสร้างและความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป พิธีกรรมและเทศกาลดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับวิถีเกษตรกรรมได้ลดความสำคัญลง ขณะที่การใช้บายศรีในพิธีมงคลสมัยใหม่ เช่น งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ หรือพิธีสำคัญของหน่วยงานต่าง ๆ กลับได้รับความนิยมมากขึ้น บายศรีจึงถูกปรับเปลี่ยนเพื่อสนองตอบต่อคุณค่าและความต้องการของคนรุ่นใหม่ที่เน้นความเป็นสิริมงคล ความบันเทิง และการยกระดับสถานภาพทางสังคม มากกว่าการรักษาพิธีกรรมโบราณอย่างเคร่งครัด (สุรสม กฤษณะจุฑะ, 2559, น. 35-38; เบญจวรรณ นาราสิัจ, 2560, น. 41-45)

ประการที่สอง การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้นำไปสู่การนำเสนอบายศรีในฐานะสินค้าทางวัฒนธรรม และเครื่องมือในการสร้างภาพลักษณ์ความเป็นอีสาน ตลอดจนการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเยี่ยมชมท้องถิ่น ในแง่นี้ บายศรีได้ถูกผลิตซ้ำ ทั้งในรูปของสินค้าที่ระลึก การจำลองพิธีกรรมการทำบายศรีให้นักท่องเที่ยวได้ชม และการจัดงานเทศกาลบายศรีประจำปีเพื่อสร้างสีสันและมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม การนำเสนอบายศรีต่อสายตานักท่องเที่ยว มักมาพร้อมกับการประยุกต์ ปรับแต่ง และลดทอนความหมายทางจารีตลง ขณะเดียวกันก็เพิ่มสัญลักษณ์ที่สอดคล้องกับจินตนาการของคนภายนอกเกี่ยวกับความเป็นอีสานมากขึ้น (รัชชัย ศุภดิษฐ์, 2561, น. 55-60; บุญเลิศ ศรีกุลวงศ์, 2563, น. 23-27)

ประการที่สาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงฐานวัตถุดิบได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนกรรมวิธีและวัสดุในการสร้างบายศรี เพื่อให้มีความคงทน สะดวก และมีต้นทุนถูกลง เช่น การใช้โลหะแทนไม้ การใช้ดอกไม้ประดิษฐ์แทนดอกไม้สด การใช้ตะปูแทนไม้ หรือการใช้สีสังเคราะห์ในการตกแต่ง เป็นต้น นวัตกรรมสมัยใหม่ที่นำมาผสมผสานกับงานช่างแบบจารีต ทำให้บายศรีมีรูปลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม และมีความหลากหลายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ทำให้คุณค่าบางประการของบายศรี โดยเฉพาะการสะท้อนถึงภูมิปัญญาและทักษะช่างท้องถิ่น ตลอดจนความสัมพันธ์กับธรรมชาติเริ่มจางหายไป (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2562, น. 18-22; นิออน สนิทชน, 2564, น. 32-35)

ประการสุดท้าย ปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของผู้คนจากภูมิภาคอีสานเข้าสู่เมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ ได้นำมาสู่การจัดสร้างบายศรีเพื่อใช้ในพิธีกรรมของชุมชนอีสานในต่างถิ่น โดยเฉพาะงานแต่งงานและงานทำบุญ บายศรีที่ถูกสร้างขึ้นมักปรับขนาดให้เล็กลงใช้วัสดุทดแทนที่หาซื้อง่ายในเมือง และลดทอนขั้นตอนของพิธีกรรมลง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของพื้นที่และวิถีชีวิตในสังคมเมือง ขณะเดียวกัน บายศรียังคงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ท้องถิ่น และเป็นจุดยึดโยงทางจิตใจที่ช่วยให้คนอีสานในเมืองได้กลับมาสัมผัสกับรากเหง้าของตนเองอีกด้วย (ยศ สันตสมบัติ, 2560, น. 84-87; อรัญญา กัลยา, 2563, น. 45-48)

นอกจากนี้ บทบาทของบายศรีก็ถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์มากขึ้น เช่น การนำไปเป็นของประดับตกแต่งในโรงแรม ร้านอาหาร หรือสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการดึงเอาภาพลักษณ์ความเป็นอีสานมาใช้ในการสร้างจุดขายหรือสร้างบรรยากาศที่มีกลิ่นอายท้องถิ่น การใช้บายศรีในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่าบายศรีได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนในตลาดเชิงสัญลักษณ์ เพื่อป้องกันอัตลักษณ์และคุณค่าบางประการ (บุญยงค์ เกศเทศ, 2546, น. 68-72) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการ

ปรับตัวของวัฒนธรรมพื้นบ้านให้รองรับกับวาทกรรมการพัฒนาและการตลาดเชิงท่องเที่ยว ในยุคปัจจุบัน และ พัฒนา กิตติอาษา (2546; 2558, น. 90-92) พบว่าภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และ วัฒนธรรมบริโภคนิยม ประเพณีบุญบั้งไฟซึ่งเคยเป็นพิธีกรรมบูชาพญานาคได้กลายเป็นเทศกาลที่มี ลักษณะเชิงการแสดงมากขึ้น มีการจัดกิจกรรมสมัยใหม่ เช่น "การประกวดนางงาม ขบวนรถแห่ที่ หรรษา การละเล่นที่ตื่นเต้น ตลอดจนการเชิญนักการเมืองหรือดารามาเป็นประธาน" บายศรีซึ่งเคย เป็นเครื่องบูชาในพิธีกรรมจึงถูกปรับบทบาทให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการแสดง เป็นเครื่องประดับ ตกแต่งขบวน หรือเป็นของชำร่วยแจกจ่ายให้ผู้ร่วมงาน ความหมายของบายศรีในเชิงความ ศักดิ์สิทธิ์ลดน้อยลง แต่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอีสานที่ฉายแสงอยู่ในเทศกาล ประจำปีแทน

จากแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าบายศรีในสังคม อีสานลุ่มน้ำโขงได้มีบทบาท ความหมาย และรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนไป เพื่อให้รองรับกับบริบททาง สังคมและวัฒนธรรมที่พลิกผันอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นการตอบสนองต่อวิถีชีวิตใหม่ในยุค อุตสาหกรรม การประยุกต์ใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยว การปรับเปลี่ยนกรรมวิธีและ โครงสร้างให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตลอดจนการนำมาใช้สร้างอัตลักษณ์ชุมชนในบริบทการ ย้ายถิ่น กระนั้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก็ได้สร้างทั้งโอกาสและความท้าทายให้กับการสืบสาน คุณค่าของบายศรี เพราะในขณะที่กระแสการเปลี่ยนแปลงช่วยให้บายศรีสามารถดำรงอยู่ต่อไป ได้ในสังคมสมัยใหม่ มันก็อาจบั่นทอนความหมายดั้งเดิมและตัดขาดบายศรีออกจากฐานราก ทางวัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วย ดังนั้น การรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการปรับตัวจึงจะ เป็นบทพิสูจน์สำคัญว่า ชาวอีสานลุ่มน้ำโขงจะยังคงธำรงคุณค่าของบายศรีไว้ได้อย่างไร ท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลงอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ในวันข้างหน้า

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงบริบทและรูปแบบการใช้บายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง โดยชี้ให้เห็นว่ากระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ได้ส่งผลกระทบต่อบายศรี ใน 4 ลักษณะสำคัญ คือ

- 1) การปรับเปลี่ยนบทบาทและรูปแบบพิธีกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตสมัยใหม่
- 2) การผลิตซ้ำบายศรีเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว
- 3) การผสมผสานเทคโนโลยีและวัสดุใหม่ ๆ ในการสร้างบายศรีเพื่อลดต้นทุน และเพิ่มความทนทาน
- 4) การประยุกต์พิธีกรรมบายศรีเพื่อรองรับวิถีชีวิตของชาวอีสานในเมืองใหญ่

แม้การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะช่วยให้อาจารย์ยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมร่วมสมัย แต่ก็อาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าและความหมายดั้งเดิมของมันไปพร้อมกันด้วย ดังนั้น ความท้าทายสำคัญในอนาคตจึงอยู่ที่การรักษาสมดุลระหว่างการสืบสานและการปรับใช้บายศรี โดยไม่ลืมรากเหง้าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นหนทางที่ช่วยให้อาจารย์ยังคงดำรงไว้ซึ่งสถานะอันล้ำค่าในฐานะเครื่องมือสร้างสรรค์และสืบทอดจิตวิญญาณของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงต่อไป

2.3.2 การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการใช้บายศรี

สังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้ก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อทุกมิติของชีวิต ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้สร้างความท้าทายให้กับระบบความเชื่อ ระเบียบจารีต และสถาบันสังคมแบบดั้งเดิม ขณะเดียวกัน ก็ยังก่อให้เกิดการปรับตัว การผสมผสาน และการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองต่อบริบทสมัยใหม่ด้วย ในกระแสการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว บายศรีได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ไม่เพียงแต่ถูกหล่อหลอมจากการเปลี่ยนแปลง หากแต่ยังได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมาย ความสัมพันธ์ และการดำรงชีวิตใหม่ของผู้คนในลุ่มน้ำโขงด้วย

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและรูปแบบของบายศรีดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนอีสานตามไปด้วย อาทิ ในอดีตการทำบายศรีเป็นกิจกรรมที่ทุกคนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมตามความสามารถ เป็นการสร้างความรู้สึกผูกพันและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน แต่ในปัจจุบันการทำบายศรีกลับกลายเป็นเรื่องของเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้สูงอายุที่ยังรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือกลุ่มผู้ประกอบการที่หวังใช้บายศรีเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ส่วนคนรุ่นใหม่อาจไม่ค่อยมีส่วนร่วมมากนักเพราะมองว่าเป็นเรื่องของคนแก่ จึงทำให้ความสัมพันธ์เชิงช่วงวัยและความเป็นปึกแผ่นของชุมชนลดลง (จินตนา ชัยอาญา, 2560, น. 45-48)

นอกจากนี้ สกฤตศรี ธีรนิติศาสตร์ (2562, น. 36-40) ยังพบว่าการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำบายศรีจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นก็มีแนวโน้มลดลง เนื่องจากเด็ก ๆ ส่วนใหญ่ต้องไปเรียนหนังสือในเมือง จึงไม่มีเวลายามว่างเรียนรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่ ขณะที่คนแก่ก็พากันย้ายไปอาศัยอยู่กับลูกหลานในเมืองมากขึ้น วงจรการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงขาดช่วงไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม ในบางแห่งก็พบว่ามีความพยายามในการรื้อฟื้นการสอนทำบายศรีให้แก่เด็ก ๆ อีกครั้ง ผ่านการ

บรรจุเข้าไปในหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน หรือการจัดอบรมให้ความรู้แก่เยาวชนในชุมชน เพื่อให้วิถีปฏิบัติเหล่านี้ยังคงอยู่ต่อไป

อีกประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจคือ การก่อเกิดอาชีพใหม่ ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการทำบายศรีขึ้นมา ดังที่ นิสากร ระมิงค์วงศ์ (2550, น. 68-72) ได้ศึกษาในกรณีของกลุ่มแม่บ้านในจังหวัดอุบลราชธานี ที่รวมตัวกันเป็นวิสาหกิจชุมชนผลิตบายศรีสำเร็จรูปขายทั้งในและต่างประเทศ โดยมีการพัฒนาฝีมือ ปรับแบบลวดลาย จนสามารถสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัวได้ นับเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ผ่านการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาต่อยอดในรูปของสินค้าและผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั่นเอง

สาเหตุการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการใช้บายศรี

ประการแรก การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการท่องเที่ยว ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมและบทบาทของคนในชุมชน กล่าวคือ บายศรีที่แต่เดิมมีหน้าที่เป็นเครื่องมือในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ได้กลายมาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ถูกผลิต จัดจำหน่าย และบริโภคในวงกว้าง ช่างทำบายศรีจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะผู้ชำนาญพิเศษที่ผ่านการถ่ายทอดมาแต่โบราณเท่านั้น แต่ขยายไปสู่คนทั่วไปมากขึ้น โดยเฉพาะผู้สูงอายุในหมู่บ้านที่ใช้ทักษะการทำบายศรีเพื่อสร้างรายได้และพึ่งพาตนเองในยามชรา นอกจากนั้นยังเกิดอาชีพใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบายศรี เช่น พ่อค้าวัสดุอุปกรณ์ ช่างตกแต่ง ผู้รับจัดงาน รวมไปถึงจิตรกรที่วาดรูปบายศรีขายให้กับนักท่องเที่ยว เป็นต้น (กนกวรรณ มะโนรมย์, 2558, น. 54-56; พระมหาสมปอง ปญฺญานุโธ, 2562, น. 78-82)

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจได้นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ใหม่ ๆ ระหว่างบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน จากการใช้ประโยชน์จากบายศรีเพื่อการค้าและการท่องเที่ยว กล่าวคือ เครือข่ายระหว่างช่างทำบายศรี พ่อค้าวัสดุ ผู้ประกอบการปราณีชาวบ้าน และหน่วยงานราชการ ได้ก่อตัวขึ้นและขยายขอบเขตกว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองต่อตลาดบายศรีที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ในแง่นี้บายศรีได้ถูกดึงออกมาจากบริบทของชุมชนท้องถิ่น และกลายเป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงชุมชนเข้ากับภายนอก ทั้งในแง่ของการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนต่างถิ่น และการนำพาคนหนุ่มสาวให้กลับมามีส่วนร่วมกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมากขึ้น ดังนั้นบายศรีจึงไม่เพียงมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์แนวดิ่งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติเท่านั้น หากแต่ยังมีพลังในการสร้างความสัมพันธ์แนวราบระหว่างผู้คน

ที่อยู่ห่างไกลกันด้วย (มุกดาวรรณ ภิญโญชีพ, 2559, น. 102-108; สุทธิพงศ์ บุญผดุง, 2562, น. 22-24)

ประการที่สาม การผลิตบายศรีเพื่อการค้าและการท่องเที่ยวได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบและองค์ประกอบของบายศรีให้มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด และรสนิยมของผู้บริโภคที่แตกต่างกัน เช่น การผลิตบายศรีขนาดเล็กเพื่อใช้ตั้งโต๊ะหมู่บูชา การผสมผสานสัญลักษณ์มงคล เช่น นกยูง ช้าง พญานาค เข้ากับโครงสร้างบายศรี การตกแต่งบายศรีด้วยไฟประดับ และการสร้างบายศรีจากวัสดุสังเคราะห์เพื่อความคงทนและประหยัดต้นทุน ฯลฯ โดยช่างฝีมือที่ตื่นตัวและปรับตัวได้ดี ก็มักจะมีโอกาสในการสร้างรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิต ขณะที่ผู้ยึดติดกับรูปแบบจารีตโดยเคร่งครัด อาจถูกลดทอนบทบาทลงไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของบายศรีหลากหลายแบบก็ได้สะท้อนให้เห็นพลวัตของการรังสรรค์และปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อให้อยู่รอดและสร้างมูลค่าเพิ่มภายใต้ความท้าทายใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์ (บำรุง ชำนาญยา, 2563, น. 62-65; สุริยา ริมมะนาม, 2561, น. 45-50)

การปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพจากการใช้บายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง นับเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวประยุกต์ และสร้างสรรค์วัฒนธรรมท้องถิ่นให้สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ เพื่อให้ภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน การศึกษาวิเคราะห์บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของบายศรีในมิติต่าง ๆ จึงมีคุณค่าต่อการทำความเข้าใจความเป็นพลวัตของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในลุ่มน้ำโขง ตลอดจนนำไปใช้ประโยชน์ในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นต่อไป

จากข้อสังเกตข้างต้นจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากการเป็นเครื่องมือทางความเชื่อและพิธีกรรมแบบดั้งเดิมแล้ว บายศรียังได้แสดงบทบาทสำคัญในการจัดโครงสร้าง ความสัมพันธ์ และการแบ่งหน้าที่ในสังคมอีสานสมัยใหม่ด้วย การค้าและการท่องเที่ยวบายศรีได้นำไปสู่การสร้างอาชีพใหม่ ความร่วมมือใหม่ และวัฒนธรรมการผลิตแบบใหม่ ขณะเดียวกันก็ได้ดึงเอาบายศรีออกมาเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และนโยบาย ที่เชื่อมโยงท้องถิ่นเข้ากับตลาดในวงกว้าง จึงนับได้ว่าบายศรีคือสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเปลี่ยนผ่านของโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ภายใต้ร่มเงาของระบบทุนนิยมบริโภคที่เข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจอนาคตของบายศรีอย่างรอบด้าน เราจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงชุดใหม่นี้ บายศรีได้ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้อย่างไร โดยใคร และ

เพื่อเป้าหมายอะไร การพิจารณาคำถามเหล่านี้จึงจะช่วยให้เราสามารถจินตนาการภาพรวมของบายนศรีในฐานะภาพสะท้อนความซับซ้อนของสังคมอีสานที่หลอมรวมความจารีตและความทันสมัยเข้าไว้ด้วยกัน

สรุปได้ว่า การปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคม ความสัมพันธ์ และอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้บายนศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง โดยชี้ให้เห็นพลวัตใน 3 แง่มุมสำคัญ คือ

1) การเกิดขึ้นของอาชีพและบทบาทใหม่ ๆ จากการผลิตบายนศรีเพื่อการค้าและการท่องเที่ยว เช่น ช่างทำบายนศรี พ่อค้าวัสดุ และผู้รับจัดงาน

2) การสร้างความสัมพันธ์ใหม่ในแนวราบระหว่างคนในท้องถิ่นกับคนภายนอกผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายนศรี และ

3) การปรับเปลี่ยนรูปแบบของบายนศรีให้มีความหลากหลาย เพื่อสนองตอบต่อตลาดและความต้องการของผู้บริโภคที่เปลี่ยนไป

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นการปรับตัวของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่พยายามสร้างพื้นที่และคุณค่าใหม่ให้กับบายนศรี ภายใต้กระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแบบจารีต ดังนั้น การทำความเข้าใจอนาคตของบายนศรีจึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้านว่า ภายใต้สภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ บายนศรีได้ถูกนำมาใช้ในลักษณะใด โดยใคร และเพื่อวัตถุประสงค์อะไร เพื่อสะท้อนความซับซ้อนของสังคมอีสานร่วมสมัยที่ผสมผสานจารีตประเพณีเข้ากับ ความทันสมัยได้อย่างลงตัว

2.3.3 การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมบายนศรี

ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อระบบคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติทางวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่น รวมถึงพิธีกรรมบายนศรีซึ่งเป็นหนึ่งในประเพณีสำคัญของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงด้วย ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง เราสามารถสังเกตเห็นการปรับเปลี่ยนทั้งในระดับของความเชื่อ การตีความหมาย และพิธีกรรมเกี่ยวกับบายนศรี อันเป็นผลมาจากการปะทะสังสรรค์ระหว่างจารีตดั้งเดิมกับความคิดและวิถีปฏิบัติแบบสมัยใหม่

ประการแรก ในมิติของความเชื่อ คติเรื่องบายนศรีในฐานะเครื่องบูชาพญานาค และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ดูเหมือนจะมีบทบาทลดลงในสังคมปัจจุบัน กล่าวคือ คนรุ่นใหม่จำนวนมากไม่ได้ให้ความสำคัญกับนัยเชิงจิตวิญญาณและพลังเหนือธรรมชาติของบายนศรี ทั้งยังมีการตั้งคำถามถึงประสิทธิผลของการบูชาพญานาคหรือการเซ่นไหว้บรรพบุรุษผ่านพิธีกรรมบายนศรีด้วย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการรับวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยมสมัยใหม่ ที่เน้นการอธิบายปรากฏการณ์

ด้วยเหตุและผลมากกว่าความศรัทธา ความเชื่อเรื่องบายศรีในฐานะเครื่องยึดเหนี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติจึงถูกลดทอนความสำคัญลง (กิตติศักดิ์ ธรรมวิทย์สาร, 2562, น. 24-27; บุญบา สิทธิการ, 2560, น. 38-40)

ประการที่สอง ขณะที่ความเชื่อเดิมเสื่อมถอยลง แต่ปรากฏว่ายังมีการรื้อฟื้นและสร้างความหมายใหม่ให้กับบายศรี ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของคุณค่า อัตลักษณ์ และความภาคภูมิใจทางวัฒนธรรมของชาวอีสานท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ บายศรีได้ถูกปรับเปลี่ยนสถานะไปสู่การเป็นตัวแทนของความเป็นอีสานในบริบทสมัยใหม่ โดยมีการดึงเอาเรื่องราว ตำนาน ลวดลาย และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องมานำเสนอแบบใหม่ เพื่อเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และความเป็นมาของชุมชน โดยเฉพาะในแวดวงของการท่องเที่ยว วัฒนธรรม การศึกษา และกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ นอกจากนี้ มีการตีความบายศรีในแง่ของความ เป็น สิ ริ ม ง ค ล โ ช ค ล า ภ และการเริ่มต้นใหม่ มากกว่าเพียงการเซ่นไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นัยยะใหม่เหล่านี้เน้นบายศรีในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม และเป็นรูปธรรมของการธำรงรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่คนรุ่นใหม่สามารถเข้าถึงและนำมาปรับใช้ได้ง่ายขึ้น (พระครูปัญญาวุฒิโสภณ, 2562, น. 65-68; วนิดา มัททวงกูร, 2563, น. 33-35)

ประการที่สาม การปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมบายศรีในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนทั้งรูปแบบ ขั้นตอน และบริบทไปอย่างมาก กล่าวคือ แม้จะยังมีการจัดพิธีกรรมตามแบบจารีตเก่าอยู่บ้าง แต่มักจะทำเพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรง เช่น การจัดสร้างบายศรีขนาดใหญ่เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การประกอบพิธีบายศรีกลางกรุงเพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคมของคนอีสานในเมือง หรือแม้แต่การจัดขบวนบายศรีเพื่อประกอบพิธีเปิดหน่วยงานและโครงการพัฒนาต่าง ๆ นอกจากนี้ยังปรากฏการลดทอนขั้นตอน องค์ประกอบ และกฎเกณฑ์เคร่งครัดต่าง ๆ ของพิธีบายศรีลง เพื่อให้ทำได้ง่าย รวดเร็ว และมีต้นทุนถูกลง การปรับแต่งและผสมผสานแบบนี้แสดงให้เห็นถึงพลวัตของพิธีกรรมบายศรีที่ปรับเข้ากับบริบทนิยมหัตถ์คนคิด และวิถีชีวิตแบบใหม่ได้อย่างยืดหยุ่น (กฤตพัฒน์ ผักเพ็ญ, 2561, น. 55-58; ประสิทธิ์ ลิปะรีชา, 2558, น. 42-45)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในภาคอีสาน ก่อให้เกิดการปรับตัวทางความเชื่อและพิธีกรรมบายศรีในหลากหลายทิศทาง ทั้งในแง่ของการคงอยู่ การลดทอน ค ว า ม ส ำ ค ัญ การสร้างความหมายใหม่ และการผสมผสานระหว่างแนวคิดเก่ากับใหม่เข้าด้วยกัน ดังตัวอย่างที่

ฤษณา พิสิษฐกุล (2535; 2556, น. 76-80) ชี้ให้เห็นว่า ในปัจจุบันพิธีบายศรีสู่ขวัญถูกจัดแบบย่อส่วนลงเพื่อความสะดวกรวดเร็ว เช่น ไม่มีการเชิญหมอปราหมณ์มาประกอบพิธี ไม่มีการสู่ขวัญครบ 32 ประการ และใช้บายศรีสำเร็จรูปแทนการทำเอง ซึ่งสะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนแบบแผนความเชื่อให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่เร่งรีบมากขึ้น

ขณะเดียวกัน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2548, น. 105-110) ก็พบว่า ความเชื่อเรื่องผีและพญานาคมีความคลี่คลายมากขึ้น จากเดิมที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ แต่ปัจจุบันหลายคนมองว่าเป็นเพียงตำนานเล่าขานหรือเรื่องเหนือจริงที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ คนรุ่นใหม่จึงให้ความสำคัญกับการทำบุญตักบาตร การปฏิบัติธรรม มากกว่าการบูชาผีสาธเทวดา ความนิยมในการทำพิธีบายศรีบูชาพญานาคจึงลดลงไป

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของ สมชาย มาลัย (2560, น. 95-97) พบว่า ในบางพื้นที่ก็ยังมีการสืบทอดประเพณีการทำบายศรีอยู่ แม้อาจเปลี่ยนรูปลักษณะไปบ้าง แต่เนื้อหาสาระทางความเชื่อ บทสวดมนต์ ขั้นตอนพิธีกรรมก็ยังคงไว้ตามแบบฉบับดั้งเดิม เช่น ยังคงมีการเซ่นไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธหรือพญานาค การอัญเชิญขวัญ การบนบาน และการเลี้ยงอาหารผู้เข้าร่วมพิธี เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงว่าในบางชุมชน พิธีกรรมบายศรีก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ที่มีการปฏิบัติและสืบทอดควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

นอกจากนี้ สิทธิชัย สมานชาติ (2561, น. 85-88) ยังพบว่าในบางกรณี ได้มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องบายศรีเข้ากับแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพิธีสู่ขวัญหรือทำบุญขึ้นบ้านใหม่ที่นิยมเชิญพระสงฆ์มาเป็นประธานในพิธี แทนการใช้หมอปราหมณ์หรือร่างทรงอย่างแต่ก่อน มีการใช้บทสวดมนต์ทางพุทธศาสนาประกอบบทอัญเชิญขวัญและบทบูชาพญานาค เพื่อให้เกิดความสิริมงคลและความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทั้งสองแบบ การปรับเปลี่ยนดังกล่าวสะท้อนการผสมกลมกลืนระหว่างพิธีกรรมดั้งเดิมกับความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เป็นกระแสหลัก จนวัฒนธรรมบายศรีกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีปฏิบัติในวาระสำคัญของชุมชนอีสานร่วมสมัย

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและการปฏิบัติที่เกี่ยวกับพิธีกรรมบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง จากการทบทวนพบว่าความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับบทบาทของบายศรีในการติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นได้ลดความสำคัญลงไปในสายตาของคนจำนวนหนึ่ง อย่างไรก็ตามมีความพยายามในการสร้างความหมายใหม่ให้แก่บายศรีในฐานะของสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม อันสะท้อนถึงอัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่มากขึ้น ขณะเดียวกัน การปฏิบัติพิธีกรรมเกี่ยวกับบายศรีก็มีการปรับเปลี่ยนทั้งรูปแบบเงื่อนไข และจุดมุ่งหมายไปตามวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นพลวัตของ

พิธีกรรมและความเชื่อของท้องถิ่นที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่สามารถผสมผสาน ปรับตัว และดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความท้าทายของยุคสมัย ซึ่งนับเป็นทั้งประเด็นที่น่าสนใจศึกษา และบทเรียนสำคัญในการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการสร้างสรรค์มรดกวัฒนธรรมของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงต่อไป

2.3.4 การสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านบายศรี

การสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านบายศรี ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วของภูมิภาคลุ่มน้ำโขง บายศรีไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นเครื่องมือในพิธีกรรมตามคติความเชื่อแบบจารีตเท่านั้น หากแต่ยังได้กลายมาเป็นสื่อสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น การดำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรม และการสร้างคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ให้กับชุมชนอีสานในสายตาของคนภายนอกด้วย กระบวนการดังกล่าวมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับบริบทของการท่องเที่ยว การพัฒนา และการสร้างภาพลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งต่างก็เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อการรับรู้ การให้คุณค่า และการนำเสนอวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างบายศรีในปัจจุบัน

ประการแรก ในแวดวงของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บายศรีได้กลายมาเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ชั้นนำที่ใช้สื่อความหมายถึงวิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ และมรดกทางภูมิปัญญาของภาคอีสาน การจัดแสดง การสาธิต และการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับบายศรี ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากการจัดเทศกาลบายศรีประจำปีในหลายพื้นที่ การผลิตสินค้าที่ระลึกและของตกแต่งที่มีลวดลายบายศรี ตลอดจนการนำเสนอบายศรีในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและศูนย์วัฒนธรรมสิ่งเหล่านั้นนอกจากจะช่วยสร้างการจดจำและความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการผลิตซ้ำภาพเหมารวมของอีสานในฐานะดินแดนแห่งพิธีกรรม ศิลปหัตถกรรม และวิถีชีวิตชนบทอีกด้วย (ชูวิทย์ มิตรชอบ, 2563, น. 45-48; สายฝน ทรงเที่ยง, 2562, น. 112)

ประการที่สอง ในแง่ของการสร้างและดำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น บายศรีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทั้งในระดับชุมชน จังหวัด และภูมิภาค จินตนา ศิริบุญ (2561, น. 87) กล่าวว่า "การจัดทำบายศรีขนาดใหญ่เพื่อประดับตามสถานที่สำคัญและการนำบายศรีมาใช้ในพิธีเปิดอาคารสถานที่ราชการ เป็นการยกระดับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาสาธารณะ" การสอดแทรกองค์ความรู้เรื่องบายศรีในหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่น รวมถึงการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำบายศรี ล้วนแล้วแต่เป็นความพยายามในการสร้างความภาคภูมิใจและความรู้สึกร่วมของ

คนในชุมชนผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ นอกจากนี้ ยังมีการจัดพิธีกรรมบายศรีในเทศกาลและงานสำคัญของท้องถิ่น เพื่อเน้นย้ำความสำคัญของบายศรีในฐานะสมบัติทางวัฒนธรรมและเครื่องแสดงถึงตัวตนร่วมกันของผู้คนในชุมชนอีกด้วย (รัฐนันท์ พงศศิริฤทธิ์, 2559, น. 113-115)

ประการที่สาม บายศรียังถูกนำมาใช้เป็นกลไกในการสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ผ่านรูปแบบของสินค้าทางวัฒนธรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชน ทักษะการทำบายศรีได้กลายมาเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะการผลิตบายศรีจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลาง ผู้ประกอบการโรงแรมและร้านอาหาร ตลอดจนนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีการส่งเสริมให้นำวัตถุดิบและองค์ประกอบของบายศรีมาใช้ในการออกแบบสินค้าและบรรจุภัณฑ์ของผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น อาทิ ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา อาหารแปรรูป เป็นต้น ภริดา มาศโอสถ (2560) อธิบายว่า "การสร้างตราสินค้าและคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ให้กับผลิตภัณฑ์ผ่านการใช้สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยเพิ่มมูลค่าทางการตลาดอย่างมีนัยสำคัญ" (น. 76) ซึ่งนอกจากจะสร้างเอกลักษณ์ให้กับสินค้าแล้ว ยังเปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถเข้าถึงและบริโภควัฒนธรรมท้องถิ่นได้ทั้งในระดับสัญลักษณ์และวัตถุ (อุษา น้อยทิม, 2562, น. 93-94)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า บายศรีได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าให้กับชุมชนอีสานในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งในด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยว การธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น และการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ กระบวนการนี้ได้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนฐานะ บทบาท และความหมายของบายศรีให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง ต้องตระหนักว่า การนำเสนอบายศรีในฐานะสินค้า วัตถุดึงดูดใจนักท่องเที่ยว หรือเครื่องประดับตกแต่งสถานที่นั้น อาจบดบังหรือลดทอนความหมาย คุณค่า และพิธีกรรมของบายศรีดั้งเดิมที่มีอยู่ลงไป ดังนั้น การธำรงไว้ซึ่งดุลยภาพระหว่างการใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์กับการอนุรักษ์และสืบสานอย่างจริงจังจึงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาให้ถ่วงถี่ ทั้งนี้เพื่อสร้างหลักประกันว่า บายศรีจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน ในฐานะศูนย์รวมจิตวิญญาณของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงไปพร้อม ๆ กับการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมโดยรวม

ยกตัวอย่างเช่น สุรพล ดำริห์กุล (2541) บันทึกว่า "การสร้างอนุสาวรีย์พญานาคขนาดใหญ่ที่จังหวัดนครพนม เป็นความพยายามในการสร้างสัญลักษณ์แทนความเจริญรุ่งเรืองและศรัทธาที่มีต่อพญานาคของชาวเมือง" (น. 67) พร้อมกันนี้ก็มีการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟ

เพื่อบูชาพญานาคเป็นประจำทุกปี โดยมีการแข่งเรือพายและแห่บายศรีอย่างยิ่งใหญ่ เป็นการกระตุ้นการท่องเที่ยวและสร้างความภาคภูมิใจให้กับคนท้องถิ่น ผ่านการผลิตซ้ำพิธีกรรมและสัญลักษณ์ดั้งเดิมในรูปแบบที่ร่วมสมัยและดึงดูดผู้คนมากขึ้น

นอกจากนี้ การนำบายศรีมาเป็นส่วนประกอบในการแต่งกายหรือการตกแต่งสถานที่ ก็เป็นกลวิธีหนึ่งที่ทำให้บายศรีเข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันมากขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (2540) ได้ "ออกแบบชุดครุยวิทยฐานะที่มีลวดลายบายศรีและลายนาค เพื่อแสดงถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นของสถาบัน" (น. 12) หรือในหลายหมู่บ้านก็มีการนำบายศรีไปประดับในพิธีกรรมต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ซึ่งอุดร คุงจานทร์ (2541) อธิบายว่าเป็น "การใช้บายศรีในการเชิดชูอัตลักษณ์ท้องถิ่นและสร้างการจดจำให้กับผู้มาเยือน ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างพิธีกรรมดั้งเดิมกับการสร้างภาพลักษณ์ของชุมชนอย่างแยบยล" (น. 89)

นอกเหนือจากนี้ วรรณดี หาญเจนลักษณ์ (2557) ยังพบว่า "ในปัจจุบัน บายศรีถูกนำไปใช้ในงานพิธีมงคลต่าง ๆ ทั้งงานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญขึ้นปีใหม่ หรือแม้แต่พิธีบวงสรวงในโรงงานอุตสาหกรรม โดยให้ความหมายใหม่ว่าเป็นสิ่งนำพาความสุขสิริมงคล ความสำเร็จก้าวหน้า และโชคลาภเข้ามาสู่เจ้าของพิธี" (น. 123) การขยายขอบเขตการใช้บายศรีเช่นนี้ถือเป็นการสร้างคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ของบายศรีให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จนสามารถปรับประยุกต์ได้กับงานเฉลิมฉลองต่าง ๆ ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งแม้จะไม่ได้มีนัยของความศักดิ์สิทธิ์เหมือนในอดีต แต่ก็ทำให้บายศรียังคงความหมายในการเป็นเครื่องมงคลประจำท้องถิ่นได้อย่างน่าสนใจจะเห็นได้ว่าแม้สังคมอีสานจะผ่านการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในหลายมิติ แต่ความเชื่อและวัฒนธรรมเกี่ยวกับบายศรีก็มีการปรับตัวและดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการผสมผสานความเชื่อเก่ากับใหม่ ด้วยการนำบายศรีไปใช้ในบริบทพิธีกรรมที่หลากหลาย และด้วยการนำบายศรีมาสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าร่วมของผู้คน กระบวนการปรับตัวเหล่านี้ทำให้บายศรีสามารถธำรงบทบาทสำคัญต่อการรวมกลุ่มและการแสดงออกซึ่งตัวตนของชาวอีสานร่วมสมัยได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นพลังของคติชนท้องถิ่นที่ไม่ได้หยุดนิ่ง แต่มีชีวิตชีวาและพัฒนาคุณค่าไปตามสภาวะการณ์ทางสังคมเสมอมา

3. วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาจากการทบทวนวรรณกรรม

3.1 สรุปภาพรวมของแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" พบว่างานศึกษาส่วนใหญ่มุ่งอธิบายความเชื่อ ความหมาย และบทบาทของบายศรีในฐานะองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมอีสาน โดยใช้แนวคิดทางคติชนวิทยาและสัญลักษณ์วิทยาในการวิเคราะห์ เช่น งานวิจัยของจุลลดา จุลเสวก (2562)

ที่ศึกษาพิธีกรรมบูชาพญานาคในนิทานพื้นบ้านอีสาน ซึ่งระบุว่า "บายศรีเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในพิธีกรรมบูชาพญานาคในทุกภูมิภาคของอีสาน โดยมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละท้องถิ่น" (น. 76) หรืองานของมณีมัย ทองอยู่ (2558; 2540) ที่วิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี ซึ่งงานเหล่านี้ช่วยสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับรากเหง้าทางความคิด ความเชื่อ และภูมิปัญญาดั้งเดิมเกี่ยวกับบายศรีในสังคมอีสานได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาดังกล่าวยังขาดการอธิบายว่าความเชื่อและความหมายของบายศรีว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมร่วมสมัยอย่างไร ซึ่งเป็นช่องว่างทางวิชาการที่สำคัญ ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว ด้วยการผนวกเอาแนวคิดทางสังคมวิทยาและแนวคิดว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเข้ามาร่วมอธิบายด้วย อันจะช่วยวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคติชนบายศรีกับสถานการณ์ทางสังคมในปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

ในส่วนของการศึกษาบทบาทหน้าที่ของบายศรีนั้น งานวิจัยที่ผ่านมาพบว่าบายศรีทำหน้าที่สำคัญในฐานะเครื่องมือพิธีกรรมบูชาพญานาค ดังเช่น งานของอุดร ดุจจานนท์ (2541) ที่สำรวจพิธีกรรมไหว้พญานาคและแห่บายศรีในงานบุญบั้งไฟ อุดรอธิบายว่า "บายศรีในพิธีกรรมบูชาพญานาคนั้นมีความซับซ้อนมากกว่าการเป็นเพียงเครื่องสังเวย แต่ยังแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย" (น. 112) นอกจากนี้ บายศรียังทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์สร้างอัตลักษณ์และภูมิปัญญาของชาวอีสาน ดังที่เรณู เหมือนจันทร์เชย (2554) ชี้ว่า "บายศรีมีบทบาทสำคัญในฐานะสัญลักษณ์แห่งความสามัคคีของชุมชนในเทศกาลต่าง ๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์" (น. 87-88) หรือที่ประไพพิศ เต็มสมบัติถาวร (2557) ระบุว่า "บายศรีเป็นมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมายาวนานและเป็นพื้นที่ถ่ายทอดความรู้ของชุมชน โดยเฉพาะระหว่างผู้อาวุโสกับคนรุ่นใหม่" (น. 132)

อย่างไรก็ดี งานศึกษาเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นการสำรวจบทบาทของบายศรีในด้านหนึ่ง ด้านใดเท่านั้น ยังขาดการมองบทบาทที่หลากหลายของบายศรีแบบภาพรวม ทั้งในแง่พิธีกรรม ความเชื่อ อัตลักษณ์ชุมชน และการสืบทอดภูมิปัญญา ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการสังเคราะห์บทบาทของบายศรีที่มีต่อสังคมอีสานให้ครบทุกด้าน ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความสำคัญที่แท้จริงของคติชนประเภทนี้ต่อวิถีชีวิตของผู้คนได้ดียิ่งขึ้น

สุดท้าย ในแง่ของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรีในบริบทร่วมสมัย งานวิจัยที่ผ่านมาให้ข้อมูลที่นำเสนอไว้ว่าบายศรีไม่ได้หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนบทบาทและความหมายอยู่ตลอดเวลา พัฒนา กิติอาษา (2546) พบว่า "บายศรีถูกนำมาใช้ในขบวนแห่ของงานบุญบั้งไฟ ซึ่งมีความเป็นการแสดงมากขึ้น จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนออัต

ลักษณะท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยว" (น. 98) หรืองานของสิทธิชัย สมานชาติ (2561) ที่พบว่า "มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องบายศรีเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนามากขึ้นในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงการรับรองและปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมภายใต้บริบทของพุทธศาสนากระแสหลัก" (น. 213-214)

อย่างไรก็ตาม งานดังกล่าวยังไม่ได้อธิบายชัดเจนนักว่า กระบวนการสร้างความหมายใหม่หรือการปรับตัวเหล่านี้เป็นผลจากปัจจัยทางสังคมใดบ้าง และมีผลต่อการดำรงอยู่ของบายศรีในระยะยาวอย่างไร ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงพยายามร้อยเรียงภาพของการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่เหล่านี้เข้าด้วยกัน โดยใช้ทฤษฎีเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมในการอธิบาย ซึ่งจะทำให้มองเห็นความเป็นพลวัตของบายศรีที่มีทั้งการยืดหยุ่นและการธำรงสาระสำคัญไว้ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง และนำไปสู่คำตอบในเชิงคุณค่าของบายศรีในฐานะคติชนร่วมสมัยในท้ายที่สุด

เมื่อสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกัน จะพบว่าแม้การศึกษาบายศรีในอีสานจะมีจำนวนไม่น้อย แต่ส่วนใหญ่ให้น้ำหนักไปที่การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ความหมายและบทบาทของบายศรีในมิติใดมิติหนึ่งเป็นหลัก โดยยังขาดการเชื่อมโยงภาพรวมและสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งในเชิงคติความเชื่อ คุณค่า ความหมาย บทบาทหน้าที่ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในบริบทร่วมสมัย ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป ด้วยการสานต่อแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายเข้าด้วยกัน และเชื่อมโยงมุมมองเพื่อสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับบายศรีในแบบองค์รวม

นอกจากนี้ ยังจะนำเสนอการวิเคราะห์เปรียบเทียบบายศรีระหว่างกลุ่มชุมชนต่าง ๆ ในแถบอีสานลุ่มน้ำโขงทั้ง 3 แห่ง เพื่อชี้ให้เห็นทั้งส่วนที่เหมือนและส่วนที่ต่างของวัฒนธรรมบายศรีในภูมิภาคนี้ รวมถึงจะสำรวจปัจจัยสำคัญที่ทำให้บายศรียังคงดำรงอยู่ได้ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการสร้างความหมายใหม่ การนำคติชนไปประยุกต์ใช้ หรือการธำรงคุณค่าและอัตลักษณ์เดิมไว้ได้ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้จากการศึกษานี้จะช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของชาวอีสานได้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น รวมถึงช่วยสะท้อนภาพของการสืบสานปรับตัว และดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับบายศรีใน 4 มิติหลัก ได้แก่ บริบทและรูปแบบการใช้ โครงสร้างทางสังคมและอาชีพ ความเชื่อและการปฏิบัติในพิธีกรรม และการสร้างอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรม ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่าบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้ผ่านการปรับเปลี่ยนครั้งใหญ่อันเนื่องมาจากแรงผลักดันทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ที่เข้ามากระทบอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมมาสู่อุตสาหกรรมและบริการ การเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การสื่อสาร ตลอดจนการอพยพย้ายถิ่นของผู้คนจากชนบทสู่เมือง ปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนทั้งรูปแบบ บทบาท และความหมายของบาศรีให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป

ในแง่ของรูปแบบและบริบทการใช้ จะเห็นได้ว่าบาศรีถูกปรับให้เข้ากับพิธีกรรมสมัยใหม่ เช่น งานมงคลต่าง ๆ งานเทศกาลและประเพณีประยุกต์ งานเปิดร้านค้าและโครงการ ฯลฯ โดยมีการปรับขนาด วัสดุ ลวดลาย และองค์ประกอบของบาศรีให้มีความหลากหลายและเหมาะสมกับการใช้งานในบริบทใหม่ ในแง่โครงสร้างสังคมและอาชีพ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มผู้ผลิตบาศรีที่เปิ่กว้างขึ้น ตลอดจนการเกิดขึ้นของอาชีพใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าบาศรีและการนำเสนอบาศรีในฐานะจุดดึงดูดทางการท่องเที่ยว ส่วนในด้านความเชื่อและพิธีกรรม ความศรัทธาเดิมเกี่ยวกับบาศรีในฐานะเครื่องบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกตั้งคำถามและลดบทบาทลงในหมู่คนบางกลุ่ม แต่ในขณะเดียวกันก็มีความพยายามรื้อฟื้นความหมายใหม่ของบาศรีในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนขั้นตอนและกฎเกณฑ์ของพิธีกรรมให้เข้ากับแบบแผนสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้น

กระบวนการปรับเปลี่ยนเหล่านี้แม้จะช่วยให้บาศรียังคงมีบทบาทสำคัญต่อไปได้ในสภาพการณ์ที่เปลี่ยนผ่าน แต่ก็ทำให้เกิดการลดทอน กร่อน และบิดเบือนคุณค่าทางจารีตดั้งเดิมไปพร้อมกันด้วย ซึ่งนำมาสู่ความท้าทายสำคัญ คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถรักษาสสมดุลระหว่างการสืบทอดและการปรับใช้บาศรีไว้ได้ สิ่งสำคัญคือการทำ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า ในบริบทของความเปลี่ยนแปลงนี้ ใครเป็นผู้นำเสนอ และใช้ประโยชน์จากบาศรีในรูปแบบใดและเพื่อวัตถุประสงค์อะไร

ดังนั้นแนวทางในการวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของบาศรีต่อไปในอนาคต ควรให้ความสำคัญกับประเด็นเชิงอำนาจและการต่อรองความหมายระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ทั้งจากในชุมชนและภายนอก ตลอดจนผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงที่มีต่อการจัดสรรทรัพยากร ความเหลื่อมล้ำ และการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว

นอกจากนี้ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายบางประการ เช่น การบรรจุองค์ความรู้เรื่องบาศรีลงในหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่น การส่งเสริมภูมิปัญญาและอาชีพช่างทำบาศรีในเชิงคุณภาพ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์บาศรีเพื่อสร้างความตระหนักรู้และคุณค่าเชิงจิตวิญญาณ รวมถึงการมีส่วนร่วมโดยตรงของชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมของตน จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วย

ให้บายศรีดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ท่ามกลางบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนแปลงแปรรูปไป อย่างน้อยที่สุด การวิจัยและปฏิบัติการในอนาคตจำเป็นต้องเปิดกว้างสู่การมีส่วนร่วมของผู้คนหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะเสี่ยงจากในท้องถิ่นเอง เพื่อให้วัฒนธรรมท้องถิ่นดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความท้าทายครั้งใหม่อย่างเท่าทันและสร้างสรรค์ ด้วยการตระหนักเสมอว่า เบื้องหลังคุณค่าทางพิธีกรรมของบายศรี ยังแฝงไปด้วยชีวิตวิถีและจิตวิญญาณของผู้คนที่ซ่อนตัวอยู่ ซึ่งสมควรที่จะได้รับการเคารพ ยกย่อง และดูแลรักษา ซึ่งให้เห็นความซับซ้อนและพลวัตของวัฒนธรรมท้องถิ่นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในสมัยใหม่ บายศรีในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมสำคัญของภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เป็นตัวอย่างที่ดีของการผสมผสานระหว่างความเชื่อ ประเพณี และภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่โบราณกับคุณค่าและบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อกระแสความเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป การประยุกต์ใช้บายศรีในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและสร้างภาพลักษณ์ของท้องถิ่น หรือการนำองค์ประกอบของบายศรีมาบูรณาการกับการผลิตสินค้าชุมชนเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ฯลฯ

กระบวนการเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า แม้จะเผชิญกับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน แต่บายศรีก็ยังคงมีความยืดหยุ่น ปรับตัว และคงอยู่ได้ในสังคมอีสานร่วมสมัย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราต้องตระหนักไว้เสมอก็คือ การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวนั้นไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นเสมอไป หากแต่ยังมีความตึงเครียด ความขัดแย้ง และการต่อรองระหว่างคุณค่าและการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างหลากหลายเกิดขึ้นอยู่เสมอ ดังนั้น นอกเหนือจากการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในตัวมันเองแล้ว สิ่งที่ต้องให้ความสำคัญไม่แพ้กันก็คือ การพิจารณาว่า อำนาจในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นอยู่ที่ใคร ใครได้ประโยชน์และเสียประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนั้นบ้าง มีความเหลื่อมล้ำหรือไม่เท่าเทียมใดเกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์วัฒนธรรมในรูปแบบใหม่หรือไม่

คำถามเหล่านี้ล้วนชี้ให้เห็นว่า การศึกษาวิจัยวัฒนธรรมท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ควรจะต้องให้ความสำคัญกับมิติเชิงอำนาจ ความขัดแย้ง การเมืองของวัฒนธรรมให้มาก และการมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน รวมทั้งต้องไม่ละเลยการรับฟังเสียงจากผู้คนในท้องถิ่นที่มักเป็นเจ้าของวัฒนธรรมโดยตรง ทั้งนี้เพื่อมั่นใจว่าการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมท้องถิ่นจากบายศรีจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าการทำลายหรือลดทอนระบบคุณค่า ความหมาย และอัตลักษณ์ดั้งเดิมที่พึงได้รับการธำรงรักษาไว้ควบคู่กันไป

3.2 สรุปกรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" ทั้งในแง่มุมมองของคติชนวิทยา สัญลักษณ์ สังคมวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลง กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษาคุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรี จะแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ

- 1) การวิเคราะห์ความเชื่อและความหมายของบายศรีในเชิงคติชนและสัญลักษณ์วิทยา
- 2) การศึกษาบทบาทหน้าที่ของบายศรีในสังคมอีสานทั้งในฐานะเครื่องมือพิธีกรรม สัญลักษณ์แสดงอัตลักษณ์ และมรดกภูมิปัญญา
- 3) การมองการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย ทั้งในแง่ของการสร้างความหมายใหม่ การนำไปใช้ในการสร้างคุณค่า และการดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

โดยสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาความเชื่อและความหมายเกี่ยวกับบายศรี โดยมุ่งวิเคราะห์ในแง่มุมมองต่อไปนี้
 - ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน
 - รูปแบบ เนื้อหา และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี
 - คติความเชื่อ ค่านิยม และระบบคุณค่าแฝงที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชุมชน
2. วิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของบายศรีในสังคมอีสาน ได้แก่
 - บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค
 - บทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน
 - บทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน
 - บทบาทในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน
 - บทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย จากมุมมองต่อไปนี้

- ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี

- การปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรี

- กระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ

- การนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อกระแสการพัฒนา

กรอบแนวคิดนี้จะถูกนำไปใช้ในการออกแบบระเบียบวิธีวิจัย การตั้งคำถาม การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้สามารถตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ในการศึกษา และสอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมของอีสานลุ่มน้ำโขงในลำดับต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งทำความเข้าใจความหมาย บทบาท และการเปลี่ยนแปลงของบายศรีในบริบทสังคมปัจจุบัน โดยอาศัยกรอบแนวคิดทางคติชนวิทยา สัญลักษณ์วิทยา มานุษยวิทยา และทฤษฎีว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัยไว้ดังนี้

1. พื้นที่และกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ทำการเก็บข้อมูลใน 3 ชุมชนหลักในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงของภาคอีสาน ได้แก่

- 1) ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
- 2) ศาลปู่พญานาคราช สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ ๒ ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร และ
- 3) ลานพระพญาศรีสัตตนาคราช ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม

เลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยชุมชนทั้ง 3 แห่ง ล้วนมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้บายศรี เป็นแหล่งผลิตบายศรีที่สำคัญของภูมิภาค มีการใช้บายศรีอย่างแพร่หลายในชุมชน จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ความสำคัญของลุ่มน้ำโขงที่มีต่อวัฒนธรรมอีสานและงานบายศรี

ลุ่มน้ำโขงในภาคอีสานถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน โดยเชื่อว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของพญานาค ผู้ปกปักรักษาแม่น้ำและหล่อเลี้ยงผืนแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ จึงมีประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคมากมายในพื้นที่นี้ ไม่ว่าจะเป็นประเพณีบุญบั้งไฟ การแข่งเรือยาว หรือการนำบายศรีไปบูชาริมฝั่งน้ำ ความผูกพันระหว่างวิถีชีวิตของผู้คนกับสายน้ำโขงที่ดำเนินมาช้านาน จึงเป็นบริบทสำคัญที่ส่งผลต่อความเชื่อและรูปแบบการปฏิบัติเกี่ยวกับบายศรี นอกจากนี้ ความสำคัญของลุ่มน้ำโขงทั้งในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งทรัพยากร และตัวกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำดังที่กล่าวมา ทำให้ผู้วิจัยเห็นความจำเป็นที่จะต้องศึกษาความเชื่อ บทบาท และการเปลี่ยนแปลงของบายศรีในบริบทของสังคมวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงอย่างรอบด้าน การเก็บข้อมูลจากชุมชนหลักใน 3 จังหวัดที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีแม่น้ำโขง รวมถึงการรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์และคติชนที่เกี่ยวข้อง จะช่วยให้ผู้วิจัยมองเห็นที่มา ความเชื่อมโยง

และพลวัตของวัฒนธรรมบายศรีที่ดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวัฒนธรรมกลุ่มน้ำโขงได้อย่างชัดเจนและน่าเชื่อถือมากขึ้น

กลุ่มเป้าหมายหลักในการศึกษา ได้แก่ กลุ่มผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการทำและการใช้บายศรีในชุมชน ได้แก่

- 1) กลุ่มผู้ทรงภูมิปัญญาหรือผู้ที่ทำอาชีพที่เชี่ยวชาญเกี่ยวกับการทำบายศรี ที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับบายศรีไม่น้อยกว่า 10 ปี และได้รับการยอมรับนับถือในชุมชน
- 2) กลุ่มผู้นำทางจิตวิญญาณ เช่น หมอขวัญ (พ่อจ๋ม แม่จ๋ม) ที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมบายศรี
- 3) กลุ่มลูกหลานหรือคนรุ่นใหม่ที่เคยร่วมกิจกรรมและให้ความสนใจต่อการสืบทอดงานบายศรี

ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ได้จากการแนะนำแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) โดยให้กลุ่มผู้มีประสบการณ์เฉพาะด้าน แนะนำรายอื่น ๆ ที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกันและสัมภาษณ์ต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้ข้อมูลที่อิ่มตัวเพียงพอและครอบคลุมประเด็นการวิจัยอย่างครบถ้วน จำนวนทั้งสิ้น 13 คน

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ดังนี้

- 1) การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัยเกี่ยวกับบายศรี ตำนานพื้นบ้านอีสาน รวมถึงเอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่กล่าวถึงพิธีกรรมหรือประเพณีการทำบายศรี เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานและแหล่งอ้างอิงสำคัญประกอบการศึกษา

- 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่กล่าวไว้ข้างต้น โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ที่มีการกำหนดประเด็นคำถามหลักไว้ล่วงหน้า แต่ยังคงมีความยืดหยุ่นให้สามารถปรับเปลี่ยนหรือเพิ่มเติมคำถามได้ตามสถานการณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ประเด็นการสัมภาษณ์จะครอบคลุมทั้งเรื่องความเชื่อ ความหมาย คุณค่า บทบาทหน้าที่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของวัฒนธรรมบายศรีในมุมมองของผู้ให้ข้อมูล

โดยในแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 1-2 ชั่วโมง และจะขออนุญาตบันทึกเสียงเพื่อใช้ในการถอดความและวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

3) การสังเกตการณ์ (Observation) ผู้วิจัยจะใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยจะเข้าร่วมกิจกรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรีในชุมชนที่ศึกษา ได้แก่ การทำบายศรี การประกอบพิธีบูชาบายศรี ในระหว่างนั้น ผู้วิจัยจะทำการบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ด้วยสมุดบันทึก กล้องถ่ายภาพ และกล้องวิดีโอ ทั้งในแง่ของการจัดเตรียม ขั้นตอนการประกอบพิธี บทบาทของผู้ร่วมพิธี ตลอดจนบรรยากาศโดยรวม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ประกอบการอธิบายความหมายและการเปลี่ยนแปลงของประเพณีบายศรีในปัจจุบัน

4) ในการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ใช้รหัสแทนชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) เพื่อปกป้องข้อมูลส่วนบุคคลและเคารพสิทธิความเป็นส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อนและอาจส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลได้หากมีการเปิดเผยตัวตน

ผู้วิจัยได้กำหนดรหัสผู้ให้สัมภาษณ์ตามพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 แห่ง โดยใช้อักษรย่อของชื่อจังหวัดเป็นอักษรนำ ตามด้วยหมายเลขแสดงลำดับการสัมภาษณ์ ได้แก่

UD สำหรับจังหวัดอุดรธานี

MU สำหรับจังหวัดมุกดาหาร

NP สำหรับจังหวัดนครพนม

ผู้วิจัยได้ระบุรหัสผู้ให้สัมภาษณ์ไว้ท้ายข้อความคำพูดที่ยกมาอ้างอิงในเนื้อหา โดยใส่ไว้ในวงเล็บ เพื่อให้เห็นที่มาของข้อมูลได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น UD1 หมายถึงผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 ในพื้นที่ศึกษาจังหวัดอุดรธานี

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยขอสงวนการเปิดเผยรายละเอียดข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ เช่น ชื่อ-นามสกุลจริง เพื่อเป็นการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ตลอดจนป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลภายหลัง โดยผู้วิจัยได้ให้แจ้งแก่ผู้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา วิธีการเก็บรักษาข้อมูลที่เป็นความลับ และการนำเสนอข้อมูลโดยไม่เปิดเผยชื่อ-สกุลจริง ซึ่งเป็นไปตามแนวปฏิบัติด้านจริยธรรมการวิจัยอย่างเคร่งครัด

3. การออกแบบเครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ประกอบด้วยแนวคำถามหลักที่ครอบคลุมทั้ง 3 ประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 มิติด้านความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรี

ประเด็นที่ 2 มิติด้านบทบาทหน้าที่ของบายศรีในสังคมอีสาน และ

ประเด็นที่ 3 มิติด้านการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของประเพณีบายศรีในบริบทสังคมปัจจุบัน

โดยทั้ง 3 มิติหลักจะมีข้อคำถามย่อย

2) แบบบันทึกการสังเกตการณ์ จะมีการกำหนดหัวข้อและประเด็นสำคัญที่จะต้องบันทึกข้อมูลไว้ในแต่ละพิธีกรรม เช่น วัสดุและองค์ประกอบการจัดทำบายศรี ลำดับและรายละเอียดในการประกอบพิธี ผู้ร่วมพิธีและบทบาทหน้าที่ สถานที่และการตกแต่งพิธี ซึ่งนอกจากการบันทึกด้วยการเขียนจะมีการบันทึกภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวของสถานการณ์ต่าง ๆ

หลังจากสร้างเครื่องมือวิจัยแล้ว ผู้วิจัยนำเครื่องมือให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่านเป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพทั้งในแง่ของเนื้อหาและภาษา เพื่อให้ข้อเสนอแนะในการปรับแก้ไขให้เครื่องมือมีความเที่ยงตรงและมีความน่าเชื่อถือพร้อมนำไปใช้งานจริงต่อไป

4. การสร้างเครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเริ่มจากการสร้างแบบสัมภาษณ์ สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ใช้คำถามแบบปลายเปิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความคิดเห็นและความรู้สึกอย่างอิสระเกี่ยวกับความเชื่อ ความหมาย และบทบาทของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่ลึกซึ้ง การสัมภาษณ์เกี่ยวกับคุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง โดยมีหลักสำคัญในการสร้างคำถาม คือ

- คำถามมีความชัดเจน ไม่คลุมเครือ เพื่อให้ผู้ตอบเข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และสามารถตอบได้ตรงประเด็น

- คำถามมีการกระตุ้น คำถามต้องกระตุ้นให้ผู้ตอบคิดและแสดงความคิดเห็นที่หลากหลาย โดยไม่ใช้คำถามที่ตอบได้ด้วยคำตอบสั้น ๆ หรือคำตอบที่คาดเดาได้

- คำถามมีความสอดคล้อง คำถามทุกข้อควรสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และควรเชื่อมโยงกันเป็นลำดับขั้นตอน

- คำถามใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายและเป็นธรรมชาติเพื่อให้ผู้ตอบสามารถสื่อสารได้อย่าง

สะดวก

โดยการวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งข้อคำถามออกเป็น 4 ประเด็น ประกอบด้วย

1. ความเชื่อเกี่ยวกับบายศรี

1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับบายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างไร

1.2 สัญลักษณ์ สีล้น และวัสดุที่ใช้ทำบายศรี สื่อถึงความหมายอย่างไร

1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับบายศรี มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมอย่างไร

1.4 มีความเห็นว่าบายศรีมีความสำคัญต่อศาสนาและความเชื่อของคุณเป็นอย่างไร

1.5 บายศรีมีบทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนอย่างไร

2. บทบาทของบายศรีในพิธีกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

2.1 ในพิธีกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บายศรีมีบทบาทหน้าที่อย่างไรบ้าง

2.2 บายศรีทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างไร

2.3 รูปแบบของบายศรีมีความสัมพันธ์อย่างไรกับประเภทของพิธีกรรม

2.4 บายศรีช่วยเสริมสร้างความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างไร

2.5 บายศรีมีความสำคัญต่อการขอพรและสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษอย่างไร

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของบายศรี

3.1 ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของบายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างไร

3.2 เทคโนโลยีสมัยใหม่ส่งผลต่อการผลิต การใช้ และการให้ความหมายของบายศรีอย่างไร

3.3 คนรุ่นใหม่มีความเชื่อเกี่ยวกับบายศรีอย่างไร

3.4 บายศรีในปัจจุบันมีความแตกต่างจากบายศรีในอดีตอย่างไร

3.5 อะไรบ้างคือความท้าทายในการอนุรักษ์บายศรีให้คงอยู่

4. การอนุรักษ์และส่งเสริมบายศรี

4.1 การอนุรักษ์และส่งเสริมความเชื่อและค่านิยมที่แฝงอยู่ในบายศรี จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนอย่างไร

4.2 ภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และประชาชน มีบทบาทอย่างไรในการอนุรักษ์และส่งเสริมบایศรี

4.3 แนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และสืบสานบایศรีมีอะไรบ้าง

4.4 ภาครัฐควรมีการสนับสนุนในการอนุรักษ์และส่งเสริมบایศรีอย่างไรบ้าง

4.5 การสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนและภาคเอกชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมบایศรีมีได้บ้าง

5. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

ในการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item-Objective Congruence: IOC) เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ของแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างตามกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์การวิจัย จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุง

2. ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบคุณภาพ โดยผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วย นักวิชาการด้านวัฒนธรรม 3 ท่าน

3. ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่าน ประเมินความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยให้คะแนนดังนี้

+1 หมายถึง แน่ใจว่าข้อคำถามนั้นสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

0 หมายถึง ไม่แน่ใจว่าข้อคำถามนั้นสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

-1 หมายถึง แน่ใจว่าข้อคำถามนั้นไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

4. ผู้วิจัยนำคะแนนที่ได้จากผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่านมาคำนวณหาค่า IOC ของแต่ละข้อคำถาม โดยใช้สูตร

$$IOC = \sum R / N$$

เมื่อ IOC คือ ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์

$\sum R$ คือ ผลรวมของคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด

N คือ จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

5. คัดเลือกข้อคำถามที่มีค่า IOC ตั้งแต่ 0.5 ขึ้นไป ไว้ใช้ในแบบสัมภาษณ์ ส่วนข้อที่มีค่า IOC ต่ำกว่า 0.5 นำมาปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ ก่อนนำกลับไปให้ผู้เชี่ยวชาญประเมินอีกครั้ง

ผลการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ทั้งโครงสร้างโดยผู้เชี่ยวชาญ พบว่าข้อคำถามส่วนใหญ่มีค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.8-1.0 มีเพียง 2 ข้อที่มีค่า IOC เท่ากับ 0.6 ซึ่งผู้วิจัยได้ปรับปรุงตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ จนข้อคำถามทุกข้อมีค่า IOC ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้ที่ 0.5 จึงถือได้ว่าแบบสัมภาษณ์นี้มีความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาและสามารถนำไปใช้เก็บข้อมูลได้

การตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาด้วยการหาค่า IOC เป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้เครื่องมือวิจัยมีคุณภาพ สามารถใช้เก็บรวบรวมข้อมูลได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยโดยรวม

6. การจัดระเบียบและการวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดมาจัดระเบียบ โดยแยกประเภทของข้อมูล ทั้งที่เป็นการบันทึกเสียง การถอดความสัมภาษณ์ การจัดหมวดหมู่ของภาพถ่ายและวิดีโอ รวมถึงการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร จากนั้นจึงนำมาทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ด้วยการจำแนก จัดกลุ่ม และเชื่อมโยงข้อมูล เพื่อค้นหาประเด็นหลักและความสัมพันธ์ของข้อมูลที่จะนำไปสู่การตอบปัญหาการวิจัย โดยผู้วิจัยจะนำกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ได้ทบทวนมาใช้ในการตีความและสังเคราะห์ความหมาย ผ่านการเชื่อมโยงข้อมูลและผลการศึกษาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจะทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลระหว่างชุมชนที่ศึกษาทั้ง 3 แห่ง เพื่อชี้ให้เห็นลักษณะร่วมและความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมบายศรีในเชิงพื้นที่ รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของประเพณีนี้ในบริบทของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งผลการวิเคราะห์ทั้งในเชิงความหมายและการเปรียบเทียบนี้ จะทำให้เห็นภาพรวมของคุณค่าและการปรับตัวของคติชนบายศรีในสังคมอีสานร่วมสมัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

6.1 กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล มีดังนี้

- นำข้อมูลจากการบันทึกเสียงมาถอดเป็นตัวอักษรอย่างละเอียด
- อ่านและทำความเข้าใจเบื้องต้น อ่านข้อมูลซ้ำหลายครั้ง เพื่อทำความเข้าใจความคิดเห็นและความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูล
- การจัดหมวดหมู่ข้อมูล

- กำหนดรหัสหรือป้ายกำกับให้กับข้อมูลแต่ละส่วนที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่สนใจ เช่น ความเชื่อ บทบาท การเปลี่ยนแปลง

- นำข้อมูลที่ถูกรหัสเหมือนกันมารวมกลุ่มกัน เพื่อสร้างประเภทหรือหมวดหมู่ของข้อมูล

- การวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด

- เชื่อมโยงข้อมูลกับกรอบแนวคิด นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สอดคล้องกับกรอบแนวคิด

- ค้นหาความสัมพันธ์พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ต่าง ๆ

- การสังเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิเคราะห์ในภาพรวมโดยเน้นที่รูปแบบที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ความแตกต่าง และความสอดคล้องกับกรอบแนวคิด

- ตีความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังข้อมูล เชื่อมโยงกับบริบททางวัฒนธรรม และตอบคำถามวิจัย

- ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อจัดการข้อมูลจำนวนมากและมีประสิทธิภาพ

- ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย โดยใช้วิธีเก็บข้อมูลที่หลากหลาย เช่น การสัมภาษณ์ การสังเกต และการศึกษาเอกสาร แล้วนำข้อมูลมาเปรียบเทียบ นำผลการวิเคราะห์ไปให้ผู้ให้ข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง

ทั้งนี้ จากการกำหนดพื้นที่และกลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบผสมผสานทั้งจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์ รวมถึงการสร้างเครื่องมือวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสามเส้า ที่จะส่งเสริมให้ได้ผลการศึกษาน่าเชื่อถือ และตอบโจทย์หลากหลายแง่มุม โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินการตามระเบียบวิธีที่วางไว้จะทำความเข้าใจถึงคุณค่า ความหมาย และการดำรงอยู่ของบาศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้อย่างเข้าใจ ที่จะเป็นการวิเคราะห์ภาพรวมของปรากฏการณ์บาศรีในวัฒนธรรมปัจจุบันของภาคอีสาน ซึ่งจะเป็นฐานความรู้ชุดใหม่ที่ช่วยเติมเต็มช่องว่างของวรรณกรรมและเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมการอนุรักษ์สืบสานและการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ในโลกปัจจุบันได้อย่างยั่งยืน

โดยผู้วิจัยจะได้นำเสนอในบทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ในประเด็นหลัก 3 ประเด็น คือ

- 1) ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบาศรีในวัฒนธรรมอีสาน
- 2) บทบาทของบาศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน
- 3) การปรับเปลี่ยนและดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับบาศรี

ทั้งนี้ จะใช้หลักการและแนวทางในการวิเคราะห์ผลในแต่ละประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรม

อีสาน

ในการวิเคราะห์หัวข้อ "ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน" นี้มีหลักการและแนวทางในการวิเคราะห์ คือ

1. ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ในพื้นที่ศึกษา ซึ่งประกอบด้วยปราชญ์ชาวบ้าน ช่างทำบายศรี และชาวบ้านทั่วไป เพื่อสะท้อนมุมมองและทัศนคติของคนในชุมชนที่มีต่อบายศรี ตลอดจนสำรวจความเชื่อและความหมายที่ผูกพันกับบายศรี

2. ประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา (Folklore) ในการตีความและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาค โดยพิจารณาถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ บริบททางสังคมวัฒนธรรม และความสัมพันธ์กับคติความเชื่ออื่น ๆ เช่น เรื่องพญานาค นาคในพุทธศาสนา เป็นต้น

3. นำแนวคิดทฤษฎีทางสัญวิทยา (Semiology) มาใช้ในการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Meaning) ของบายศรี เพื่ออธิบายว่าบายศรีถูกใช้เป็นสื่อหรือตัวกลางในการสื่อสารและถ่ายทอดความหมายบางอย่างภายในชุมชน เช่น ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

4. วิเคราะห์คุณค่าของบายศรีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ทั้งในแง่ของคุณค่าทางจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม ผ่านการให้ความหมายและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับบายศรีของคนในท้องถิ่น ทั้งการประดิษฐ์ การใช้ในพิธีกรรม และการสืบสานภูมิปัญญา เพื่อแสดงให้เห็นบทบาทสำคัญของบายศรีที่มีต่อการดำรงอยู่ของระบบความเชื่อและวัฒนธรรมชุมชน

5. สังเคราะห์ข้อมูลแล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ตามลำดับหัวข้อย่อยที่วางไว้ พร้อมยกตัวอย่างคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลมาประกอบเพื่อสนับสนุนข้อค้นพบในแต่ละประเด็น ตลอดจนเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม

การวิเคราะห์หัวข้อนี้จึงอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ ร่วมกับการประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการอธิบายปรากฏการณ์ เพื่อทำความเข้าใจความสำคัญของบายศรีที่มีต่อชุมชนชาวอีสาน

ประเด็นที่ 2 บทบาทของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ในการวิเคราะห์หัวข้อ "บทบาทของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน" ใช้หลักการและแนวทางในการวิเคราะห์ดังนี้

1. ใช้ข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก ที่เก็บรวบรวมจากกิจกรรมการบูชาพญานาค การขอพรบนบาน และการรวมกลุ่มทำบายศรีในชุมชนทั้ง 3 แห่ง เพื่อศึกษาการใช้บายศรีในพิธีกรรมและการรวมกลุ่มเพื่อประดิษฐ์บายศรีของคนในชุมชน

2. วิเคราะห์บทบาทของบายศรีตามแนวคิดการทำหน้าที่นิยม (Functionalism) เพื่อทำความเข้าใจหน้าที่และความสำคัญของบายศรีที่มีต่อความเป็นระเบียบและการคงอยู่ของสังคม โดยสำรวจว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรีช่วยตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของคนในสังคมอย่างไรบ้าง ทั้งทางด้านจิตใจ ความสามัคคี การยึดเหนี่ยวทางสังคม และการธำรงเอกลักษณ์วัฒนธรรม

3. นำแนวคิดทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้อธิบายพลวัตและการปรับเปลี่ยนของบทบาทบายศรีที่มีต่อชุมชนตามบริบทของยุคสมัย พิจารณาถึงปัจจัยภายในและภายนอกที่อาจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ของสังคมชุมชน เช่น ด้านอาชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ การรวมกลุ่ม ฯลฯ

4. วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลลัพธ์ (Cause and effect) ระหว่างการปฏิบัติเกี่ยวกับบายศรีกับการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ โดยอาศัยการสังเกตและข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ เพื่ออธิบายอิทธิพลของบายศรีที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พร้อมยกตัวอย่างกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรม

5. ใช้กรอบแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural identity) เพื่ออธิบายว่าบายศรีมีส่วนช่วยสร้าง ธำรง และต่อรองอัตลักษณ์ของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างไร ผ่านการปรับตัวและสร้างคุณค่าของบายศรีในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดมา

การวิเคราะห์หัวข้อนี้ผสมผสานระหว่างข้อมูลเชิงคุณภาพที่เก็บจากภาคสนามกับการประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ มาอธิบาย ตีความ และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของบายศรีกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ประเด็นที่ 3 การปรับเปลี่ยนและดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ บายศรี

ในการวิเคราะห์หัวข้อ "การปรับเปลี่ยนและดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับบายศรี" ใช้หลักการและแนวทางในการวิเคราะห์ ดังนี้

1. ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยเฉพาะช่างทำบายศรีและผู้ประกอบพิธีกรรม ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี เพื่อศึกษากระบวนการประดิษฐ์ รูปแบบพิธีกรรม และการถ่ายทอดความรู้เรื่องบายศรีในแต่ละชุมชน

2. วิเคราะห์พลวัตของรูปแบบและกระบวนการประดิษฐ์บายศรีผ่านมุมมองแนวคิดวัฒนธรรมพลวัต (Dynamic of culture) เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลง การปรับตัว และการสืบทอดภูมิปัญญาการทำบายศรีของชุมชน พิจารณาว่ามีการปรับเปลี่ยนหรือคงอยู่ของรูปแบบ เทคนิควิธีการ วัตถุประสงค์ การแบ่งงาน ตลอดจนช่วงฝีมือรุ่นต่าง ๆ อย่างไรบ้าง

3. ประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น แนวคิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Acculturation) หรือการปรับตัวทางวัฒนธรรม (Cultural adaptation) เพื่ออธิบายกระบวนการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมอย่างเรื่องพญานาคและความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมบายศรีในปัจจุบัน ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมสามารถปรับตัวและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง

4. ใช้กรอบแนวคิดเรื่องการสืบทอดทางวัฒนธรรม (Cultural transmission) เพื่ออธิบายกระบวนการและวิธีการที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ และฝีมือการทำบายศรีจากรุ่นสู่รุ่นในชุมชน อาทิ การเรียนรู้แบบมุขปาฐะ การลงมือปฏิบัติ การเข้าร่วมพิธีกรรม ซึ่งนำไปสู่การรักษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป

5. วิเคราะห์ข้อมูลแล้วนำเสนอผลการศึกษาลำดับหัวข้อที่กำหนด โดยยกคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลมาประกอบการอธิบายในประเด็นต่าง ๆ เพื่อสะท้อนมุมมองทัศนคติ และแนวปฏิบัติของชาวบ้านที่มีต่อการปรับเปลี่ยนและการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับบายศรี

หลักการวิเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อนี้จะเน้นไปที่การศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของความเชื่อและพิธีกรรมบายศรี ผ่านการใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ สังเกต และการประยุกต์แนวคิดทฤษฎีด้านสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องมาอภิปรายผล ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามวิจัยว่าอะไรคือปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้บายศรียังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน และมีกลไก วิธีการใดบ้างที่ชุมชนใช้ในการรักษาสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไป

โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินการตามระเบียบวิธีที่วางไว้จะนำไปสู่ความเข้าใจถึงคุณค่า ความหมาย และการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้อย่างถ่องแท้ ที่จะเป็นการวิเคราะห์ภาพรวมของปรากฏการณ์บายศรีในวัฒนธรรมร่วมสมัยของภาคอีสาน ให้เกิดความรู้และความเข้าใจในลำดับต่อไป ดังนี้

ประเด็นแรก “ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน”

ผู้วิจัยต้องการจะทำให้เข้าใจถึงที่มาและความสำคัญของความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเกิดประเพณีบายศรี นอกจากนี้ การวิเคราะห์ในเชิงสัญลักษณ์ยังจะชี้ให้เห็นระบบความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในรูปทรง วัสดุ และการจัดวางบายศรีที่สะท้อนโลกทัศน์ คติความเชื่อ และวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน การศึกษาในมิตินี้ยังจะทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของบายศรีในหลากหลายระดับ ทั้งในเชิงพิธีกรรม ความเชื่อ สังคม และวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งถึงความหมายของบายศรีที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้คนอย่างแท้จริง

ประเด็นที่ 2 “บทบาทหน้าที่ของบายศรีในสังคมอีสานในปัจจุบัน” จะทำให้เห็นภาพรวมของการคงอยู่และความสำคัญของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย ว่าบายศรียังคงทำหน้าที่สำคัญในการเป็นเครื่องมือประกอบพิธีกรรม เป็นสื่อแสดงอัตลักษณ์ชุมชน และเป็นกลไกสร้างความสัมพันธ์กระชับแน่นในหมู่ญาติมิตร กระบวนการศึกษานี้จะชี้ให้เห็นพลังของคติชนท้องถิ่นที่ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในอดีต แต่ยังปรากฏบทบาทต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนการใช้งานให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างน่าสนใจ ซึ่งจะช่วยให้สะท้อนให้เห็นความมีชีวิตชีวาของบายศรีในฐานะมรดกวัฒนธรรมที่ธำรงคุณค่าผ่านการสืบทอดของผู้คนรุ่นต่อรุ่น

ประเด็นที่ 3 “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรี” ในหัวข้อย่อย “การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรีท่ามกลางสังคมร่วมสมัย” จะเปิดมุมมองให้เห็นสภาพการณ์ท้าทายที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมบายศรี ไม่ว่าจะเป็น กระแสทุนนิยม ความเป็นเมือง การพัฒนาการศึกษา ตลอดจนการส่งเสริมการท่องเที่ยว แรงกดดันเหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบและความหมายของบายศรีไปจากเดิม ในขณะเดียวกัน กระบวนการศึกษายังจะแสดงให้เห็นความพยายามของชุมชนในการธำรงรักษาคุณค่าและสร้างสรรค์ประโยชน์ใหม่ให้กับบายศรีผ่านการอนุรักษ์ สืบสาน และต่อยอดในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบรรจุองค์ความรู้ไว้ในหลักสูตร การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์โดยคนรุ่นใหม่ การผลิตสินค้าท้องถิ่นจากบายศรี หรือการนำเสนอคุณค่าผ่านการท่องเที่ยวและงานเทศกาล ปรากฏการณ์เหล่านี้นอกจากจะแสดง

พลวัตของบายศรีในการปรับตัวแล้ว ยังสะท้อนพลังของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สามารถสร้างที่ทางให้กับตัวเองท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

โดยรวมแล้ว การศึกษาทั้ง 3 ประเด็น จะประกอบเข้าด้วยกันเป็นภาพใหญ่ ที่ช่วยอธิบายปรากฏการณ์ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงได้อย่างรอบด้าน ทั้งในแง่ของที่มา ความหมาย คุณค่า บทบาทหน้าที่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย กระบวนการศึกษาเหล่านี้จะนำไปสู่ข้อค้นพบที่สำคัญเกี่ยวกับความสามารถในการดำรงอยู่ของคติชนอีสานท่ามกลางสังคมปัจจุบัน การผสมผสานระหว่างการรักษาคุณค่าเดิมและการสร้างคุณค่าใหม่ของบายศรี ตลอดจนพลังของวัฒนธรรมชุมชนในการต่อรองและสร้างพื้นที่ให้กับตัวเองได้อย่างสมดุล ผลการศึกษาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในเชิงวิชาการและการประยุกต์ใช้ในการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นต่อไปโดยจะได้นำเสนอในบทที่ 4 ทั้งนี้ ได้เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วยกลุ่มช่างทำบายศรี หมอขวัญ ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และสมาชิกในชุมชนที่มีส่วนร่วมในกิจกรรม จากพื้นที่ศึกษา 3 จังหวัด ได้แก่ มุกดาหาร นครพนม และอุดรธานี ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ที่มีประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับประเพณีบายศรีโดยตรง โดยส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไป แต่ก็มีผู้ให้ข้อมูลช่วงอายุ 30-40 ปี ที่แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดประเพณีบายศรีข้ามรุ่น ในจังหวัดมุกดาหาร ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ช่างทำบายศรีที่เป็นต้นแบบสำคัญของจังหวัด รวมถึงหมอขวัญที่นำพิธีกรรมบายศรีมาใช้ในการงานมงคล ครอบครองพื้นที่อำเภอเมืองและอำเภอดงหลวง ส่วนในจังหวัดนครพนม ผู้ให้ข้อมูลเป็นช่างทำบายศรีและเกษตรกรในอำเภอเมือง ในขณะที่จังหวัดอุดรธานี กลุ่มตัวอย่างเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นผู้ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชน และเป็นช่างทำบายศรีจากอำเภอบ้านดุง

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ปกปิดข้อมูลชื่อและนามสกุลจริงของผู้ให้สัมภาษณ์ ใช้การระบุรหัสประจำตัวเพื่อแสดงที่มาของข้อมูลที่นำมาอ้างอิงในรายงานวิจัย เพื่อเป็นการปกป้องสิทธิส่วนบุคคล และผู้ให้ข้อมูลในประเด็นที่ค่อนข้างละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม ดังข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์สำคัญ ดังนี้

ตาราง 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์สำคัญ (Key informants) จำแนกตามพื้นที่ศึกษาในจังหวัดมุกดาหาร จังหวัดนครพนม และจังหวัดอุดรธานี

จังหวัด	รหัส	อายุ	อาชีพ	สถานที่
มุกดาหาร	MU 1	60 ปี	ช่างทำบายศรี/เกษตรกร	บ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 2	74 ปี	ต้นแบบการทำพาชวีญ(บายศรี) ในงานมงคล	บ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 3	75 ปี	ต้นแบบการทำพาชวีญ(บายศรี)ใน งานมงคล	บ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 4	72 ปี	หมอขวัญ	บ้านโคกสูง ตำบลทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 5	54ปี	ช่างทำบายศรีริมแม่น้ำโขง	บ้านโคกสูง ตำบลทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 6	71ปี	หมอขวัญ/ช่างบายศรี	บ้านคำชะอี อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
	MU 7	40ปี	กลุ่มลูกหลานที่เคยร่วมกิจกรรม และให้ความสนใจต่อการสืบทอด งานบายศรี/คำขาย	บ้านหนองแคน อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
นครพนม	NP 1	63 ปี	ช่างทำบายศรี/เกษตรกร	บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม
	NP 2	30 ปี	ช่างบายศรี	บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม
อุดรธานี	UD 1	58 ปี	ประธานกลุ่มวิสาหกิจ/ผู้ที่ได้รับ การยอมรับนับถือในชุมชน	กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
	UD 2	65 ปี	รองประธานกลุ่มวิสาหกิจ/ผู้ที่ ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชน	กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
	UD 3	48ปี	สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจ/ช่างบายศรี	ชุมชนบ้านคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
	UD 4	52 ปี	สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจ/ช่างบายศรี	ชุมชนบ้านคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนามตามระเบียบวิธีวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ทั้งจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรีทั้ง 3 ชุมชน ได้แก่ ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าย่าศรีปทุมมา จังหวัดอุดรธานี ศาลปู่พญานาคราช จังหวัดมุกดาหาร และลานพระพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์และนำเสนอข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในบทนี้ โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจความเชื่อและความหมายของบายศรีผ่านมุมมองทางคติชนวิทยาและสัญลักษณ์วิทยา จากนั้นวิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแง่มุมต่าง ๆ ต่อด้วยการอธิบายการปรับเปลี่ยนและการดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบายศรี โดยจำแนกผลการวิเคราะห์ออกตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย จำนวน 2 ข้อ คือ

- 1) ศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง
- 2) วิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ผลการวิเคราะห์ในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น โดยในประเด็นที่ 1 จะตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ประเด็นที่ 2 และประเด็นที่ 3 จะตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ดังผลการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นประกอบด้วย

1. ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน

- 1.1 ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน
- 1.2 รูปแบบ และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี
- 1.3 คติความเชื่อ ค่านิยม และระบบคุณค่าแฝงที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชุมชน

2. บทบาทหน้าที่ของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนอีสาน

- 2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค
- 2.2 บทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน
- 2.3 บทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน
- 2.4 บทบาทในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน
- 2.5 บทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

3. การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย

3.1 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี

3.2 การปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรี

3.3 กระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ

3.4 การนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อกระแสการพัฒนา

โดยในส่วนแรกจะกล่าวถึงความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน ส่วนที่สองจะวิเคราะห์บทบาทของบายศรีในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนอีสาน และส่วนสุดท้ายจะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน

บายศรี เป็นมากกว่าแค่เครื่องสักการะที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาหรือวัฒนธรรมอีสาน กล่าวคือสัญลักษณ์อันเป็นมงคลที่สะท้อนถึงความเชื่อ ความหวัง และความผูกพันของชุมชนอีสานมาช้านาน รูปทรงที่เป็นชั้น ๆ ของบายศรีเปรียบเสมือนบันไดสู่สวรรค์ บ่งบอกถึงความเจริญก้าวหน้าและความอุดมสมบูรณ์ สีสันสดใสที่ใช้ตกแต่งนั้นเปรียบเสมือนสิ่งทีนำมาซึ่งความสุขและโชคลาภ ส่วนวัสดุทีนำมาใช้ในการทำบายศรี เช่น ใบตอง ดอกไม้ และผลไม้ ก็ล้วนมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น ใบตองที่ห่อหุ้มบายศรีนั้นเปรียบเสมือนการห่อหุ้มความดีงามไว้ภายใน ขณะที่ดอกไม้และผลไม้ที่ประดับนั้นเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ประทานพร

ความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังบายศรีนั้นหลากหลายและซับซ้อน เชื่อกันว่าบายศรีมีความเกี่ยวข้องกับพญานาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และการคุ้มครอง นอกจากนี้บายศรียังถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อเป็นการบูชาพระและขอพรให้เกิดสิริมงคลแก่ชีวิตอีกด้วย ทว่าบายศรีไม่เพียงแต่เป็นงานศิลปะที่สวยงาม แต่ยังเป็นสื่อกลางที่นำพาความเชื่อ ความหวัง และความปรารถนาดีของผู้คนมาสู่กัน และเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีสานที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ประเด็นความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสานและมีผลการวิเคราะห์ที่น่าสนใจดังนี้

1.1 ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคและการทำบายศรีรูปพญานาคเพื่อสักการบูชามีความสำคัญอย่างมากต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน เนื่องจากความเชื่อและการบูชาพญานาคผ่านบายศรีมีความแพร่หลายในชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูล จากชุมชนบ้านคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่กล่าวว่า "บายศรีพญานาคมันเป็นบายศรีที่ศักดิ์สิทธิ์มาก เราต้องนึกถึงปู่ย่า ไปไหนมาไหน ท่านจะปกป้องรักษาเรา ปกปักรักษาไปทุกหนทุกแห่ง แคล้วคลาดปลอดภัยนะคะ ไม่มีภัยอันตรายใด ๆ" (UD4) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อลึกซึ้งที่มีต่อพญานาคในฐานะผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองความเชื่อเรื่องพญานาคในดินแดนลุ่มน้ำโขงมีความเก่าแก่ สืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะในสมัยทวารวดี ซึ่งปรากฏหลักฐานพบการสร้างพญานาคหินและสลักภาพพญานาคประดับตามศาสนสถาน สะท้อนให้เห็นว่าพญานาคได้รับการยกย่องบูชามาอย่างยาวนาน

ต่อมาในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล พญานาคยังคงได้รับการเคารพนับถือในฐานะเทพเจ้าแห่งน้ำและฝนตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์-ฮินดู รวมทั้งได้รับการยอมรับในพุทธศาสนาโดยถูกยกย่องให้เป็นผู้พิทักษ์พระพุทธรูปและผู้มีบุญบารมีด้วย ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรีพญานาคจึงเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนา โดยพญานาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการปกป้องคุ้มครอง ความอุดมสมบูรณ์ และน้ำฝน สอดคล้องกับข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ ที่กล่าวว่า "บายศรีเป็นองค์ตัวแทน คุณปู่คุณย่า พญานาค" (UD4) แสดงให้เห็นว่าการทำบายศรีรูปพญานาคถือเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเชื่อเรื่องเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่คู่บ้านคู่เมืองของชุมชน โดยคนในชุมชนจะทำบายศรีเพื่อสักการบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราช ซึ่งถือเป็นผู้ปกป้องรักษาชุมชนมาแต่โบราณ ภาพบายศรีจึงถูกใช้เป็นสัญลักษณ์สื่อสารความหมายทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับพญานาคเข้ากับหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืนผ่านกระบวนการประกอบสร้างทางวัฒนธรรมที่ผูกโยงมิติทางจิตวิญญาณเข้ากับวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยการทำบายศรีพญานาคถือเป็นเครื่องมือสื่อสารและธำรงความเชื่อดังกล่าวให้คงอยู่อย่างเข้มแข็งและยาวนานผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงอีสานให้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ภาพประกอบ 2 วัดป่าคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี เป็นที่สักการะของพญานาคคู่บ้านคูเมือง

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ภาพประกอบ 3 บายศรีบูชาพญานาค ตามความเชื่อของคนไทยโดยเฉพาะชาวอีสาน
ซึ่งมีความเชื่อในพญานาคว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครอง

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

จากการวิเคราะห์ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาค มีข้อมูลสำคัญคือ “บายศรี” ที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีนั้นมีที่มาจากรากฐานทางประวัติศาสตร์ โดยมีมาจากรากฐานคติพราหมณ์-ฮินดู ที่เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมขอม โดยคำว่า “บายศรี” มาจากภาษาเขมร แปลว่า ข้าวสุก และ “ศรี” แปลว่า มิ่งขวัญ เป็นเครื่องสักการะที่ใช้ในพิธีกรรมของราชสำนัก มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ส่วนในด้านความหมายเชิงสัญลักษณ์ บายศรีนั้นเป็นตัวแทนของจักรวาล จำลองตามคติไตรภูมิ เชื่อกันว่า ยอดของบายศรีแทนสวรรค์ ชั้นกลางของบายศรีนั้นแทนโลกมนุษย์ ฐานบายศรีแทนโลกบาดาล และใบตองที่พับเป็นกรวยแหลมเป็นการสื่อถึงการเชื่อมต่อยุทธศาสตร์ระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ ทั้งมีดอกไม้อันและวัสดุตกแต่งที่สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์และความเป็นสิริมงคล

ภาพประกอบ 4 แสดงศิลปปะพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบายศรี ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญในวัฒนธรรมอีสาน

ที่มา: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2558). สู่ขวัญ: คน สัตว์ พืช และสรรพสิ่งในเอกสารโบราณอีสาน [ภาพอุปถัมภ์บายศรีจากวัดในจังหวัดมหาสารคาม]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ภาพชุดนี้แสดงศิลปะพื้นบ้านอีสานที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบายศรีหรือบายสี ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญในวัฒนธรรมอีสาน โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

1. **ภาพมุมบนซ้าย:** เป็นภาพรูปแต้มบายสีที่ปรากฏในนิทานเรื่องทำวปาจิต และนางอรพิม จากผนังสีมของวัดบ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

2. **ภาพมุมล่างซ้าย:** แสดงภาพรูปแต้มบายสีที่วัดโพธาราม ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านดงบัง ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

3. **ภาพด้านขวา:** ภาพพิธีบายสีสู่ขวัญสำหรับกัณฑ์และชาลี จากรูปแต้มของวัดเลไลย์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ทั้งนี้ ภาพทั้งหมดมาจากการศึกษาและรวบรวมโดยสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งได้ตีพิมพ์ในหนังสือ "สู่ขวัญ: คน สัตว์ พืช และสรรพสิ่งในเอกสารโบราณอีสาน" (สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2558)

สำหรับที่มาของความเชื่อเรื่อง "พญานาค" มีมูลเหตุทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคติความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทย-ลาว ในลุ่มแม่น้ำโขง ผสมผสานกับตำนานพุทธศาสนาเรื่องพญานาคถวายที่ประทับแด่พระพุทธเจ้า และยังสัมพันธ์กันกับการนับถือผีบรรพบุรุษและความเชื่อเรื่องผู้พิทักษ์แหล่งน้ำ มีการผสมผสานความเชื่อ โดยบูรณาการระหว่างความเชื่อดั้งเดิมระหว่างพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่าพญานาคคือสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และการปกป้องคุ้มครองที่เชื่อมโยงกับตำนานการสร้างบ้านแปงเมืองในภาคอีสาน ทำให้เกิดอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ด้านศิลปกรรม ปรากฏงานสถาปัตยกรรมในวัด โดยเฉพาะบันไดนาคหรือลวดลายนาคในงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือการแกะสลักหัวเรือเป็นรูปพญานาค ด้านประเพณีพิธีกรรม เกิดเป็นประเพณีบั้งไฟพญานาค พิธีกรรมบูชาพญานาคในวันสำคัญทางพุทธศาสนา และการบนบานศาลกล่าวต่อพญานาค

ภาพประกอบ 5 ประติมากรรมพญานาคบันไดทางขึ้นโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่มา: จาก "ศิลปกรรมรูปนาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" โดย เมตตา ศิริสุข, 2557, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, น. 127. ลิขสิทธิ์ 2557 โดย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

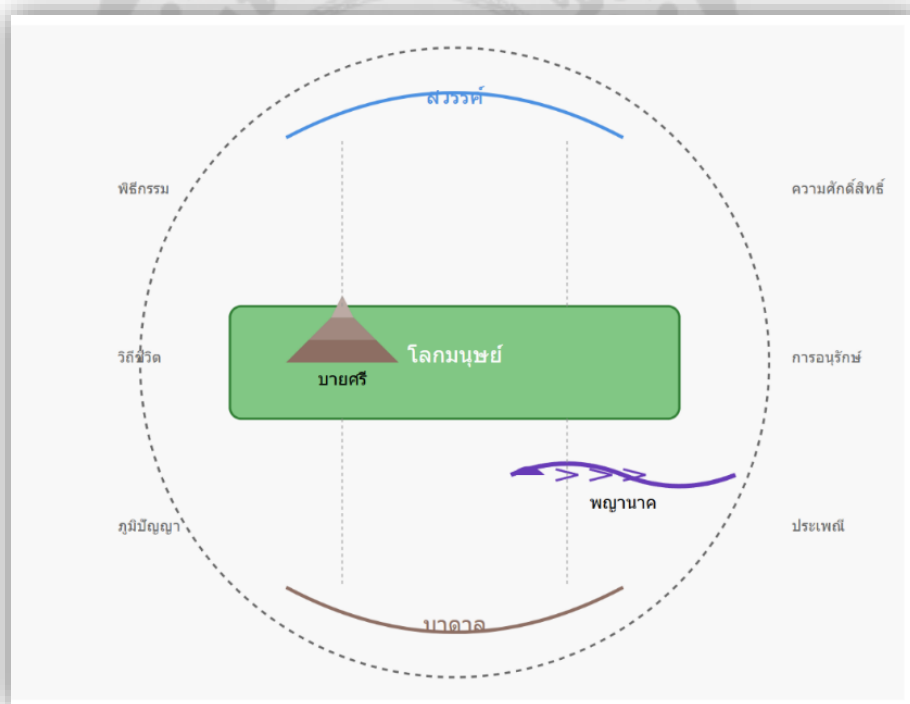

ภาพประกอบ 6 บันไดนาค ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา: จาก "ศิลปกรรมรูปนาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" โดย เมตตา ศิริสุข, 2557, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, น. 127. ลิขสิทธิ์ 2557 โดย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทั้งสองนั้น พบว่ามี มิติทางสังคมวัฒนธรรมที่สะท้อนโลกทัศน์แบบไตรภูมิที่เชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์ สวรรค์ และบาดาล แสดงถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับศาสนาหลัก ที่เป็นกลไกในการสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน มิติทางจิตวิทยาสังคม ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจและที่พึ่งทางใจให้แก่ผู้คน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจในยามประสบปัญหาหรือวิกฤต และช่วยกำหนดบรรทัดฐานและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ในสังคม และมิติการปรับตัวในยุคปัจจุบัน มีการประยุกต์ใช้ความเชื่อในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การใช้ความเชื่อเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการสืบสานและถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่คนรุ่นใหม่

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในการสร้างระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้ดังนี้

ภาพประกอบ 7 แสดงความสัมพันธ์และองค์ประกอบของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาค

ที่มา: ผู้วิจัย

จากภาพแสดงความสัมพันธ์และองค์ประกอบของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาค สามารถอธิบายให้เห็นองค์ประกอบ ได้ดังนี้

1. โครงสร้างจักรวาลตามความเชื่อไตรภูมิ

- สวรรค์: ด้านบน แสดงถึงที่อยู่ของเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- โลกมนุษย์: ตรงกลาง เป็นพื้นที่แห่งการดำเนินชีวิตและพิธีกรรม
- บาดาล: ด้านล่าง เป็นที่อยู่ของพญานาค

2. สัญลักษณ์สำคัญ

- บายศรี: แสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างสามภพ ผ่านรูปทรงที่มียอดแหลมซึ่ง

สู่สวรรค์

- พญานาค: สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และผู้พิทักษ์ ปรากฏในส่วน

บาดาล

3. องค์ประกอบทางวัฒนธรรม

- แสดงความเชื่อมโยงระหว่างพิธีกรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญา
- สะท้อนการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนา
- แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

ความเชื่อเรื่องพญานาคและการบูชาพญานาคผ่านบายศรีเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดในชุมชนลุ่มน้ำโขงอีสาน โดยเฉพาะในชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ พบว่าชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราช ในฐานะผู้ปกป้องรักษาชุมชนมาแต่โบราณ ดังคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูล ความว่า "เราโตมากับตรงนี้ เราเกิดมาก็จะมีความเชื่อเรื่องพญานาคเลย" (UD3) สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อดังกล่าวฝังรากลึกในจิตใจของคนท้องถิ่นและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

การทำบายศรีรูปพญานาคจึงเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่สำคัญรูปแบบหนึ่งของชุมชน ดังที่หมอขวัญผู้ให้ข้อมูล กล่าวว่า "บายศรีเป็นองค์ตัวแทน คุณปู่คุณย่า พญานาค" (MU4) แสดงให้เห็นสถานะของบายศรีในฐานะตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในท้องถิ่นศรัทธา การประดิษฐ์บายศรีจึงเป็นการแสดงความเคารพต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราชตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาชุมชน

นอกจากนี้ บายศรียังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การบวงสรวงเจ้าปู่เจ้าย่า การถวายบายศรีในโต๊ะบวงสรวง ซึ่งถือเป็นการแสดงความเคารพและขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังที่บุคคลต้นแบบการทำบายศรีในงานมงคลผู้ให้ข้อมูลประจำบ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอมะนัง จังหวัดมุกดาหาร กล่าวว่า "เวลาบวงสรวงเจ้าปู่ เจ้าย่า

เราก็นำ บายศรีของแต่ละบ้าน ใครอยากได้อะไร อยากร่วมถวาย ในโต๊ะบวงสรวงอย่างเนี่ยเราก็จะเอาไป" (MU2) แสดงให้เห็นถึงบทบาทของบายศรีในฐานะสื่อกลางเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ภาพประกอบ 8 บายศรีบูชาพญานาค เชื่อกันว่าจะทำให้เกิดความสุขความเจริญ มีโชคลาภ และแคล้วคลาดจากอันตราย

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงในกรอบของความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังมามีมิติของการผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนาด้วย เห็นได้จากการที่วัดหรือพระสงฆ์ต่างก็ให้ความสำคัญกับการสร้างและประดิษฐ์บายศรีเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ดังที่ช่างทำบายศรีและเกษตรกรบ้านนาถ่อน ตำบลโพนทราย อำเภอมะนัง จังหวัดมุกดาหาร อธิบายว่า “ตนเองก็ทำบายศรีไปวัด เอาไปวัดเอง เวลาถึงงานวัด ทำบุญ ทำวัตร” (MU1) ทั้งนี้ การทำบายศรีจึงเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานความเชื่อและความศรัทธาระหว่างพญานาคกับพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน

กล่าวโดยสรุป ความเชื่อเรื่องพญานาคและการบูชาพญานาคผ่านการใช้บายศรีนั้น จึงเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นองค์รวมโดยมีบายศรีเป็นตัวเชื่อมโยง ระหว่างคติความเชื่อดั้งเดิมผนวกกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ภาพบายศรีจึงเป็นสัญลักษณ์สื่อสารความหมาย

และคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ยึดโยงทั้งความเชื่อ วิถีชีวิต และพิธีกรรมทางศาสนาเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขงอีสานให้ดำรงอยู่

1.2 รูปแบบและความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี

การวิเคราะห์รูปแบบของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงจากการศึกษาพบว่า บายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงมีรูปแบบที่หลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะ โดยสามารถจำแนกรูปแบบหลักได้ดังนี้

บายศรีแบบดั้งเดิม เป็นรูปแบบที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยจากการสัมภาษณ์ช่างทำบายศรีอาวุโสได้อธิบายว่า "เมื่อก่อนนี้เค้าก็ทำแบบว่าถ้ามีทำพิธีอะไรต่าง ๆ เค้าต้องมีบายศรี แล้วก็มีพรหมณ์ เพราะว่ามันจะได้สมบูรณ์แบบ" (MU3) ลักษณะสำคัญของบายศรีแบบดั้งเดิมคือการใช้วัสดุจากธรรมชาติ โดยเฉพาะใบตองสด ดังที่ช่างบ้านนาถ่อน กล่าวว่า "พูดถึงสัดส่วน หรือใบตองสด มันก็เหมือนเดิม เพราะว่ามันเปลี่ยนแปลงไม่ได้" การจัดทำบายศรีแบบดั้งเดิมมักทำเป็นคู่ ดังคำบอกเล่า "เมื่อก่อนบายศรีต้องมีคู่ ต้องมี 2 อัน" (MU1) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องความสมดุลในพิธีกรรม

ภาพประกอบ 9 บายศรีแบบดั้งเดิมใช้วัสดุจากธรรมชาติโดยเฉพาะใบตอง
และม้วนกรวยยอดแหลม

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

บายศรีแบบประยุกต์ร่วมสมัย เป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบดั้งเดิมกับความคิดสร้างสรรค์ของช่างในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากภาพประกอบที่ 10 และ 11 ที่แสดงให้เห็นการประยุกต์รูปแบบพญานาคเข้ากับโครงสร้างบายศรี มีการใช้สีสันทันและการจัดวางที่โดดเด่น ช่างบายศรีอาวุโส บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า "ถ้าพูดถึง เนี่ยะเนี่ยะ ตัวพญานาค เหมือนกับมีอะไรดลใจของเรา ให้ทำพญานาค จะทำไปไหน หันไปไหน เป็นแบบไหน มันจะไปเอง" (NP1) สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างสรรค์ที่ผสมผสานระหว่างแรงบันดาลใจและความเชื่อท้องถิ่น

ภาพประกอบ 10 การสร้างสรรค์บายศรีที่ผสมผสานระหว่างแรงบันดาลใจและความเชื่อท้องถิ่น

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ภาพประกอบ 11 บายศรีรูปทรงพญานาคเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมทางวัฒนธรรม
โดยเฉพาะในภาคอีสาน

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

นอกจากนี้ ยังพบการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามโอกาสและพิธีกรรม ดังที่ช่างทำบายศรีริมแม่น้ำโขงอธิบายว่า "งานแต่งงานนี้ เราจะใช้สีชมพู สีบานเย็นอย่างนี้ เพื่อประดับให้เป็นความรัก" และ "ถ้าเป็นงานบวช งานนาคนี้อย่างนี้ ต้องมีทำเศียรพญานาค ใช้สีเหลือง" (MU5) แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบ สี และความหมายในพิธีกรรมต่าง ๆ ดังปรากฏในภาพประกอบที่ 12 แสดงการใช้สีและการตกแต่งที่เหมาะสมกับพิธีกรรม และภาพประกอบที่ 13 มีโครงสร้างหลักทำจากใบตองที่พับและม้วน สร้างเป็นรูปพญานาค ตกแต่งดอกดาวเรืองสีเหลืองสดจัดวางเป็นวงรอบฐาน มีการตกแต่งด้วยริบบิ้นสีทองหรือวัสดุที่มีความแวววับ มีริบบิ้นผ้าสีขาวประดับตามส่วนต่าง ๆ และมีองค์ประกอบพิเศษคือหมากพลูแทรกไว้

ภาพประกอบ 12 บายศรีที่ถูกประดับตกแต่งด้วยสีชมพูหรือสีบานเย็น เพื่อสื่อถึงเรื่องความรัก
แสดงถึงการใช้สีและการตกแต่งที่เหมาะสมกับพิธีกรรม

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ภาพประกอบ 13 เคียวพญานาคสี่เหลี่ยม แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบ สี และ
ความหมายในพิธีกรรม

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

ในปัจจุบัน รูปแบบของบายศรียังคงพัฒนาและปรับตัวตามบริบทสังคม ดังที่ช่างกลุ่มลูกหลานที่เคยร่วมกิจกรรมและให้ความสนใจต่อการสืบทอดงานบายศรีที่มีอาชีพเสริม นอกจากการค้าขาย ในบ้านหนองแคน อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารได้กล่าวว่า "ชื่อก็ชื่อเดิมนี่แหละ บายศรี แต่วิธีทางตกแต่งมันก็อยู่ในส่วนแต่ละบุคคล" (MU7) สะท้อนให้เห็นการรักษาแก่นดั้งเดิมไว้พร้อม ๆ กับการเปิดพื้นที่ให้กับความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ อย่างไรก็ตาม การคงอยู่ของรูปแบบต่าง ๆ ยังขึ้นอยู่กับ การสืบทอดองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นความท้าทายสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาารูปแบบบายศรีให้คงอยู่ในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงต่อไป

การพัฒนารูปแบบบายศรียังมีความสัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ดังที่ประธานกลุ่มวิสาหกิจบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เล่าว่า "ประเทศลาว เค้าจะมาเรียน" (UD1) สะท้อนให้เห็นการข้ามพรมแดนของภูมิปัญญาและการแลกเปลี่ยนรูปแบบศิลปะในภูมิภาค นอกจากนี้ การประกวดบายศรียังเป็นพื้นที่สำคัญในการแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์และการพัฒนารูปแบบใหม่ ๆ ดังที่ช่างบายศรีอาวุโสต้นแบบการทำบายศรีบ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร กล่าวว่า "นอกจากเอาเข้าไปประกวดกัน จะรู้ว่าของใครดีไม่ดี ของใครสวยไม่สวย" (MU2) ในด้านขนาดและโครงสร้าง บายศรีมีการจำแนกตามระดับความสำคัญของพิธีกรรม ดังคำอธิบายของช่างทำบายศรีอาวุโส บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม "บายศรีพรม บายศรีเทพ บายศรี 3 ชั้น 5 ชั้น 9 ชั้น 7 ชั้น" (NP1) แต่ละขนาดและรูปแบบล้วนมีความหมายและความเหมาะสมกับพิธีกรรมที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ยังมีการปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ดังที่ช่างวัยรุ่นกล่าวว่า "คำได้ว่าไม่ได้ เดียวนี้ก็อยู่กับที่ว่าเค้าจ้างเรา ไม่ใช่ว่า งานเล็ก ๆ จะทำใหญ่ เค้าก็ไม่ทำ เจ้าภาพเค้าไม่ทำ" (NP2) แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามยุคสมัย แต่แก่นสำคัญของบายศรียังคงอยู่ในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ช่างบายศรีในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ย้ำว่า "เป็นเครื่องไหว้ เครื่องบูชาแค่นั้นนะ เครื่องบายศรี จะทำอย่างอื่นมันก็ไม่มี เพราะว่าเครื่องบายศรี เป็นเครื่องของบูชา ของเทพ ของพรม" (UD2) สะท้อนให้เห็นว่าไม่ว่ารูปแบบภายนอกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความหมายและคุณค่าทางจิตวิญญาณของบายศรียังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

นอกจากนี้ ยังพบว่าชาวบ้านมีมุมมองและทัศนคติที่เชื่อมโยงบายศรีเข้ากับ ความหมายเชิงสัญลักษณ์หลายประการ บายศรีถูกใช้เป็นสื่อหรือตัวกลางในการสื่อสารและถ่ายทอดความหมายบางอย่างในบริบทของชุมชน ในเชิงสัญลักษณ์ ดังนี้

1) บายศรีเป็นสัญลักษณ์ของความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ปราชญ์ชาวบ้านได้อธิบายว่า "การจัดทำบายศรีเป็นการแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่มนุษย์มองไม่เห็นแต่เชื่อว่ามีอยู่จริง เช่น เจ้าที่ เจ้าทาง ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ" ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยาของ Barthes (1972) ที่ว่าสัญลักษณ์คือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาสื่อความหมายนัยยะแฝง (Connotative Meaning) โดยอาศัยข้อตกลงร่วมของคนในสังคม การสร้างบายศรีจึงเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเคารพและการให้เกียรติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนเชื่อถือร่วมกัน

ภาพประกอบ 14 บายศรีในพิธีกรรมของชุมชนคำชะโนด แสดงถึงความเคารพต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

2) บายศรีเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อในตำนานพญานาคและชาติกำเนิด

ชาวบ้านในชุมชนคำชะโนดมีความเชื่อผูกพันกับตำนานของพญานาคเป็นอย่างมาก ดังที่บ้านชุมชนบ้านคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวไว้ว่า "เรามีความศรัทธาใน เรื่องของเผ่าพันธุ์พญานาค มันต้องเป็นการแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ว่าสิ่งเหล่านี้มันมีรูปร่างคล้ายคลึงกับสิ่งที่เรากราบไหว้อยู่ เป็นการแสดงที่บอกว่าจริง ๆ แล้วเราก็เป็นหนึ่งในลูกหลานของท่าน เชื้อสายเผ่าพันธุ์ของท่าน" (UD4) การประดิษฐ์บายศรีให้มีลักษณะคล้ายพญานาคจึงเป็นการสื่อความหมายและสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับชาติกำเนิดและความผูกพันระหว่างคนในชุมชนกับบรรพบุรุษ

ภาพประกอบ 15 บายศรีพญานาคบ่งบอกได้ถึงตำนานและความเชื่อของคนในชุมชนคำชะโนด

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

3) บายศรีเป็นสัญลักษณ์ของศรัทธาและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

การประดิษฐ์บายศรีให้ใช้ในงานบุญและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นประจำ ก่อให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในหมู่บ้าน ดังที่รองประธานกลุ่มวิสาหกิจได้กล่าวว่า "ส่วนมากชาวบ้านก็จะทำเอง คิดค้นขึ้นมาทำเอง เวลาทำก็ผลัดตรงนั้น ทำช่วยกันกับลูก ก็จะเป็นไปด้วยกันค่ะ" และ "ในกลุ่มจะมี 17 คนนี้ทำเองค่ะ แต่ละบ้าน อันนี้บ้านนี้ แต่ฝีมือก็คนละคนกัน" (UD 2) กระบวนการสร้างบายศรีจึงกลายเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญา และส่งเสริมความรักใคร่สามัคคี ซึ่งเป็นคุณค่าสำคัญของสังคม

จากข้อมูลการสัมภาษณ์และการประยุกต์ใช้ทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยาในการวิเคราะห์ จึงสรุปได้ว่าบายศรีมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อและค่านิยมของผู้คน ทั้งในแง่

ของความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความผูกพันกับตำนานพญานาค และศรัทธาที่มีร่วมกันในชุมชน บายศรีจึงเป็นมากกว่าเครื่องสักการะในพิธีกรรม แต่เป็นสัญลักษณ์ที่บรรจุความหมายและสร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับคนในพื้นที่ผ่านการทำซ้ำและถ่ายทอดความเชื่อที่มีร่วมกัน อีกทั้ง บทสัมภาษณ์ สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและความหมาย ของบายศรีในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลวัตและการปรับตัวของประเพณี นี้ตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปคือ

1. ในอดีต บายศรีมักทำจากวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ใบตอง ดอกไม้ ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติและเกษตร โดยรูปทรงมีลักษณะเป็นกรวยแหลม มีฐาน กว้าง ประดับตกแต่งด้วยดอกไม้และใบไม้อย่างสวยงาม ความหมายของบายศรีในยุคนี้ เน้นไปที่การเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในพิธีกรรมเพื่อความเป็นสิริมงคล เช่น งานมงคลสมรส งานขึ้น บ้านใหม่ หรืองานทำบุญต่าง ๆ

2. เมื่อสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเมือง วัสดุที่ใช้ทำบายศรีจึงเริ่ม เปลี่ยนแปลงไปด้วย เริ่มมีการใช้วัสดุสำเร็จรูปหรือวัสดุเทียมแทนวัสดุธรรมชาติ เช่น ใช้ดอกไม้ ประดิษฐ์ริบบิ้น หรือกระดาษสีต่าง ๆ ในการตกแต่ง รวมทั้งรูปทรงของบายศรีที่เริ่มมีการดัดแปลง ให้มีขนาดเล็กลง หรือใหญ่ขึ้นมาก เพื่อการใช้งานและแสดงฐานะทางความศรัทธาและทางสังคม นอกจากนี้ยังเริ่มมีการนำบายศรีไปใช้ในบริบทใหม่ ๆ ที่ไม่ใช่แค่งานมงคลแต่เป็นงานทั่วไป เช่น งานเปิดตัวสินค้า งานแถลงข่าว หรืองานสัมมนาต่าง ๆ

3. ในปัจจุบัน บายศรียังคงมีบทบาทอยู่ในชีวิตของคนในชุมชน แต่เน้นไปในแง่ ของการเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมหรือสัญลักษณ์ของชุมชนมากขึ้น มีการสร้างสรรค์บายศรี ในรูปแบบใหม่ ๆ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ใช้วัสดุใหม่ ๆ มาใช้ในการประดับตกแต่ง หรือออกแบบรูปทรงให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการทำบายศรี เพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างความภาคภูมิใจในรากเหง้าของ ตนเอง

ภาพประกอบ 16 การใช้วัสดุเทียมแทนวัสดุธรรมชาติ เช่น ใช้ดอกไม้ประดิษฐ์ รับประทาน
ในการประดิษฐ์บายศรี

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

กล่าวโดยสรุป บายศรีได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบและความหมายไปตามพัฒนาการของสังคม จากเดิมที่เป็นเครื่องมงคลในพิธีกรรมสำคัญ ก็กลายเป็นองค์ประกอบที่ใช้ในงานทั่วไป และล่าสุดถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์สะท้อนอัตลักษณ์ชุมชน แต่สิ่งที่ยังคงอยู่คือความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และการนำมาซึ่งสิริมงคล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวที่ยืดหยุ่นของประเพณีนี้ ที่ยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม

1.3 คุณค่าของบายศรีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ช่างทำบายศรี และชาวบ้านทั่วไป พบว่าบายศรีมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนในหลายมิติ ดังนี้

1. บายศรีเป็นสื่อกลางในการแสดงออกถึงความเชื่อ ความศรัทธา และจิตวิญญาณของคนในชุมชน โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ศรีสุทโธ และองค์พญานาค ดังคำกล่าวของช่างทำ

บายศรีที่คำชะโนดที่ว่า "บายศรีพญานาคมันเป็นบายศรีที่ศักดิ์สิทธิ์มาก เราต้องนึกถึงปู่ย่า ไปไหนมาไหน ท่านจะปกป้องรักษาเรา ปกปักรักษาไปทุกหนทุกแห่ง แคล้วคลาดปลอดภัยนะคะ ไม่มีภัยอันตรายใด ๆ" จะเห็นได้ว่าบายศรีรูปพญานาคนี้ไม่ใช่แค่งานประดิษฐ์ธรรมดา แต่เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ผู้คนเคารพนับถือ และเชื่อมโยงกับวิถีจิตวิญญาณดั้งเดิมของชุมชนนั่นเอง

2. บายศรีเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ บวช รวมถึงพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ เจ้าย่า มีหน้าที่สร้างความเป็นมงคล ความเป็นสิริมงคลให้แก่ผู้ประกอบพิธี ดังคำบอกเล่าของช่างบายศรีวัยชราบ้านนาถ่อน ตำบลโพนทราย อำเภอมือเมือง จังหวัดมุกดาหารที่ว่า "เวลาเอาผ้า เอาเมีย ก็สู่ขวัญนะ แต่งงานกันงานแต่งต้องมีหมอปะขวัญ แต่งขัน 5 แต่งบายศรี แต่งผ้าขาวม้า เหล้าขวดหนึ่ง มา แล้วมายกให้พอพระมากก็ทำพิธีสวด" (MU2)

3. กระบวนการสร้างสรรค์บายศรี ก่อให้เกิดความสามัคคี ความผูกพันระหว่างผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีงานประเพณีต่าง ๆ ชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันนำบายศรีแต่ละบ้านมาประกอบรวมกันเพื่อใช้ในงาน เช่นในงานบวงสรวงประจำปี ดังที่หมอปะขวัญให้ข้อมูลว่า "เวลาบวงสรวงเจ้าปู่ เจ้าย่า เราก็นำ บายศรีของแต่ละบ้าน ใครอยากได้อะไร อยากร่วมถวายในโต๊ะบวงสรวง อย่างเนี่ยเราก็จะเอาไปถวาย" (MU4) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบายศรีเป็นจุดยึดเหนี่ยวทางใจ และเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ช่วยรวมคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน

4. การสร้างบายศรีเพื่อจำหน่ายให้แก่ผู้มาเยือน ก่อให้เกิดรายได้เสริมให้กับชุมชน ผ่านการรวมกลุ่มอาชีพ และการขายสินค้าที่ระลึกต่าง ๆ ดังคำกล่าวของช่างทำบายศรีสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจว่า "ลูกหลานเค้าก็อยากจะทำกัน ก็เพราะว่ารายได้ไง พ่อแม่เค้าก็จะบอกจะสอน" (UD4) ซึ่งนอกจากจะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย

5. บายศรีเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาในชุมชนผ่านการเรียนรู้กันในครอบครัวและในชุมชน โดยไม่ได้มีการเรียนการสอนอย่างเป็นทางการ เป็นการถ่ายทอดผ่านการลงมือทำ การจดจำ และความสนใจ ดังคำสัมภาษณ์ของแม่เฒ่าช่างทำบายศรีอาวุโสที่ว่า "บ่ได้เรียน บ่ได้หยั่ง แต่ว่ามันเป็นเอง จิตใจมันเป็นขึ้นมาเอง...ก็ใจมันทำ มันก็ทำเอง" (NP1) สะท้อนให้เห็นว่าการรังสรรค์บายศรีเป็นส่วนหนึ่งของจิตวิญญาณ ความภูมิใจ และความสุขของผู้สร้างสรรค์ด้วย

ภาพประกอบ 17 กลุ่มสืบทอดภูมิปัญญาบายศรีจากรุ่นสู่รุ่น

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

นอกจากนี้ รูปแบบของบายศรียังมีการพัฒนาให้มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น บายศรีรูปพญานาคในชุมชนคำชะโนด ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญทางวัฒนธรรมที่สื่อถึงความผูกพันกับคติความเชื่อดั้งเดิม ถึงแม้ปัจจุบันจะมีการนำวัสดุใหม่ ๆ เทคนิคใหม่ ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้กับการสร้างบายศรีมากขึ้น แต่แก่นสำคัญด้านเนื้อหา ความเชื่อ และจารีตประเพณี ก็ยังคงดำรงอยู่ในวิถีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม

จากข้อมูลข้างต้น สามารถอธิบายและเข้าใจได้ผ่านมุมมองของแนวคิดทางสังคมและวัฒนธรรมได้ว่า บายศรีไม่ได้เป็นเพียงแค่วัตถุหรือเครื่องสักการะธรรมดา แต่เป็นวัตถุวัฒนธรรม (Cultural Object) ที่บรรจุความหมาย ความเชื่อ คุณค่า และแบบแผนการปฏิบัติของชุมชนเอาไว้ (Griswold, 2013, p. 11; ฮอลล์, ส., 2564, น. 15) บายศรีเชื่อมโยงความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน ตลอดจนจิตวิญญาณ และความภูมิใจของคนในชุมชนให้มาบรรจบกันได้อย่างเป็นองค์รวม ดังที่ Raymond Williams (1965) กล่าวว่าวัฒนธรรมนั้นเป็น "วิถีชีวิตทั้งหมด" (A Whole Way of Life) ที่ครอบคลุมทุกมิติของชุมชน (p. 57) การที่ยังคงมีการ

สืบทอดและถ่ายทอดการทำบายศรีจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยความสมัครใจ มีความสุข และภูมิใจ ก็แสดงให้เห็นว่าบายศรียังคงมีบทบาทและคุณค่าต่อวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นอย่างไม่เสื่อมคลาย และน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่จะยังคงสืบทอดต่อไปในอนาคตได้อีกนาน หากชุมชนตระหนักถึงคุณค่าในมิติต่าง ๆ และร่วมกันอนุรักษ์สืบสานต่อไป และสามารถสรุปคุณค่าและความสำคัญของบายศรีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนได้ดังนี้

1. ในมิติทางจิตวิญญาณ บายศรีเป็นสัญลักษณ์และสื่อกลางที่แสดงถึงความเชื่อ ความศรัทธา ตลอดจนโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติที่ผู้คนในชุมชนมีร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติความเชื่อต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และองค์พญานาค ซึ่งแสดงออกผ่านรูปแบบเอกลักษณ์ของบายศรี เช่น บายศรีพญานาค ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่สำคัญ

2. ในมิติทางประเพณีและพิธีกรรม บายศรีมีบทบาทสำคัญในฐานะเครื่องประกอบศาสนพิธีและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ทั้งพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ บวช รวมถึงพิธีบวงสรวง โดยมีหน้าที่ในการสร้างความเป็นสิริมงคล ความเป็นมงคลชีวิตให้แก่ผู้ประกอบพิธี

3. ในมิติทางสังคม กระบวนการสร้างบายศรี และการประกอบพิธีกรรมโดยใช้บายศรี เป็นพื้นที่ทางสังคมที่สร้างความสามัคคี ความผูกพันใกล้ชิด และความเป็นปึกแผ่นของคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน ตัวอย่างเช่น การร่วมแรงร่วมใจกันทำบายศรีจากแต่ละครอบครัวมาประกอบรวมกันในงานประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

4. ในมิติทางเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาการทำบายศรียังสามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่ผู้คนในชุมชน ผ่านการรวมกลุ่มอาชีพและการจำหน่ายบายศรีในฐานะของที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยว ชาวบ้านจึงมีแรงจูงใจในการสืบทอดภูมิปัญญานี้ไม่เพียงเพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรม แต่ยังเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ครอบครัวและชุมชนด้วย

5. ในมิติของบุคคล การสร้างสรรค์บายศรีเป็นการแสดงออกถึงจิตวิญญาณ ความสุข ความภาคภูมิใจในตัวตนของช่างทำบายศรี ดังปรากฏในข้อมูลการสัมภาษณ์ ที่ช่างทำบายศรีให้ความรู้สึกพึงพอใจ ใจสงบนิ่ง มีความสุข และได้เชื่อมโยงจิตใจกับอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านการลงมือประดิษฐ์งานฝีมือขึ้น

จึงสะท้อนให้เห็นว่า บายศรีเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Artifact) ที่บรรจุคุณค่าและความหมายทางสังคมอันหลากหลายเอาไว้ เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงโลกทัศน์ทางจิตวิญญาณ ประเพณีพิธีกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม การดำรงชีพ ตลอดจนจิตสำนึกในชุมชน

และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังที่ Raymond Williams (1965) กล่าวว่า "วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตทั้งหมด (Whole Way of Life) ของผู้คนในสังคม" (p. 57) ซึ่งบาศรีก็เป็นส่วนหนึ่งที่คอยหล่อหลอม ยึดโยง และสร้างความหมายแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนเหล่านี้ไว้อย่างแนบแน่น การที่ผู้คนในชุมชนยังคงสืบทอด ผักผ่อน และถ่ายทอดภูมิปัญญาการสร้างบาศรีนี้ทั้งในครอบครัว ชุมชน และระหว่างรุ่นสู่รุ่น ด้วยความเต็มใจ เป็นสุข และภูมิใจ ก็แสดงให้เห็นว่า บาศรียังคงมีบทบาทและคุณค่าต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ไม่ได้เสื่อมคลายไป แม้สังคมและวัฒนธรรมภายนอกจะเปลี่ยนแปลงไปมากก็ตาม ซึ่งถ้าหากชุมชนยังร่วมรักษามรดกทางวัฒนธรรมนี้ไว้ บาศรีก็จะยังคงเป็นอัตลักษณ์และมรดกภูมิปัญญาของลูกหลานชาวอีสานสืบไป

ดังนั้น แม้หากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอนาคตอาจท้าทายวัฒนธรรมดั้งเดิมมากขึ้น แต่ด้วยรากเหง้าทางคุณค่าและความหมายทางวิถีชีวิตวิญญาณ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งของบาศรีแล้ว ก็เชื่อได้ว่าบาศรีจะยังดำรงคุณูปการต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนได้ไม่มีวันเสื่อมคลายไปง่าย ๆ ตราบเท่าที่ชุมชนยังเห็นคุณค่า ร่วมอนุรักษ์ สืบสาน และสร้างสรรค์ภูมิปัญญานี้สืบต่อไป

ประเด็นที่ 2 บทบาทหน้าที่ของบาศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนอีสาน

การศึกษบทบาทของบาศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนเป็นประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากบาศรีเป็นมากกว่าเครื่องมือหรือวัตถุที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความเชื่อ ค่านิยม แบบแผนการปฏิบัติ ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนมาอย่างยาวนาน ในขณะเดียวกัน บาศรีก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความหมาย อัตลักษณ์ และการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

การวิเคราะห์เชิงลึกถึงบทบาทของบาศรีในมิติต่าง ๆ ทั้งในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค บทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้แก่ชุมชน บทบาทที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมและอาชีพของผู้คน รวมถึงบทบาทในการสร้างและธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ท้องถิ่น จะทำให้เห็นภาพรวมของพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างบาศรีกับชุมชนที่มีความซับซ้อน และส่งผลกระทบในวงกว้าง นอกจากจะเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความสำคัญของบาศรีในระดับชุมชนแล้ว การศึกษาประเด็นเหล่านี้ยังอาจสะท้อนให้เห็นแนวโน้มการปรับตัวของวัฒนธรรมพื้นบ้านท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ รวมถึงปัจจัยและกระบวนการที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของภูมิปัญญาท้องถิ่นอันทรงคุณค่าเหล่านี้อีกด้วย

ดังนั้น ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์บทบาทสำคัญของบายศรีในมิติต่าง ๆ ต่อไปนี้ จึงจะเป็นองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ ทั้งในแง่ของการทำความเข้าใจคุณูปการของงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านต่อชุมชน ตลอดจนเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนพัฒนาและอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญา เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อชุมชนและสังคมในวงกว้าง ดังผลการวิเคราะห์ที่จะนำเสนอในแต่ละบทบาทต่อไป

2.1 บทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ศึกษาชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี พบว่าบายศรี โดยเฉพาะบายศรีรูปพญานาคมีบทบาทสำคัญในฐานะเครื่องมือหรือองค์ประกอบหลักในการประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธและพญานาค อันเป็นความเชื่อท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานและแพร่หลายในชุมชน และจากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน ช่างทำบายศรี และชาวบ้านทั่วไปที่ให้สัมภาษณ์ ล้วนแสดงให้เห็นว่าบายศรีพญานาคเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่และพญานาค เพราะบายศรีเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องสักการะบูชา หากยังเป็นการแสดงออกถึงความเคารพ ศรัทธา และการยอมรับในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังกลุ่มลูกหลานที่เคยร่วมกิจกรรมและให้ความสนใจต่อการสืบทอดงานบายศรีกล่าวว่า "บายศรีพญานาคมันเป็นบายศรีที่ศักดิ์สิทธิ์มาก เราต้องนึกถึงปู่ย่า ไปไหนมาไหน ท่านจะปกป้องรักษาเรา ปกปักรักษาไปทุกหนทุกแห่ง แคล้วคลาดปลอดภัยนะคะ ไม่มีภัยอันตรายใด ๆ" (UD4)

ในการประกอบพิธีกรรมประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีที่ชุมชนคำชะโนด บายศรีพญานาคจะถูกนำมาเป็นองค์ประกอบหลักของพิธี โดยแต่ละครอบครัวจะนำบายศรีที่ทำด้วยใบตองและดอกไม้มาประกอบรวมกัน เพื่อถวายสักการะต่อเจ้าปู่และพญานาค ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า "เวลาบวงสรวงเจ้าปู่ เจ้าย่า เราก็นำ บายศรีของแต่ละบ้าน ใครอยากได้อะไร อยากร่วมถวาย ในโต๊ะบวงสรวง อย่างเนี่ยเราก็จะเอาไป" (MU2) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบายศรีเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้สื่อกลางแสดงความศรัทธาและการยอมรับนับถือของชาวบ้านต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธที่พวกเขาเชื่อว่าคุ้มครองหมู่บ้านอยู่

ภาพประกอบ 18 ชาวบ้านร่วมพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยใช้บายศรีรูปพญานาค เป็นเครื่องสักการะบูชาหลัก

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

นอกเหนือจากพิธีบวงสรวงใหญ่แล้ว บายศรียังถูกนำมาใช้ประกอบพิธีกรรมเกือบทุกอย่างในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาค ไม่ว่าจะเป็นพิธีบวช พิธีสู่ขวัญ รวมถึงพิธีขึ้นบ้านใหม่ หรือแม้แต่การผูกข้อมือเพื่อความเป็นสิริมงคล ก็มักมีบายศรีพญานาคเข้าไปเกี่ยวข้องเสมอ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานบายศรีเข้ากับความเชื่อเรื่องพญานาคจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของคติความเชื่อและพิธีกรรมประเพณีในชุมชนคำชะโนดไปแล้ว ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง "ศาสนาพื้นบ้าน" (Folk Religion) ของ William A. Christian Jr. (1981) ที่ชี้ให้เห็นว่าศาสนาและคติความเชื่อพื้นบ้านของชุมชนท้องถิ่นมักมีลักษณะปฏิบัติที่ประกอบด้วยพิธีกรรม เครื่องบูชา และการยอมรับในอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาสถาบันกระแสหลัก แต่มีพลังในการดำรงวิถีปฏิบัติของชุมชนให้คงอยู่ได้เป็นเวลานาน (p. 178)

นอกจากนี้ Tambiah (1970) ยังกล่าวถึงบทบาทของพิธีกรรมในระบบความเชื่อพื้นบ้านว่า เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างโลกของมนุษย์กับอำนาจลี้ลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือ โดยเครื่องมือหรือวัตถุที่ใช้ในพิธีกรรมนั้น เช่น เครื่องสักการบูชา จะกลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายพิเศษสำหรับผู้ที่อยู่ในบริบทของความเชื่อแบบเดียวกัน (p. 335) เมื่อนำแนวคิดเหล่านี้มาพิจารณาร่วมกับข้อมูลภาคสนามแล้ว ทำให้เห็นได้ว่าบายศรีพญานาค คือ "สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม" (Cultural Symbol) ที่ถูกนำมาใช้ในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมที่สื่อสารระหว่างชาวบ้านคำชะโนดกับเจ้าปู่ศรีสุทโธและพญานาคซึ่งเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาศรัทธา เพื่อเชื่อมโยงชาวบ้านเข้ากับอำนาจดังกล่าว ตลอดจนแสดงถึงการยอมรับและผูกพันกับคติความเชื่อร่วมกันในชุมชน

ภาพประกอบ 19 เครื่องมือหรือวัตถุที่ใช้เป็นตัวแทนแสดงการสักการบูชาความเชื่อที่มีต่อพญานาค

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

โดยสรุป บทบาทสำคัญของบายศรีพญานาคในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนคำชะโนด นอกจากจะสะท้อนให้เห็นความศรัทธาและการยอมรับนับถือของชาวบ้านต่ออำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่เชื่อมโยงผู้คนในชุมชนเข้ากับระบบคติความเชื่ออันเป็นรากฐานของวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งมีส่วนช่วยธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ความเป็นผู้ไท รวมถึงการสร้างความเป็นปึกแผ่นของผู้นับถือในชุมชนให้ดำรงมั่นคงอยู่ได้ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมภายนอก

2.2 บทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

จากการวิเคราะห์บทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง พบว่าบายศรีมีได้ทำหน้าที่เพียงเป็นเครื่องมือในพิธีกรรมหรือตัวแทนของความเชื่อส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทในการเป็นสื่อที่แสดงออกถึงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีของชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี ที่บายศรีได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการสื่อสารความผูกพันที่ชุมชนมีต่อพญานาค ดังประธานกลุ่มวิสาหกิจผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชนให้ความเห็นว่า "ความศรัทธา ความศรัทธา...ผมพูดประจำ" "เราเคยไหว้กันมาอย่างนี้ เราทำมาอย่างนี้ เราใช้เครื่องไหว้อย่างนี้ เราก็อยากคงสภาพอย่างนั้นเอาไว้ ให้เป็นบรรทัดฐาน เราว่าเป็นรูปแบบไว้ ถ้าเราเปลี่ยนแปลง เอาอะไรมาไหว้ คือมันก็จะมั่วกันไปหมดไง" (UD1)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า การนำเสนอบายศรีในรูปแบบพญานาคนั้น นอกจากจะสะท้อนความเชื่อส่วนบุคคลในเรื่องเผ่าพันธุ์พญานาคแล้ว ยังเป็นการย้ำเตือนถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกัน ซึ่งสืบทอดและปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเกิดเป็นบรรทัดฐานและแบบแผนที่ยึดถือร่วมกันของคนในชุมชน การใช้บายศรีรูปพญานาคเป็นสื่อกลาง จึงมีนัยยะของการร้อยรัดจิตสำนึกของผู้คน ให้เกิดสำนึกของการเป็น "พวกเดียวกัน" ผ่านการมีความศรัทธาและแนวปฏิบัติที่สอดคล้องประสานไปในทิศทางเดียวกัน

ในทางทฤษฎี Cohen (1985, p. 12) ได้ให้ความหมายของ "ชุมชน" (Community) ว่าหมายถึงการรวมกลุ่มของผู้คนที่มีอัตลักษณ์ร่วมกัน โดยอัตลักษณ์ดังกล่าวมักแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น ประเพณี พิธีกรรม หรือสิ่งของเครื่องใช้ เป็นต้น ซึ่งเมื่อนำมาอธิบายบริบทของบายศรีในฐานะสัญลักษณ์ของชุมชนคำชะโนดแล้ว จะพบว่า นอกจากรูปทรงบายศรีที่สะท้อนความเชื่อในเรื่องพญานาคในระดับปัจเจกแล้ว การที่คนในชุมชนใช้เครื่องสักการะชุดเดียวกันและปฏิบัติตามแบบแผนเดียวกัน ก็เป็นการตอกย้ำความเป็นกลุ่มก้อนและอัตลักษณ์ร่วมอีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ บทบาทของบายศรีในการเป็นสื่อแสดงค่านิยมร่วมของชุมชน ยังสะท้อนผ่านการเลือกใช้วัสดุในการประกอบบายศรีอีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้ "ไม่มีใครทำให้เขา เราก็เลยจำเป็นต้องไป มันจำเป็นจริง ๆ...เค้าไม่รู้ด้วยว่า...เค้าไม่ชอบคนทำไง เค้าชอบคนเฒ่าคนแก่ เค้าชอบคนที่มีผิวเดียวเมียวเดียว คนที่ไม่เป็นหม้าย อันนั้นะ สมมุติ สมมุติความเชื่อของคนโบราณ เค้าเชื่อ เค้าก็มาให้เราทำ...สมมุติว่ามีคนมาถามว่า ดียังไง นี่แหละรักษาในความเป็นธรรมชาติ" ช่างทำบายศรี บ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร กล่าว (MU1)

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การให้ "คนเฒ่าคนแก่" ที่เป็นคนในชุมชนเป็นผู้ประกอบบายศรีนั้น สะท้อนค่านิยมและความศรัทธาในผู้อาวุโส รวมถึงการคำนึงถึงสถานภาพทางครอบครัว (ผิวเดียวเมียวเดียว ไม่เป็นหม้าย) ในการเลือกบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมสำคัญ นอกจากนี้ การยึดถือใช้วัสดุจากธรรมชาติในการประดิษฐ์บายศรี ก็สะท้อนค่านิยมเรื่องความเรียบง่ายและการพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่นของผู้คนอีกด้วย

กระบวนการถ่ายทอดและบังคับใช้ค่านิยมข้างต้น สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องวาทกรรม (Discourse) ของ Foucault (1980) ที่ชี้ให้เห็นว่า "ความรู้" และ "ความจริง" ถูกประกอบสร้างผ่านการปฏิบัติซ้ำ ๆ ในชีวิตประจำวัน จนเกิดเป็นชุดความเชื่อที่ถูกยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม (p. 131) การที่ชุมชนเลือกใช้คนและวัสดุประเภทใดในการประกอบบายศรี จึงไม่ใช่แค่การตัดสินใจส่วนบุคคล หากแต่สะท้อนวาทกรรมของการดำรงชีวิตร่วมกันในฐานะคนท้องถิ่น ที่มีค่านิยมเฉพาะแตกต่างจากคนอื่น ๆ ในสังคม

สรุปได้ว่า บายศรีมิได้เป็นเพียงเครื่องมือประกอบพิธีกรรมเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงอีกด้วย ทั้งในแง่ของความศรัทธาในพญานาค การยึดถือปฏิบัติตามแนวทางเดียวกัน การให้ความสำคัญแก่ผู้อาวุโสและการพึ่งพาธรรมชาติ โดยคุณลักษณะร่วมเหล่านี้ถูกถ่ายทอดและต่อยอดผ่านกระบวนการประกอบสร้างและใช้สอยบายศรีอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นสำนึกร่วมและอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่ทำให้คนในชุมชนรู้สึกเป็น "พวกเดียวกัน" แตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ดังนั้น การศึกษาบายศรีในฐานะสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม จึงไม่เพียงช่วยทำความเข้าใจความเชื่อของปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากยังเป็นหน้าต่างสำคัญในการเข้าถึงภาพใหญ่ของชุมชนที่บายศรีนั้นดำรงอยู่ด้วย

2.3 บทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

การศึกษาข้อมูลภาคสนามในชุมชนยังทำให้เห็นอีกบทบาทสำคัญของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมชุมชน นั่นคือ การเป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของผู้คน ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จากการที่ชาวบ้านมักจะร่วมแรงร่วมใจกันประดิษฐ์บายศรีจากแต่ละครอบครัวเพื่อนำมาใช้ในงานประเพณีของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธประจำปี

จะเห็นได้จากคำบอกเล่าที่ว่า "ทุกหมู่บ้านเราก็จะทำบั้งไฟมา มารวมกัน จุด...เวลาบวงสรวงเจ้าปู่ เจ้าย่า เราก็นำบายศรีของแต่ละบ้าน ใครอยากได้อะไร อยากร่วมถวาย ในโต๊ะบวงสรวง อย่างเนี่ยเราก็จะเอาไป" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการฝึกกำลังกันของชาวบ้านในการสร้างสรรค์บายศรี เพื่อนำมาใช้ในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน

กระบวนการประดิษฐ์บายศรีนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมส่วนบุคคล แต่ได้กลายเป็นพื้นที่ทางสังคม (social space) ที่เปิดโอกาสให้ผู้คนได้มาพบปะ ทำกิจกรรม และแลกเปลี่ยนทักษะความรู้ร่วมกัน ดังที่ปรากฏในคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านท่านหนึ่งที่เล่าถึงบรรยากาศการทำบายศรีว่า "เวลาคนที่เค้าว่าพับไม่เป็นเค้าก็ไม่เป็น ก็เป็นเนอะ เวลาคนที่พับเป็น ก็แป๊ปหนึ่ง แป๊ปหนึ่งเนอะ มันก็เป็นแล้ว" แสดงให้เห็นการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำบายศรีที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางสังคม

นอกจากจะช่วยสร้างความผูกพันใกล้ชิดและการเรียนรู้ร่วมกันในระดับครอบครัวแล้ว การทำบายศรียังขยายขอบเขตไปสู่การเสริมสร้างความสัมพันธ์ในระดับชุมชนด้วย เพราะชาวบ้านที่มาช่วยกันทำจะไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในครอบครัวตนเอง แต่จะช่วยเหลือแบ่งปันแรงกายแรงใจกับคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย ดังที่หมอขวัญบ้านโคกสูง ตำบลทรายใหญ่ อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหารเล่าว่า "ใครเป็น ใครตาย ใครแต่งงาน มี่งาน ไปช่วยกันหมด... ถ้างานแต่ง เค้าก็ทำเล็ก ๆ น้อย ๆ เฉพาะพี่ ๆ น้อง ๆ เนอะ เค้าไม่เชิญเราก็ก็น่าไป แต่ส่วนมากมันก็ถูกเชิญนั่นแหละ เพราะว่าถูกเชิญไปทำบายศรี ไปทำบายศรี แล้วก็เอามาทำพิธีด้วย"(MU4) ข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าบายศรีมีส่วนสำคัญในการผูกโยงให้ผู้คนได้มีปฏิสัมพันธ์กัน ทั้งในฐานะเครือญาติ เพื่อนบ้าน หรือแม้แต่คนแปลกหน้า ผ่านการทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมร่วมกัน ซึ่งจะช่วยสร้างความไว้วางใจ เชื่อใจ มิตรภาพ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันเป็นรากฐานของความเข้มแข็งของชุมชน

ผลการวิเคราะห์นี้อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" (Social Capital) ที่นำเสนอโดย Robert Putnam (2000) ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมหรือเครือข่ายทางสังคมที่ทำให้ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีส่วนช่วยเสริมสร้างความไว้วางใจ (trust) บรรทัดฐานร่วม (norms)

และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน (social cohesion) ซึ่งล้วนเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความยั่งยืนของชุมชน

ดังนั้น การร่วมแรงร่วมใจกันสร้างบารมีของชาวชุมชนคำชะโนด จึงไม่ได้เป็นแค่การผลิตเครื่องบูชาหรือสินค้าเพื่อจำหน่ายเท่านั้น แต่ในเชิงสังคมวัฒนธรรมแล้ว ยังเป็นการผลิตซ้ำ (reproduce) ความสัมพันธ์และความผูกพันของผู้คนในชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน กระบวนการนี้จึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่สังคมชุมชนคำชะโนดได้อย่างยั่งยืน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องในปัจจุบัน

2.4 บทบาทในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน

บารมีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง นอกจากจะมีความสำคัญในฐานะวัตถุมงคลและตัวแทนความเชื่อแล้ว การประกอบบารมียังมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้

"เด็ก ๆ สมัยนี้ทำเป็นไฉ่ แล้วก็สวยด้วย สวยกว่าเราอีกบางคน" และ "บางคนก็มีนะ แต่ส่วนมากเด็กเค้าก็อยากจะทำกัน ก็เพราะว่ารายได้ไง พ่อแม่เค้าก็จะ...ใช่ เค้าเห็นพ่อแม่ เค้าทำแล้วได้ตั้ง เค้าก็อยากทำ" สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (UD4)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าการทำบารมีได้กลายเป็นอาชีพหนึ่งในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเยาวชนรุ่นใหม่ที่เห็นต้นแบบจากพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในชุมชน และมองว่าเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างรายได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า บทบาทการทำบารมีไม่ได้จำกัดอยู่แค่มิติทางความเชื่อหรือพิธีกรรม หากแต่ยังมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและอาชีพของชุมชนด้วย การทำบารมีจึงกลายเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน นอกเหนือไปจากการทำเกษตรกรรมหรือการรับจ้างทั่วไป

นอกจากนี้ จากบทสัมภาษณ์ช่างทำบารมีบ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม พบว่า การทำบารมีมิได้เป็นเพียงอาชีพเสริมหรืออาชีพชั่วคราว หากแต่เริ่มพัฒนาไปสู่การเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ประจำ ดังที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น "บางคนก็แบบนะทำมาทั้งครอบครัว เวลาเป็นเทศกาลก็จะช่วยกัน...แล้วแบบเป็นยังไง เราจะทำก็ผลิตตรงนั้น เราจะทำช่วยกันกับลูกอย่างนี้ เวลาแม่ทำลูกก็จะเห็น ก็เอามาประกอบ ช่วยกันทำ ก็จะเป็นไปด้วยกัน" (NP1) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำบารมีสามารถสร้างรายได้ประจำที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต จนสามารถยกระดับเป็นอาชีพหลักที่สืบทอดต่อกันมาในครอบครัว

ในทางทฤษฎี ปรัชญาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพเหล่านี้สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural-functionalism) โดย Talcott Parsons (1951) ได้อธิบายว่า ระบบสังคมจะเกิดความสมดุลได้นั้น แต่ละส่วนจะต้องทำหน้าที่ของตนเองเพื่อตอบสนองความต้องการและความอยู่รอดของสังคมโดยรวม (p. 27) ซึ่งเมื่อนำมาใช้อธิบายบริบทของชุมชนคำชะโนดแล้ว จะเห็นว่าการทำบายศรีได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างของสังคมที่ทำหน้าที่ในการสร้างอาชีพและรายได้ให้กับคนในชุมชน ซึ่งจำเป็นต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และเป็นส่วนสำคัญต่อเสถียรภาพโดยรวมของชุมชน

ผนวกกับแนวคิดทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1986/2550) ที่อธิบายว่า ทุนทางวัฒนธรรม อันได้แก่ ความรู้ ทักษะ และทรัพยากรทางวัฒนธรรม สามารถแปลงเป็นทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจได้ (น. 89) เมื่อนำมาพิจารณาในกรณีของการทำบายศรีแล้ว จะพบว่า ความรู้และภูมิปัญญาในการประกอบบายศรีที่สืบทอดกันมาในชุมชน ได้กลายเป็น "ทุนทางวัฒนธรรม" ขึ้นหนึ่งที่สามารถสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ ผ่านการนำมาใช้เป็นฐานในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

นอกจากนี้ ช่วงทำบายศรีริมแม่น้ำโขงยังได้กล่าวต่อไปว่า "ใน ความหมายแบบ 100 คน ทำได้ก็คน...ก็เยอะนะ บางคนก็แบบนะทำมาทั้งครอบครัว เวลาเป็นเทศกาลก็จะช่วยกัน...แบบเป็นยังไง เราจะทำก็ผลิตตรงนั้น เราจะทำช่วยกันกับลูกอย่างนี้ เวลาแม่ทำลูกก็จะเห็น ก็เอามาประกอบช่วยกันทำ ก็จะเป็นไปด้วยกันค่ะ คนหนึ่งจะประกอบคนหนึ่งจะพับ คนหนึ่งจะเข้างานอย่างนี้" (MU5)

จากข้อมูลดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า การทำบายศรีไม่ได้ก่อให้เกิดอาชีพใหม่เฉพาะปัจเจกเท่านั้น หากแต่ยังทำให้เกิดการทำงานร่วมกันในรูปแบบของครอบครัวและชุมชน อันเป็นการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ในการสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นแก่ครอบครัวและชุมชน ในอีกแง่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอาชีพจากการทำบายศรี จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมไปพร้อม ๆ กัน ทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน

นอกจากนี้ Inglehart & Baker (2000) ได้อธิบายผ่านทฤษฎี Modernization Theory ว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และกระบวนการทันสมัย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางวัฒนธรรมไปสู่ความเป็นปัจเจกนิยมมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน สังคมก็ยังคงรักษาค่านิยมดั้งเดิมบางส่วนไว้ด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ชุมชนคำชะโนดได้หยิบยกเอาบายศรี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อดั้งเดิม มาปรับใช้ในบริบทของการสร้างอาชีพและเศรษฐกิจร่วมสมัย สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างความทันสมัยและความดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีได้ชัดแย้ง

กัน หากแต่เป็นกระบวนการปรับตัวเพื่อรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ทั้งนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง คือ การมีส่วนร่วมของภาครัฐในการส่งเสริมหรือสนับสนุนการทำบายศรีในเชิงพาณิชย์ เช่น การจัดงานประกวด การจัดแสดงในงานระดับจังหวัด ตลอดจนการพาไปออกบุญจำหน่ายในงานระดับประเทศ ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ของประธานกลุ่มวิสาหกิจที่ว่า "ก็การสนับสนุน ที่เราก็มีย่างระดับอำเภอ อย่างช่วงโควิดที่แล้ว ก็ทางเราก็มีย่างระดับอำเภอลงไป ไปออกบุญที่เมืองทอง ก็ช่วงนั้นเค้าก็ติดปัญหา โควิด แล้วนักท่องเที่ยวมาหาบุญไม่ได้ เราก็เลยเล่นแบบพาบุญไปหาลูกหลานเลย พอดีทางเราก็ได้คุยกับอำเภอ พอดีเราบุญก็ทำทางเดิน นั้นแหละนั่นรูป รูปใหญ่อะ ที่เราทำไว้นั้น เราเอามาประกอบกัน ประกอบเสร็จแล้ว เราก็ก๊แยก แล้วเราเอาไปแยกแล้วประกอบที่เมืองทองทำเป็นบุญที่นั่น" (UD1)

บทบาทของภาครัฐดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการให้คุณค่าและความสำคัญแก่ผลิตภัณฑ์ชุมชนอย่างบายศรี ในการเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และในอีกด้านหนึ่ง การสนับสนุนดังกล่าวยังช่วยเพิ่มโอกาสในการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ตลอดจนช่วยกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกัน การเข้ามามีบทบาทของภาครัฐก็สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกับชุมชนท้องถิ่นได้เช่นกัน ดังที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมืองผู้ให้สัมภาษณ์ได้กล่าวไว้ว่า "สิ่งหนึ่ง คือเราไม่ไว้วางใจภาครัฐเลย เพราะว่าภาครัฐที่ท่านเห็นในทุกวันนี้ไม่ใช่กลุ่มของพวกเราเลย ภาครัฐนี้เค้าก็จะมากับพรรคพวกเค้าเลย เค้าบอกเราชาวบ้านกลุ่มนี้ มันถูกแบ่งตรงโน้น ตรงนี้ เราถูกแบ่งไปอยู่ข้างนอกกันหมดเลย...ยังงี้ก็ฝากเลย ถ้าท่านมีโอกาสนะครับ ในระดับชุมชน ระดับหน่วยงานรัฐอะไรก็แล้วแต่ที่มีแนวความคิดที่จะไปช่วยเค้าอย่างนี้นะครับ ถ้ามาช่วยคุณมาเป็นพี่เลี้ยงเรา มาส่งเสริมเรา ในเรื่องความรู้ในเรื่องความสามารถที่เราในเรื่องการตลาดให้เราอย่างนี้นะได้ แต่ถ้าคุณมาลงมือเองเมื่อไหร่ เสร็จเมื่อนั้นเลย นะครับ ตอนนี้พวกเรา ถูกครอบงำหมด แม้แต่วัฒนธรรมประเพณีเรา ความสะอาดกลบยวิถีชีวิตดั้งเดิมเราถูกแก้ไข แทบจะหมดเลยนะ"(UD1)

ดังนั้น หากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะเข้ามาส่งเสริมและพัฒนา ควรคำนึงถึงการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และเคารพต่อวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของท้องถิ่น ไม่พยายามครอบงำหรือเปลี่ยนแปลงโดยขาดการหารือ ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาได้

จะเห็นได้ว่าการทำบายศรีมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม และอาชีพของชุมชนอย่างลึกซึ้งและหลากหลายแง่มุม ทั้งในการสร้างรายได้ ความเป็นปึกแผ่น ของครอบครัวและชุมชน การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและความทันสมัย ตลอดจน การสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยรวม อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการ พัฒนาดังกล่าว ทุกฝ่ายจำเป็นต้องคำนึงถึงการสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ การสืบสาน ภูมิปัญญา และการส่งเสริมเศรษฐกิจที่ยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตท้องถิ่นด้วย

สรุปได้ว่า บายศรีได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ ในชุมชน ทั้งในแง่ของการสร้างอาชีพ สัมพันธภาพ และการปรับเปลี่ยนบทบาทของคนในชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน การเข้าแทรกแซงจากภายนอกก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและความแปลก แยกในบางส่วน

ผลการวิเคราะห์สะท้อนบทบาทสำคัญของบายศรีในการสร้างการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน โดยการทำบายศรีกลายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ ปรับบทบาทชาวบ้านจากผู้รับจ้างเป็นผู้ผลิต และเสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนผ่านการทำงาน และถ่ายทอดความรู้ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของภาครัฐและทุนภายนอกก็สร้างการ เปลี่ยนแปลงในทิศทางตรงข้าม คือความแปลกแยกในชุมชน

บทบาทของบายศรีในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมและอาชีพของชุมชน สามารถสรุปดังนี้

1. สร้างอาชีพและรายได้เสริมให้ชาวบ้านจากการผลิตบายศรี ปรับบทบาทจาก ลูกจ้างสู่ผู้ประกอบการรายย่อย
2. สร้างพื้นที่พบปะ แลกเปลี่ยนความรู้ และถ่ายทอดทักษะการทำบายศรีใน ชุมชน
3. การเข้ามาของภาครัฐและทุนจากภายนอก อาจส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง และแปลกแยกในชุมชน

2.5 บทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

จากการศึกษาข้อมูลจากบทสัมภาษณ์หมอขวัญชุมชนบ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร พบว่า การประกอบบายศรีมิได้เป็นเพียงการสืบทอดภูมิปัญญาหรือประเพณีเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ของต้นแบบการทำบายศรีในงานมงคลปราชญ์ชาวบ้านและช่างทำบายศรีชื่อดังของชุมชน คือ "ทำแล้วจิตใจมันดี สงบ...ใจมันสงบ...ใจเย็น...ทำแล้วมันเป็นเอง จิตใจมันขึ้นมาเอง" (MU3)

จากข้อความข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นว่า การทำบายศรีนั้นไม่ใช่เพียงแค่การทำวัตถุมงคลธรรมดา หากแต่ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสภาวะทางจิตใจที่สงบนิ่ง เป็นสมาธิ และทำด้วยจิตศรัทธา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่นอีสาน ดังนั้น การทำบายศรี จึงไม่ใช่เพียงการประดิษฐ์ขึ้นงานหัตถกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการธำรงรักษา "วิถีคิด" และ "วิถีปฏิบัติ" ของผู้คนในท้องถิ่นเอาไว้ด้วย

ในทางทฤษฎี Hall (1990) ได้ให้ความหมายของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ว่า หมายถึงการที่ตัวตนของบุคคลหรือกลุ่มชนถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมและความ เป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกัน เป็นตำแหน่งแห่งที่ทางวัฒนธรรมที่เราวางตัวเอง ประกอบ สร้าง และเล่าเรื่องของตนเอง ดังนั้น การทำบายศรีที่สืบทอดกันมาในชุมชนนี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนดตัวตนของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ และผ่านการถ่ายทอดสู่ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ ไป "เค้าไม่สน...เค้าไม่เอา...ก็ทำไปอย่างนี้แหละ ทำไปเรื่อย ๆ" (MU3)

ถึงแม้ในความคิดของต้นแบบการทำบายศรี เยาวชนรุ่นใหม่ในปัจจุบันอาจไม่สนใจ หรือไม่อยากทำบายศรีแล้วก็ตาม แต่ความเชื่อมั่นศรัทธาก็ทำให้เขายังคงทำบายศรีต่อไปอย่างไม่ทอดทิ้ง ซึ่งถือเป็นการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมผ่านการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน (Hall, 1996) แม้จะถูกท้าทายด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็ตาม

นอกจากนี้ เมื่อถามถึงความแตกต่างของบายศรีในแต่ละภูมิภาค ต้นแบบการทำบายศรีในงานมงคลได้ให้ข้อมูลว่า "ไม่เหมือนกัน...ไม่เหมือน บางครั้งก็อย่างนี้ ก็ไม่มี...ทำแต่อย่างนี้...อย่างนี้ บางครั้งก็ไม่เป็นลูกกลม มันเป็นลูกเกลี้ยง...การพับไม่เหมือนกัน" (MU3) การที่รูปทรง และวิธีการพับใบตองในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันนั้น สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สืบทอดรูปทรงของบายศรี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่เน้นย้ำถึงการสั่งสมความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในแต่ละพื้นที่ ก่อเกิดเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ และถูกถ่ายทอดกันมาในท้องถิ่น (เสรี พงศ์พิศ, 2536)

นอกจากนี้ ข้อมูลจากบทสัมภาษณ์ยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของการทำบายศรีในการสร้าง "ความภาคภูมิใจ" ในอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีกด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า "ทำแล้วมันดียังไง... ทำแล้วจิตใจมันดี สงบ...สร้างชื่อเสียงให้คนทำด้วยไช่ป่าว...ภูมิใจ" (MU3) ความภูมิใจจากการเป็นช่างฝีมือประจำท้องถิ่นนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมไม่สูญหายไปกับกาลเวลา และยังคงถูกสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

ในเชิงทฤษฎี Bourdieu (1984, p. 114) อธิบายว่า ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) นอกจากจะหมายถึงวัตถุสิ่งของ ความรู้ ทักษะ แล้ว ยังรวมถึงบรรทัดฐาน ค่านิยม และรสนิยมด้วย ดังนั้น การยอมรับนับถือในฝีมือการทำบายศรีของช่างท้องถิ่น รวมถึงความภูมิใจที่ได้เห็นผลงานของตนในงานสำคัญต่าง ๆ จึงถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยส่งเสริมการธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่นเอาไว้ได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า การสืบทอดการทำบายศรีนั้น นอกจากจะช่วยรักษาเอาไว้ซึ่งองค์ความรู้ และทักษะการประดิษฐ์งานหัตถกรรม ยังเป็นการเน้นย้ำและประกาศให้ทราบถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันโดดเด่นของชุมชนด้วย ทั้งในแง่ของ วิถีคิด วิถีปฏิบัติ รูปทรงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ตลอดจนทุนทางวัฒนธรรมที่แฝงฝังอยู่ ซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการสืบสานภูมิปัญญาและธำรงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้คงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน

สรุปประเด็นหลักจากการวิเคราะห์ผลการวิจัยเชิงคุณภาพในประเด็นบทบาทของการทำบายศรีในการสร้างและรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนี้

1. บายศรีแสดงถึงความเชื่อและประเพณีร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นแก่นของอัตลักษณ์วัฒนธรรม
2. การทำบายศรีเปิดพื้นที่ให้สร้างสรรค์แสดงออกความศรัทธาเฉพาะบุคคล เสริมอัตลักษณ์
3. ความรู้การทำบายศรีถ่ายทอดข้ามรุ่น รักษาความต่อเนื่องของอัตลักษณ์และมรดกวัฒนธรรม
4. บายศรีเป็นตัวแทนอัตลักษณ์ท้องถิ่นสู่ภายนอก
5. แต่การเข้ามาของภายนอกเริ่มกระทบต่อการควบคุมสัญลักษณ์วัฒนธรรมนี้ของชุมชน ทำลายการรักษาอัตลักษณ์

ข้อค้นพบสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม การต่อต้านการกลืนวัฒนธรรมและผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ แสดงว่าขณะที่บายศรีมีบทบาทสำคัญในการสร้างและรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น แต่การทำหน้าที่นี้ในอนาคตจะต้องเผชิญความท้าทายจากบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ประเด็นที่ 3 การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย

3.1 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชุมชนในพื้นที่อีสานลุ่มน้ำโขง พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อบริบทและรูปแบบการใช้บายศรีในหลากหลายมิติ ทั้งในแง่ของวัตถุดิบ กระบวนการผลิต ตลอดจนการนำไปใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ดังที่ช่างทำบายศรีอาวุโส บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนมได้ให้ข้อมูลไว้ว่า

"บางคืนก็จนแสบ...เอ็ดไปเรื่อย ๆ...แต่ว่าไม่บ่นอน ก็เอ็ดไปเรื่อย ๆ" (NP1)

ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ความต้องการใช้บายศรีที่เพิ่มสูงขึ้นในปัจจุบัน ทำให้ช่างทำบายศรีต้องใช้เวลาในการประกอบชิ้นงานนานขึ้นกว่าเดิม บางครั้งอาจต้องนั่งทำจนตีก้นเพื่อให้ทันกับกำหนดการใช้งาน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เป็นผลมาจากการที่บายศรีได้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ได้รับความนิยมในวงกว้าง สอดรับกับแนวคิดอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (Cultural Industry) ของ Adorno and Horkheimer (2002) ที่ชี้ให้เห็นว่า ในระบบทุนนิยมสมัยใหม่นั้น วัฒนธรรมได้กลายเป็นสินค้าที่ถูกผลิตออกมาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด การเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณดังกล่าว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพของบายศรีด้วย ดังจะเห็นได้จากข้อมูลกลุ่มวิสาหกิจชุมชนตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อไปนี้

"ตอนนี่สิ่งที่เรามองว่าโครงสร้างมันเป็นโฟม เราจะเอาฟางมาทำนั่นเอาฟูดมาทำแบบนี้...ที่จริงเราก็ค่อย ๆ แก่ไป...เบื้องต้นที่เราลองว่าใช้ใบตองเยอะ ๆ นอกจากมาทำปุ๋ยชีวภาพทำอะไรต่ออะไรแล้ว เราจะมาอัดทำโครงสร้างใหม่ เรามาทดลองดูมันหนัก น้ำหนักมันจะเยอะกว่าโฟมเยอะ...เราอัดมันจะเป็นอีกแบบหนึ่งนะ ทำเป็นหัวใหญ่ เป็นหัวโคน อันนี้เรียกว่าหัวบริวารเนอะ ตัวบริวาร ที่มันหีบเป็นตัวตั้งที่มันตัวใหญ่ ๆ ครัว และตัวบริวารนี้เป็นตัวบริวารเล็ก ๆ นั่นแหละครับมันจะมีโครงสร้างที่หนา" (UD3)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าในการผลิตบายศรีปัจจุบันนั้น วัสดุสังเคราะห์อย่าง "โฟม" ได้เข้ามาแทนที่วัสดุธรรมชาติดั้งเดิมอย่าง "ฟาง" และ "ใบตอง" เนื่องจากมีน้ำหนักเบากว่า แต่ขณะเดียวกัน ก็ได้สร้างปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้ช่างบายศรีบางส่วนเริ่มหันมาคิดค้นวิธีการใหม่ ๆ ในการนำใบตองที่ใช้แล้วกลับมาผลิตเป็นวัตถุดิบ ผ่านกระบวนการอัดและขึ้นรูปใหม่ แทนการใช้โฟมเหมือนแต่ก่อน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

ของ Steward (1972) ว่าด้วยการปรับตัวของวัฒนธรรมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์และรักษาสสมดุลของระบบนิเวศไปพร้อม ๆ กัน (p. 37)

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตแล้ว รูปแบบการนำบายศรีไปใช้ใน พิธีกรรมต่าง ๆ ก็มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏใน บทสัมภาษณ์ของช่างบายศรีบ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ต่อไปนี้

"มันเปลี่ยนแปลง แต่มันก็สวยงาม...มันก็สวยอยู่ แต่เราก็มั่ว เราก็มั่ว เราทำแบบเนอะ ทำแบบเค้าไม่เป็น แม่ถึงบอกว่า แม่ไม่ยอม...แม่มั่ว แม่ไม่ยอมทำไง เพราะว่าเราไม่ได้เก่งเหมือน เขาไง เราอยากถอยใจ เหมือนกับว่าเราอยากถอย เราถึงอยากให้คนรุ่นใหม่ทำ เพราะว่าทำรีบ ทำอะไรเราก็มั่วไม่ยอมทำ" (MU1)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าการตกแต่งบายศรีในปัจจุบัน มีความหลากหลาย และประณีตมากขึ้นกว่าในอดีต เช่น การใช้ริบบิ้น การจับจีบ เป็นต้น โดยช่างรุ่นเก่าบางส่วนเลือก ที่จะ "ถอยตัว" และ "ไม่ยอมทำ"(MU1) เนื่องจากรู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองไม่มีทักษะเพียงพอที่จะทำได้ อย่าง ประณีตเหมือนกับช่างรุ่นใหม่ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของช่างบายศรี จากเดิมที่มีแค่ช่าง รุ่นพื้นบ้าน มาสู่ช่างรุ่นใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากสื่อและความรู้สมัยใหม่มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รูปแบบและรายละเอียดของบายศรีจะเกิดการปรับเปลี่ยนไป ตามยุคสมัย แต่จากบทสัมภาษณ์ช่างทำบายศรีอาวโธ บ้านหนองแสง อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนมก็พบว่าแก่นแท้ของความเชื่อเกี่ยวกับบายศรียังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ดังที่กล่าวไว้ ว่า "อาจจะมั่วแหละ...ก็คนมันไม่เหมือน บางคนเค้าศรัทธา" (NP1)

กล่าวคือ ถึงแม้รูปแบบภายนอกของบายศรีจะเปลี่ยนแปลงไปตามความนิยมของคน รุ่นใหม่ แต่คุณค่าและความศรัทธาที่ผู้คนมีต่อบายศรียังคงดำรงอยู่ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิด โครงสร้างหน้าที่นิยมของ Merton (1968) ที่เสนอว่า องค์ประกอบบางอย่างทางวัฒนธรรม สามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบได้ เพื่อที่จะยังคงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของสังคมและ อารักขาระบบใหญ่เอาไว้ (p. 105)

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อ การปรับเปลี่ยนบริบทและรูปแบบการนำบายศรีทั้งในมิติของวัตถุ กระบวนการผลิต และการ ประยุกต์ใช้เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ในหลายกรณีการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นเป็นไปในเชิงรูปแบบมากกว่าเนื้อหา โดยที่บายศรียังคงทำหน้าที่สำคัญในการตอบสนอง ความต้องการของสังคมในฐานะตัวแทนแห่งความศรัทธาและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง สืบไป

3.2 การปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรี

จากการศึกษาการปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรีในสังคมอีสานลุ่มแม่น้ำโขง สามารถวิเคราะห์ได้ว่า แม้รูปแบบของบายศรีจะมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา แต่ความเชื่อและความสำคัญของบายศรีในพิธีกรรมต่าง ๆ ยังคงยึดถืออยู่ โดยผู้วิจัยขอยกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทำบายศรีหลายท่าน มาสนับสนุนการวิเคราะห์ ดังนี้

เมื่อถามถึงจุดเริ่มต้นในการทำบายศรี ช่างทำบายศรีวัยรุ่นให้สัมภาษณ์ว่า "จุดเริ่มต้น คือ หนูอะมียาย แล้วยายทำบายศรีสู่ขวัญอยู่แล้ว แล้วทีนี้หนูเห็นมันสวยแล้วอยากทำ

อ ย า ก ท ำ ก็เลยลองไปทำกับยาย ก็พอทำได้ ก็เลยมาทำกระทง ทำกระทง แล้วหนูเริ่มทำเป็น หนูก็เลย ก็เลยเริ่มมาลองมาทำเป็นพญานาคอะไรแบบนี้" (NP2) ตรงนี้แสดงให้เห็นถึงการส่งต่อองค์ความรู้ในการทำบายศรี ข้ามรุ่น จากรุ่นยายมาสู่รุ่นหลาน และการที่ผู้สัมภาษณ์เห็นความสวยงามของบายศรีแล้วเกิดความชื่นชอบจึงเริ่มฝึกทำ โดยเฉพาะการทำรูปแบบพญานาคที่มีความประณีตมากขึ้น

เมื่อถามถึงความแตกต่างของบายศรีในอดีตกับปัจจุบัน ช่างทำบายศรีวัยรุ่นกล่าวว่า "ก็เปลี่ยนแปลงขึ้นเรื่อย ๆ ค่ะ แต่ก่อนก็ทำไม่สวยเลย...แต่ก่อนก็หึงก็งอ ไม่ได้ตรง ไม่ได้อ้วน แบบก็ไม่ได้เท่ากันบ้าง อะไรแบบนี้ค่ะ"(NP2) และเมื่อถามต่อว่าจะอะไรทำให้สวยขึ้น คำตอบคือ "เราก็ก้ามันเรื่อย ๆ มันก็พัฒนาขึ้น เราก็ดูว่า แบบนี้มันสวยรีเปล่า แบบนี้ไม่สวย อะไรแบบนี้ เราก้ไปดูของคนอื่นมา แล้วก็มาพัฒนาตัวเอง" (NP 2) แสดงให้เห็นว่า นอกจากการฝึกฝนทำบ่อย ๆ จนเกิดความชำนาญแล้ว การได้เห็นรูปแบบบายศรีจากที่อื่น ๆ ก็นำมาสู่แนวคิดในการพัฒนารูปแบบของตนเองให้สวยงามขึ้นด้วย

ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงบายศรีจากแบบดั้งเดิมไปสู่แบบพญานาค ช่างทำบายศรีวัยรุ่นอธิบายว่า "อยากทำให้มันมีหลายมิติ ให้มันสวยกว่าที่คนอื่นเค้าทำ" (NP2) โดยให้เหตุผลว่า "คนมีความเชื่อ ก็เชื่อไม่เหมือนกัน... เชื่อแล้วก็เชื่ออีกอยู่นั่น" (NP2) จึงกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบบายศรีในปัจจุบันเป็นไปตามแนวคิดของคนรุ่นใหม่ ที่ต้องการสร้างสรรค์ผลงานให้โดดเด่นกว่าแบบดั้งเดิม แต่ขณะเดียวกันก็ยังคงความศรัทธาและความเชื่อเกี่ยวกับบายศรีไว้เช่นเดิม

อีกข้อมูลที่น่าสนใจจากการสัมภาษณ์หมอขวัญและเป็นช่างทำบายศรีมานานกว่า 30 ปี กล่าวไว้ว่า "บายศรี ที่เรา หมายความว่า ก็สำคัญนะค่ะ แบบว่า คนที่ศรัทธาเค้าก็ได้สักการะบูชาองค์พญานาค กันอะไรแบบนี้" ตรงนี้แสดงถึงการให้คุณค่าของบายศรีในฐานะ

สื่อกลางในการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะการทำบายศรีรูปพญานาคที่เป็นที่เคารพนับถือกันมาในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง

และเมื่อถามว่าในอนาคตบายศรีจะยังมีการใช้อยู่หรือไม่ ช่างทำบายศรีอาวุโสตอบว่า "จะอยู่ทำได้เท่าไรวะนะ นี่ก็ 72 แล้ว...จะทำได้เท่าไร ไม่รู้" (MU4) แสดงให้เห็นถึงการยอมรับว่าตัวเองสูงอายุแล้ว แต่ก็ยังตั้งใจที่จะสืบทอดการทำบายศรีต่อไปเท่าที่จะทำได้ ส่วนคนรุ่นใหม่ช่างทำบายศรีวัยรุ่นได้แสดงความคิดเห็นถึงอนาคตบายศรีว่า "ก็จะคิดว่ามันจะเปลี่ยนอยู่นะคะ... หนูอยากให้ มี อยากให้มีตรงนั้น" (NP2) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้เวลาจะผ่านไปแต่คนรุ่นใหม่ก็ยังต้องการให้มีการสืบทอดประเพณีบายศรีต่อไป

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ข้างต้นสามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (cultural change theory) ซึ่งเสนอว่าวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่ง ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและยุคสมัย (Giddens, 1991) ในกรณีบายศรี จากเดิมที่ทำรูปแบบธรรมดาที่มีการพัฒนามาเป็นรูปแบบที่ละเอียดประณีตขึ้น โดยเฉพาะการแพร่หลายของบายศรีรูปพญานาคในช่วงประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของการปรับตัวของวัฒนธรรมให้เข้ากับบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป

แต่ขณะเดียวกัน แม้รูปแบบภายนอกจะปรับเปลี่ยน แต่ความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อบายศรีในฐานะสัญลักษณ์ในพิธีกรรมก็ยังคงความสำคัญเหมือนเดิม ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่แม้แต่ช่างรุ่นใหม่ก็ยังเห็นคุณค่าของบายศรีในฐานะเครื่องมือศักดิ์สิทธิ์ในการบูชาสิ่งเคารพ นอกจากนี้ ยังมีการแสดงความต้องการให้มีการสืบทอดประเพณีการทำบายศรีต่อไป สิ่งนี้สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องการคงอยู่ของวัฒนธรรม (cultural persistence) ซึ่งหมายถึงองค์ประกอบหลักของวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่และไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา (Kroeber & Kluckhohn, 1952) ในกรณีบายศรี แม้รูปแบบภายนอกจะเปลี่ยนไป แต่คุณค่าและความสำคัญของบายศรีในฐานะส่วนหนึ่งของพิธีกรรมและความเชื่อยังดำรงอยู่เหมือนเดิม

ข้อค้นพบเหล่านี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2543) ที่พบว่าบายศรีในสังคมไทยมีพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนรูปแบบอย่างต่อเนื่อง แต่ความเชื่อเกี่ยวกับพลังอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ก็ยังคงเป็นคุณสมบัติหลักที่ทำให้บายศรียังเป็นส่วนสำคัญของพิธีกรรม ต่าง ๆ ในทำนองเดียวกัน ผลการศึกษาของ อุทัย ดุลยเกษม (2559) ก็ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไป แต่พิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบายศรีในภาคอีสานก็ยังถูกรักษาไว้อย่างเหนียวแน่น เนื่องจากบายศรียังทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณของผู้คนในสังคม

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ช่างทำบายศรีในสังคมอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าแม้บายศรีจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการตกแต่ง โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของบายศรีรูปพญานาค แต่ความเชื่อ ความศรัทธา และคุณค่าของบายศรีในฐานะองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมก็ยังคงความหมายเดิมไว้ได้อย่างมั่นคง ทั้งนี้เป็นเพราะบายศรียังคงตอบสนองต่อความต้องการทางจิตใจ และวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในสังคม ซึ่งสะท้อนผ่านความต้องการสืบทอดภูมิปัญญาการทำบายศรีต่อไปของทั้งคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ จึงกล่าวได้ว่า บายศรีได้ผ่านกระบวนการปรับตัวตามบริบทที่เปลี่ยนไปได้อย่างลงตัว สามารถธำรงรักษาส่วนที่เป็นแก่นแท้ของวัฒนธรรมเอาไว้ ขณะเดียวกันก็ปรับเปลี่ยนรูปปลักษณ์ให้สอดคล้องกับความนิยมและรสนิยมของยุคสมัย นับเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีชีวิตและพลวัตอย่างน่าสนใจ

3.3 กระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ

จากการวิเคราะห์บทสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่อีสานลุ่มน้ำโขง พบว่า มีการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมที่หลากหลายออกไป นอกเหนือจากมิติทางความเชื่อและประเพณีแบบดั้งเดิม ดังจะเห็นได้จากช่างบายศรีบ้านนาถ่อน ตำบลโพธิ์ทราย อำเภอมะนัง จังหวัดมุกดาหาร ได้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

"ก็ทำไปอย่างนี้แหละ ทำไปเรื่อย ๆ" (MU2) เริ่มจากแง่มุมของ "กระบวนการ" ในการประกอบบายศรี ซึ่งบุคคลต้นแบบการทำบายศรีในงานมงคลได้ให้ข้อมูลว่า การทำบายศรีนั้นเกิดจากการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ จากการทำซ้ำไปเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่อง จนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ไม่ใช่แค่เป็นเพียงหน้าที่หรือการผลิตชิ้นงานตามคำสั่ง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทุนนิยมเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ของ Bourdieu (1984) ที่เสนอว่า กระบวนการฝึกฝน จนก่อเกิดเป็นอุปนิสัยและรสนิยมเฉพาะตัวนั้น ก็ถือเป็นทุนอย่างหนึ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องแปรเปลี่ยนเป็นมูลค่าทางการเงินหรือสิ่งตอบแทนอื่น ๆ ก็ตาม "ความศรัทธา ความศรัทธา...ผมพูดประจำ" (UD1) นอกจากนี้ ในมุมมองของผู้ให้ข้อมูลด้าน "ความศรัทธา" ก็เป็นอีกความหมายใหม่หนึ่งที่สำคัญของบายศรี ที่ไม่ใช่เพียงแค่ความเชื่อทางศาสนาหรือพิธีกรรมเท่านั้น หากแต่ยังหมายถึงความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าที่มีต่อบายศรีในฐานะ "ตัวแทน" ของอัตลักษณ์ชุมชน ที่จะยังคงความหมายอันนี้ไว้ได้ แม้กระทั่งในยามที่ถูกทำลายจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังนั้น บายศรีจึงไม่ได้เป็นเพียงวัตถุสิ่งของ หากแต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อที่ยังรากลึกในจิตวิญญาณของผู้คนอีกด้วย ดังที่ Geertz (1973) ได้เสนอไว้ในทฤษฎีการตีความวัฒนธรรม

(Interpretive Theory of Culture) ว่า วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อให้ความหมายและคุณค่าแก่สิ่งต่าง ๆ

การสร้างความหมายใหม่ของบายศรี ยังสะท้อนผ่านมุมมองในเชิง "คุณค่าทางจิตใจ" อีกด้วย ดังที่ช่างบายศรีอาวุโสได้กล่าวไว้ในบทสัมภาษณ์ว่า "ทำแล้วจิตใจมันดี สงบ...ใจมันสงบ...ใจเย็น...ทำแล้วมันเป็นเอง จิตใจมันขึ้นมาเอง" (NP1)

กล่าวคือ การทำบายศรี ไม่ได้ให้คุณค่าเพียงแคในเชิงความงดงามของชิ้นงานเท่านั้น หากแต่ยังมอบความสงบทางจิตใจและความสมาธิให้แก่ผู้ประกอบการด้วย ซึ่งในที่นี้ บายศรีได้ถูกให้ความหมายใหม่ในฐานะ "เครื่องมือทางจิตวิญญาณ" ชิ้นหนึ่ง ที่ช่วยยกระดับจิตใจให้เข้าสู่สภาวะแห่งความสงบนิ่งได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดศาสนศึกษาเชิงวัฒนธรรม (Cultural Study of Religions) ที่มองว่า ศาสนาและความเชื่อทางจิตวิญญาณนั้น ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงแคในพิธีกรรมหรือสถาบันศาสนาเท่านั้น หากแต่แฝงฝังอยู่ในวิถีปฏิบัติ (Praxis) ทางวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันด้วยเช่นกัน (Orsi, 2005, p. 2)

นอกจากนี้ กระบวนการสร้างความหมายใหม่ของบายศรี ยังเกี่ยวพันกับบริบททางเศรษฐกิจอีกด้วย ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ช่างทำบายศรีริมแม่น้ำโขงท่านหนึ่งกล่าวถึงการทำบายศรีว่า "พอเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน...เท่ากัน" (MU5) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การทำบายศรีไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การสืบทอดภูมิปัญญาหรือสร้างรายได้เสริมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นอาชีพหลักที่ครอบครัวสามารถพึ่งพาเพื่อการดำรงชีพได้จริง โดยการนำเสนอคุณค่าใหม่นี้ เป็นไปตามแนวคิดเรื่องการผลิตเชิงวัฒนธรรม (Cultural Production) ที่มองว่า กิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ หากมีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทร่วมสมัย (Moeran, 2014, p. 35)

สรุปได้ว่า กระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง เป็นไปอย่างหลากหลายและครอบคลุมแง่มุมต่าง ๆ ทั้งในเชิงกระบวนการ ความศรัทธา คุณค่าทางจิตใจ ตลอดจนการประยุกต์ใช้เพื่อการดำรงชีพ โดยการให้ความหมายใหม่เหล่านี้ มิได้ทำให้บายศรีหลุดลอยจากรากฐานทางวัฒนธรรมเดิม หากแต่เป็นการต่อยอดคุณค่าให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่แปรเปลี่ยนไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลวัตของวัฒนธรรม และความสามารถในการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะยังคงดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัย ด้วยการสร้างความหมายและบทบาทใหม่ ๆ ให้กับตัวเอง ควบคู่ไปกับการธำรงไว้ซึ่งคุณค่าหลักแบบดั้งเดิมไปพร้อม ๆ กัน

3.4 การนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อกระแสการพัฒนา

จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่อีสานลุ่มน้ำโขง พบว่า นอกจากการใช้ประโยชน์จากบายศรีในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมความเชื่อตามแบบแผนดั้งเดิมแล้ว ยังปรากฏการนำบายศรีมาเป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อกระแสการพัฒนาด้วย ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อไปนี้

"ก็การสนับสนุน ที่เราก็จะมีบั้งระดับอำเภอ อย่างช่วงโควิดที่แล้ว ก็ทางเราก็มีตัวแทนระดับอำเภอลงไป ไปออกบูธที่เมืองทอง ก็ช่วงนั้นเค้าก็ติดปัญหา โควิด แล้วนักท่องเที่ยวมาหาปูไม่ได้ เราก็เลยเล่นแบบพาปูไปหาลูกหลานเลย...เรายกบูธก็ทำทางเดิน นั้นแหละนั้นรูปรูปใหญ่อะ ที่เราทำไว้นั้น เราเอามาประกอบกัน ประกอบเสร็จแล้ว เราก็แยก แล้วเราเอาไปแยกแล้วประกอบที่เมืองทองทำเป็นบูธที่นั่น" (UD1)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่าบายศรีได้ถูกนำมาใช้ในฐานะตัวแทนอัตลักษณ์ของชุมชน ผ่านการออกบูธแสดงสินค้าและวัฒนธรรมท้องถิ่นในงานระดับประเทศ ซึ่งเป็นการเผยแพร่ภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ของท้องถิ่นสู่สายตาคนภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่การท่องเที่ยวในพื้นที่หยุดชะงักเนื่องจากการระบาดของโควิด-19 การนำบายศรีไป "พาปูไปหาลูกหลาน" (UD 1) จึงเป็นการตอบสนองเชิงรุกต่อวิกฤติดังกล่าว ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการปรับตัวของชุมชน ที่ไม่หยุดนิ่งรอคอยแต่นักท่องเที่ยว หากแต่กลับเดินหน้าเข้าหากลุ่มลูกค้าด้วยตัวเอง ผ่านการใช้บายศรีเป็นสื่อกลางในการสร้างการรับรู้และดึงดูดความสนใจ

กระบวนการนำบายศรีมาเป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์และตอบรับกระแสการพัฒนา ดังกล่าว สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีการสร้างพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ของ Lefebvre (1991) ที่กล่าวว่า "พื้นที่" ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัว หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นโดยปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม (p. 26) ดังนั้น การนำบายศรีไปจัดแสดงในพื้นที่สาธารณะระดับชาติ จึงเป็นการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Space) ของชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาในบริบทใหม่ โดยใช้บายศรีเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงตัวตนและต่อรองอำนาจทางวัฒนธรรมกับกระแสกลางอย่างเท่าเทียม

นอกจากนี้ การประยุกต์ใช้บายศรีในบริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ยังสะท้อนให้เห็นในประเด็นต่อไปนี้ด้วย

"ในส่วนตัวนะ...มันคือตัวเชื่อมโยง นี่เราก็ห้ามระบบนายทุนเล็กเข้ามาเยอะแล้ว เราถึงบอกว่า ให้อำนาจรัฐที่นำมาใช้ เค้ามองว่าสร้างประโยชน์ได้ตรงส่วนนี้ ได้ ถ้าเราเอาตรงนั้น เอาค่าชะโนดมาหาผลประโยชน์โดยตรง ในทุก ๆ เรื่องได้ ถ้าเราทำได้ นั่นเราทำนานแล้ว แต่ปู่เราจะไม่เหลือ นะพูดตรง ๆ เลย" (UD1)

จากบทสัมภาษณ์นี้ แสดงให้เห็นว่า การนำบายศรีมาใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์และการพัฒนานั้น จำเป็นต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตที่ชุมชนยอมรับ โดยให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์คุณค่าทางจิตวิญญาณของบายศรีเป็นหลัก ไม่ใช่การมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจเพียงอย่างเดียว ดังนั้น แม้บายศรีจะกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ได้รับความนิยมมากขึ้นเนื่องมาจากกระแสการพัฒนา แต่ผู้คนในชุมชนก็ยังเน้นย้ำที่จะรักษาสมดุลระหว่างมูลค่าและคุณค่าเอาไว้ สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (Community Economy) ของ Gibson-Graham (2006) ที่เสนอว่า เศรษฐกิจท้องถิ่นควรมุ่งสร้าง "ความมั่งคั่งร่วม" (Shared Wealth) ที่ตอบโจทย์การพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาคุณค่าหลักของวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย (p. 165-166)

สรุปได้ว่า การนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบรับกระแสการพัฒนาของชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงในปัจจุบัน มีความหลากหลายทั้งในแง่รูปแบบและเป้าประสงค์ โดยบายศรีได้ถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์ของอัตลักษณ์ชุมชน ใช้ในการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นในบริบทใหม่ ตลอดจนถูกใช้เป็นทุนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อย่างไรก็ตาม กระบวนการประยุกต์ใช้บายศรีเหล่านี้มิได้เป็นไปโดยปราศจากการตั้งคำถาม หากแต่อยู่ภายใต้การขึงน้ำหนกอย่างรอบด้าน ระหว่างความจำเป็นในการพัฒนากับการธำรงคุณค่าหลักทางวัฒนธรรมในฐานะมรดกทางจิตวิญญาณของท้องถิ่นเอาไว้ไปพร้อม ๆ กัน

สรุปความสำคัญจากประเด็นต่าง ๆ สามารถสรุปได้ว่า

1. ความเชื่อ ความหมาย และคุณค่าของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน
 - บายศรีมีพัฒนาการความเชื่อมาจากคติพราหมณ์-ฮินดู ผสมผสานกับพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพญานาค และผีบรรพบุรุษ เกี่ยวพันกับการสร้างบ้านแปงเมืองในอีสาน
 - บายศรีมีหลากหลายรูปแบบ เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาลจำลองตามคติไตรภูมิ ความอุดมสมบูรณ์ สิริมงคล สะท้อนคุณค่า ความเชื่อ และจิตวิญญาณของชุมชน

2. บทบาทหน้าที่ของนายศรีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม

- เป็นเครื่องมือหลักในพิธีกรรมบูชาพญานาค แสดงการยอมรับนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ
- สะท้อนความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน เป็นสัญลักษณ์วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้ากับรากเหง้าท้องถิ่น
- สร้างความสามัคคีผ่านการร่วมกันประดิษฐ์ ถ่ายทอดองค์ความรู้ เสริมปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน
- เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพ สร้างรายได้ ปรับบทบาทจากลูกจ้างสู่ผู้ประกอบการ
- สร้างและรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่น ผ่านรูปแบบ กระบวนการสร้าง และการสืบทอดภูมิปัญญา

3. การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของนายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย

- การเปลี่ยนแปลงสังคมส่งผลต่อรูปแบบ วัสดุ กระบวนการผลิต และการใช้งานนายศรี แต่ความเชื่อหลักยังคงอยู่
- แม้รูปแบบปรับเปลี่ยน แต่ความศรัทธา คุณค่า และบทบาทของนายศรีในพิธีกรรมสำคัญยังเหมือนเดิม สะท้อนการดำรงแก่นของวัฒนธรรม
- นายศรีถูกให้ความหมายใหม่ในฐานะเครื่องมือทางจิตวิญญาณ สร้างความสุข สมบัติ และเป็นอาชีพหลักของครอบครัว
- นายศรีถูกใช้เป็นตัวแทนอัตลักษณ์ชุมชน ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในบริบทใหม่ แต่ยังรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์

การวิเคราะห์จากการศึกษานี้ ชี้ให้เห็นว่า นายศรีมีพัฒนาการทางความเชื่อ ความหมาย และบทบาทหน้าที่ที่สัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมและสังคมอีสานมาอย่างยาวนาน ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง นายศรีถูกปรับรูปแบบ นำไปใช้ประโยชน์ในแง่มุมใหม่ ๆ และสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคมร่วมสมัย แม้กระนั้น นายศรีก็ยังคงดำรงคุณค่าแก่นแท้เอาไว้ได้ ซึ่งรายละเอียดและนัยสำคัญของการวิเคราะห์เหล่านี้จะได้รับการอภิปรายในเชิงลึกในบทที่ 5 ต่อไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ศึกษา 3 ชุมชนหลักในภาคอีสานลุ่มน้ำโขง ได้แก่ ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้ายาศรีปทุมมา จ.อุดรธานี ศาลปู่พญานาคราช สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2 จังหวัดมุกดาหาร และลานพระพญาศรีสัตตนาคราช จังหวัดนครพนม

มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง 2) วิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ผู้วิจัยได้สรุปข้อค้นพบ ทัศนคติ และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่ออธิบายความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง รวมถึงบทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ว่ามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างไร และนำไปสู่การปรับตัว การสืบสาน หรือการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด โดยจะได้สรุป อภิปรายผล และให้ข้อเสนอแนะของงานวิจัยไว้ในบทนี้

ดังนั้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อ ความหมาย คุณค่า บทบาท และการปรับตัวของบายศรี สามารถนำมาสรุปผลการวิจัยโดยแยกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

สรุปผล

1. ผลการศึกษาความเชื่อและความหมายที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชาวอีสานลุ่มน้ำโขง

1.1 ด้านที่มาของความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคในวัฒนธรรมอีสาน พบว่า

- ความเชื่อเรื่องพญานาคและการบูชาพญานาคผ่านบายศรีมีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อดั้งเดิมและวิถีชีวิตของผู้คนลุ่มน้ำโขงมาช้านาน โดยมีที่มาจากคติพราหมณ์-ฮินดู ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นและพุทธศาสนา

- พญานาคถูกยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ การปกป้องคุ้มครอง และความยิ่งใหญ่ มีอิทธิพลครอบคลุมทั้งโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล

- ความเชื่อดังกล่าวส่งผลต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนอย่างลึกซึ้ง ทั้งด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประเพณีพิธีกรรม และการสื่อสารความเชื่อผ่านบายศรี

1.2 ด้านรูปแบบ และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี พบว่า

- บายศรีในสังคมอีสานมีรูปแบบหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น แบ่งเป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติ และแบบประยุกต์สมัยใหม่ที่มีการผสมผสานวัสดุสังเคราะห์
- รูปทรงที่เป็นชั้น ๆ ของบายศรีเปรียบเสมือนโครงสร้างจักรวาลตามคติไตรภูมิ ประกอบด้วยสวรรค์ โลกมนุษย์ และบาดาล เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาค
- ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี สะท้อนคติความเชื่อ ค่านิยม ระบบคุณค่า และอัตลักษณ์ร่วมของผู้คนในชุมชน ผ่านรูปทรง สี ลวดลาย และ ต่าง ๆ

1.3 ด้านคติความเชื่อ ค่านิยม และระบบคุณค่าแฝงที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชุมชน พบว่า

- บายศรีสะท้อนคติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาชุมชน และการเคารพบูชาสิ่งเหล่านั้น
- ค่านิยมเรื่องความสามัคคี การพึ่งพาอาศัยกัน และการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกระบวนการทำบายศรีร่วมกันในชุมชน
- ระบบคุณค่าที่ยึดโยงกับพิธีกรรม ความเชื่อ วิถีชีวิต และการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นร่วมกันของผู้คนในชุมชน

2. ผลการวิเคราะห์บทบาทของบายศรีที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมชุมชน

2.1 ด้านบทบาทในฐานะเครื่องมือประกอบพิธีกรรมบูชาพญานาค พบว่า

- บายศรีเป็นองค์ประกอบหลักในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและพญานาค ซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง
- การจัดทำบายศรีรูปพญานาคถือเป็นการแสดงออกถึงความเคารพศรัทธา ยอมรับในอำนาจเหนือธรรมชาติ และเชื่อมโยงตัวตนเข้ากับพญานาค ผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

- บายศรีจึงเป็น "สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม" ที่สื่อสารระหว่างคนในชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขานับถือ เพื่อแสดงการยอมรับและผูกพันกับคติความเชื่อร่วม

2.2 ด้านบทบาทในการเป็นสื่อแสดงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน พบว่า

- บายศรีสะท้อนความศรัทธาที่มีต่อพญานาคในฐานะผู้ปกป้องรักษาชุมชน สร้างสำนึกของการเป็น "พวกพ้องเดียวกัน" ผ่านการมีความเชื่อและแนวปฏิบัติร่วมกัน

- ค่านิยมร่วมของชุมชนถูกถ่ายทอดผ่านการเลือกใช้วัสดุ เช่น การให้ "คนเฒ่าคนแก่" เป็นผู้ประดิษฐ์ การยึดถือใช้วัสดุจากธรรมชาติ สะท้อนค่านิยมเรื่องผู้อาวุโส ความเรียบง่าย และการพึ่งพาทรัพยากรท้องถิ่น

- บายศรีจึงเป็นสื่อที่สร้างอัตลักษณ์และค่านิยมเฉพาะถิ่นร่วมกันของผู้คนในชุมชน ผ่านการมีความเชื่อ แนวปฏิบัติ และจิตสำนึกที่ไปในทิศทางเดียวกัน

2.3 ด้านบทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน พบว่า

- กระบวนการประดิษฐ์บายศรีร่วมกันในงานประเพณีต่าง ๆ เป็นกิจกรรมที่สร้างความสามัคคีและความผูกพันของคนในชุมชน

- พื้นที่ในการประดิษฐ์บายศรี เปิดโอกาสให้ผู้คนมาพบปะ ทำกิจกรรม แลกเปลี่ยนทักษะความรู้ร่วมกัน เสริมสร้างมิตรภาพและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

- บายศรีจึงเป็นจุดยึดเหนี่ยวทางใจและสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม อันเป็นรากฐานของความเข้มแข็งของชุมชน

2.4 ด้านบทบาทในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและอาชีพของชุมชน พบว่า

- การทำบายศรีกลายเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้ชุมชน โดยเฉพาะสำหรับเยาวชนรุ่นใหม่ ที่เห็นต้นแบบจากผู้ใหญ่ และมองว่าเป็นหนทางในการสร้างรายได้

- ความรู้และภูมิปัญญาในการทำบายศรีที่สืบทอดในชุมชน จึงกลายเป็น "ทุนทางวัฒนธรรม" ที่สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ ผ่านการเป็นฐานอาชีพของคนในชุมชน

- บายศรีจึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในชุมชน ทั้งในแง่การสร้างอาชีพ การปรับบทบาท และการสร้างสัมพันธภาพในหมู่ผู้คน

2.5 ด้านบทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น พบว่า

- การทำบายศรีเป็นการแสดงออกถึงจิตวิญญาณ ความสุข ความภูมิใจในตัวตนของผู้ปฏิบัติ และเชื่อมโยงพวกเขาเข้ากับอำนาจเหนือธรรมชาติ

- รูปแบบและวิธีการทำบายศรีที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ สะท้อนถึงอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สืบทอดผ่านประสบการณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

- การสืบทอดการทำบายศรี จึงเป็นทั้งการรักษาองค์ความรู้ การเน้นย้ำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน และการสืบสานคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่

3. การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของบายศรีในบริบทสังคมร่วมสมัย

3.1 ด้านผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทและรูปแบบการใช้บายศรี พบว่า

- ความต้องการใช้บายศรีที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบัน ทำให้ช่างต้องใช้เวลาประดิษฐ์นานขึ้น เพื่อให้ทันต่อกำหนดการใช้งาน ซึ่งเกิดจากการที่บายศรีกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมนิยมแพร่หลาย

- การผลิตบายศรีมีการนำวัสดุสังเคราะห์เข้ามาแทนที่วัสดุธรรมชาติ เช่น การใช้โฟมแทนใบตอง เพื่อให้มีน้ำหนักเบา แต่ก็สร้างปัญหามลพิษ ทำให้ช่างบางส่วนเริ่มหันมาคิดค้นวิธีนำใบตองที่ใช้แล้วมาอัดขึ้นรูปใหม่แทนการใช้โฟม

- การตกแต่งบายศรีในปัจจุบันมีความหลากหลายและประณีตขึ้น เกิดการผสมผสานเทคนิควิธีใหม่ ๆ ทำให้ช่างรุ่นเก่าบางส่วนเลือก "ถอยตัว" เพราะรู้สึกทักษะไม่พอ ขณะที่ช่างรุ่นใหม่ได้รับอิทธิพลจากสื่อและความรู้สมัยใหม่มากขึ้น

- แม้รูปแบบภายนอกจะเปลี่ยนไป แต่ความเชื่อ คุณค่า และความศรัทธาที่มีต่อบายศรียังคงเหมือนเดิม เพราะบายศรียังคงตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมของผู้คนได้เป็นอย่างดี

3.2 ด้านการปรับเปลี่ยนความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติที่เกี่ยวกับบายศรี พบว่า

- รูปแบบของบายศรีมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยน โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของบายศรีรูปพญานาคในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นการปรับตัวของวัฒนธรรมให้เข้ากับบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป แต่คุณค่าและความศรัทธาที่มีต่อบายศรีในฐานะองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรมยังคงเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง แม้แต่ในมุมมองของช่างรุ่นใหม่

- มีความต้องการให้สืบทอดประเพณีการทำบายศรีต่อไปในอนาคต ทั้งจากช่างรุ่นเก่าและช่างรุ่นใหม่ แสดงให้เห็นว่าบายศรียังคงบทบาทสำคัญในวิถีวัฒนธรรมชุมชน

3.3 ด้านกระบวนการสร้างความหมายใหม่และการนำเสนอคุณค่าของบายศรีในแง่มุมต่าง ๆ พบว่า

- มีการให้ความหมายใหม่กับบายศรีในหลายมิติ เช่น ในแง่ของกระบวนการทำที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ไม่ใช่แค่การผลิตชิ้นงานตามคำสั่ง

- บายศรีถูกมองในฐานะ "เครื่องมือทางจิตวิญญาณ" ที่ช่วยยกระดับจิตใจสู่ความสงบ ผ่านสมาธิในการปฏิบัติงาน ไม่ใช่แค่งานศิลปะที่สวยงามเท่านั้น

- บายศรียังมีคุณค่าทางเศรษฐกิจในการเป็นอาชีพหลักที่เลี้ยงดูครอบครัวได้
ซึ่งเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

- การให้ความหมายใหม่เหล่านี้ ไม่ได้ทำให้บายศรีหลุดลอยจากรากฐานทาง
วัฒนธรรมเดิม แต่เป็นการต่อยอดคุณค่าให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป

3.4 ด้านการนำบายศรีมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและตอบสนองต่อ
กระแสการพัฒนา พบว่า

- มีการนำบายศรีไปจัดแสดงในงานระดับประเทศ ซึ่งเป็นการใช้บายศรีในฐานะ
ตัวแทนเผยแพร่อัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สายตาคนภายนอก

- การ "พาไป" ไปหาลูกหลาน" ผ่านการออกบูธแสดงบายศรี เป็นการตอบสนอง
เชิงรุกต่อวิกฤตการท่องเที่ยวในช่วงโควิด-19 ที่แสดงถึงศักยภาพในการปรับตัวของชุมชน

- การนำบายศรีมาใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์และการพัฒนา ต้องทำโดยคำนึงถึง
การมีส่วนร่วมของชุมชน และการรักษาคุณค่าทางจิตวิญญาณของบายศรีเป็นหลัก ไม่ใช่แค่การ
มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

- การประยุกต์ใช้บายศรีในบริบทการพัฒนาท้องถิ่น จึงจำเป็นต้องสร้างความ
สมดุลระหว่างมูลค่าและคุณค่า ระหว่างการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่าง
ยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม

ทั้งนี้ สามารถสรุปใจความสำคัญในแต่ละวัตถุประสงค์ ได้ว่า

วัตถุประสงค์ที่ 1 การศึกษาความเชื่อและความหมายของบายศรี ผลสรุปชี้ให้เห็นว่า

บายศรีสะท้อนความเชื่อในพญานาคอันเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ มั่งคั่ง
และความเป็นมงคลแก่ผู้คน

บายศรีมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงไว้ด้วยคติความเชื่อ ค่านิยม และระบบ
คุณค่าแฝงที่สะท้อนผ่านการใช้บายศรีของชุมชน

บายศรีมีคุณค่าและความสำคัญทางจิตวิญญาณ โดยเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธี
บูชาพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง

บายศรีมีคุณค่าในฐานะสื่อที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่เคารพบูชา

วัตถุประสงค์ที่ 2 บทบาทของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ผลสรุปพบว่า

บายศรีทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการประกอบพิธีบูชาพญานาค เสริมสร้างความศรัทธาและการยอมรับนับถือในอำนาจศักดิ์สิทธิ์

บายศรีมีบทบาทในการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ผ่านการร่วมแรงร่วมใจกันทำ การส่งต่อภูมิปัญญาข้ามรุ่น และแสดงอัตลักษณ์ร่วมของชุมชน

บายศรีมีบทบาทในการสร้างและธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งผ่านรูปแบบเอกลักษณ์ การสืบสานภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น และใช้เป็นสัญลักษณ์นำเสนอตัวตนของชุมชนสู่ภายนอก

บายศรีถูกนำมาเป็นเครื่องมือสร้างอาชีพและรายได้เสริมแก่ชุมชน ปรับบทบาทจากผู้รับจ้างผู้ผลิต ตอบสนองกระแสการพัฒนาที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมและอาชีพ

และในด้านของการปรับตัวภายใต้บริบทสังคมร่วมสมัย การศึกษาพบว่า

บายศรีมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและองค์ประกอบในการประดิษฐ์ตามวิถีปฏิบัติสมัยใหม่ แต่ยังคงแก่นแท้ของความเชื่อและความศรัทธาเอาไว้ มีการสร้างนิยามและคุณค่าของบายศรีในมิติใหม่ เช่น กระบวนการ ความศรัทธา คุณค่าทางจิตใจ และคุณค่าทางเศรษฐกิจสมัยใหม่

บายศรีถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์และนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนสู่สายตาภายนอก การนำบายศรีมาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจถูกคานอำนาจโดยความต้องการรักษาคุณค่าเดิมเอาไว้ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม

จึงสรุปใจความสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ได้ว่า บายศรี มิได้เป็นเพียงเครื่องมือของงานศิลปหัตถกรรมธรรมดา หากแต่เป็น "เครื่องมือทางวัฒนธรรม" ที่เต็มไปด้วยความหมาย คุณค่า และการใช้ประโยชน์ในหลากหลายมิติ ทั้งในเชิงจิตวิญญาณ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถรักษาอัตลักษณ์และฟันฝ่าการเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างแข็งแกร่ง

การอภิปรายผลการวิจัย

1. อภิปรายผลตามแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง "คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง" ในวัตถุประสงค์ของการศึกษาความเชื่อ ความหมาย และบทบาทของบายศรีที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ผลการวิจัยนำไปสู่การอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้ดังต่อไปนี้

มุมมองของทฤษฎีทางคติชนวิทยา จะเห็นได้ว่าบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขงนั้น มีลักษณะเป็น "ข้อความคติชน" (Folklore Text) ในตัวเอง กล่าวคือ มีที่มาจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน ถูกประดิษฐ์และสืบทอดโดยชาวบ้านในท้องถิ่นด้วยมุขปาฐะและการปฏิบัติ มีความเชื่อและความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับนิยามของข้อความคติชนที่ Dundes (1965) ได้เสนอไว้ โดยบายศรีในฐานะข้อความคติชน มีลักษณะเป็นสิ่งที่ทำซ้ำได้ มีรูปแบบคงที่ แต่สามารถดัดแปลงไปตามบริบทของผู้ใช้ได้ ส่งผลให้บายศรีมีการปรับตัวและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (p. 2-3)

การที่ชุมชนรับเอาคติชนเรื่องบายศรีและพญานาคมาผสมผสานและบูรณาการเข้ากับความเชื่อท้องถิ่นและศาสนา เป็นการสร้างระบบนิเวศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ในแบบฉบับของตน ซึ่งช่วยให้คนในชุมชนปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและตอบสนองความต้องการของตัวเองได้ดียิ่งขึ้น ดังที่ Rappaport (1968) ได้เสนอไว้ว่าคติชนเป็นกลไกสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศน์ของตน (p. 234-235) การที่บายศรีและพญานาคถูกผนวกเข้ากับวิถีชีวิตและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนลุ่มน้ำโขง ก็สะท้อนให้เห็นการจัดสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างคน สังคม ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านกระบวนการสร้างคติชนนั่นเอง

ความเชื่อเรื่องบายศรีและพญานาคยังทำหน้าที่เป็น "กลไกจัดการความกังวลของมนุษย์" (Mechanisms for Coping with Human Anxiety) เพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ลดความไม่แน่นอนในการดำเนินชีวิต และให้เกิดความรู้สึกปลอดภัยจากภัยคุกคามที่มองไม่เห็น การอ้อนวอนบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เบื้องบน รวมถึงการสวดขอพรและขอความคุ้มครองจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ผ่านสื่อกลางอย่างบายศรี จึงเป็นเสมือนเครื่องมือจัดการกับความกลัวของผู้คนได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นไปตามความคิดของ Malinowski (1954) ที่มองว่าศาสนาและพิธีกรรมในสังคมลุ่มน้ำโขงมีหน้าที่ตอบสนองต่ออารมณ์และความต้องการของมนุษย์ในระดับจิตใจทั้งสิ้น (น. 123)

เมื่อพิจารณาตามกรอบคิดทางสัญวิทยา (Semiology) แล้ว ผลการวิจัยก็ชี้ให้เห็นว่า บายศรีนั้นเป็นสัญญาณ (Sign) ที่สื่อความหมาย (Signified) ทั้งแบบโดยตรงและโดยนัย ตามที่ Barthes (1972) ได้อธิบายไว้ ในแง่ความหมายตรง บายศรีสื่อถึงการเป็นเครื่องสักการบูชาแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติ ผ่านรูปทรงและองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น การมีชั้นที่เรียงสูงขึ้นไปเป็นการเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ หรือการจำลองรูปร่างของพญานาคที่คนในท้องถิ่นเคารพบูชา ซึ่งถือเป็นความหมายในระดับรูปสัญญาณ (Form) ที่ผู้พบเห็นรับรู้ได้โดยตรง (น. 15-17)

แต่ในขณะเดียวกัน บายศรีก็มีความหมายแฝง (Connotation) ในระดับของสัญญาณแสดง (Signifier) ที่ลึกซึ้งกว่านั้น การประกอบและใช้บายศรีสื่อถึงคุณค่าและความหมายเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบคุณค่าและค่านิยมที่ยึดถือร่วมกันในชุมชน โลกทัศน์ทางจิตวิญญาณ ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในท้องถิ่น ดังนั้นบายศรีจึงไม่ใช่สิ่งประดิษฐ์ที่ไร้ความหมาย หากแต่เป็นสัญญาณวัฒนธรรมที่แฝงนัยทางความคิดเอาไว้ภายใน พร้อมกับใช้สื่อสารให้ผู้พบเห็นซึมซับและทำความเข้าใจคุณค่าของมันไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดเรื่องการสร้างนัยประหวัด (Signification) ของ Barthes อย่างน่าสนใจ

ในแง่ของชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมการทำบายศรีมีบทบาทสำคัญต่อเสถียรภาพของสังคมท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง ในฐานะ "กาวทางสังคม" (Social Glue) ที่เชื่อมประสานและรักษาความสัมพันธ์ของผู้คนเอาไว้ กระบวนการประดิษฐ์บายศรีร่วมกัน การใช้บายศรีประกอบพิธีกรรม และการถ่ายทอดองค์ความรู้ข้ามรุ่น ล้วนเป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ช่วยสร้างความรู้สึกผูกพันและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้นในชุมชน ดังที่ Geertz (1973) ได้เสนอว่าวัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่ผู้คนใช้ในการติดต่อสื่อสาร การรักษา และการพัฒนาความรู้ และทัศนคติที่มีต่อชีวิต (p. 89) ซึ่งบายศรีก็ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นความผูกพันที่ผู้คนมีต่อชุมชนนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระแสการพัฒนาและอิทธิพลจากภายนอก วัฒนธรรมการทำบายศรีก็ได้ปรับตัวไปตามสภาพการณ์ด้วยเช่นกัน การปรับเปลี่ยนรูปทรงและวัสดุที่ใช้ ซึ่งมีทั้งคงเค้าโครงสร้างเดิมไว้บ้างและเพิ่มเติมความหมายใหม่เข้าไปบ้าง ก็สะท้อนให้เห็นการประนีประนอมระหว่างคุณค่าเก่าและใหม่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ มีลักษณะเป็น "การปรับตัวระหว่างวัฒนธรรม" (Acculturation) มากกว่าการแทนที่วัฒนธรรมเดิมไปเสียทีเดียว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของ Parsons (1975) ที่มองว่าสังคมวัฒนธรรม

มีแนวโน้มจะปรับตัวสู่ภาวะสมดุลที่ทั้งเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ขณะเดียวกันก็เก็บรักษาหน่วยย่อยสำคัญที่ทำให้ระบบคงอยู่ได้ไปพร้อม ๆ กัน (p. 68)

การเปลี่ยนสถานะจากวัตถุในพิธีกรรมประเพณีมาสู่สินค้าทางวัฒนธรรมของบายศรียังสะท้อนอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้คุณค่าเชิงจิตวิญญาณถูกทาบทับด้วยมูลค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น กล่าวได้ว่าบายศรีถูกกลืนเข้าสู่ระบบทุนนิยมและอุตสาหกรรมวัฒนธรรมโดยปริยาย ดังข้อสังเกตของนักทฤษฎีสายมาร์กซิสต์อย่าง Horkheimer and Adorno (2002) ที่ว่าวัฒนธรรมของชนชั้นล่างมักถูกผู้มีอำนาจครอบงำและใช้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม โดยแปรสภาพจากสิ่งที่เคยมีคุณค่าในตัวเองไปสู่สิ่งที่ต้องสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้นเรื่อย ๆ (p. 94-95)

อย่างไรก็ดี วัฒนธรรมท้องถิ่นก็ไม่ได้มีท่าทีเฉยเมยต่อกระแสดังกล่าว หากแต่มีการปรับใช้บายศรีในฐานะเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์และท่วงทำนองของชุมชนต่อต้านการครอบงำ การนำบายศรีไปรังสรรค์ความหมายใหม่ทั้งในเชิงสัญลักษณ์และมูลค่าแลกเปลี่ยน อาจมองได้ว่าเป็น "ยุทธวิธีของผู้ถูกกระทำ" (Tactics of the Subordinate) ในการเจรจากับอำนาจที่มากกว่า ซึ่งเป็นไปตามกรอบการวิเคราะห์เชิงอำนาจของ De Certeau (1984) ที่ว่า แม้ผู้คนธรรมดาจะไม่มีอำนาจอธิปไตยเหนือทรัพยากรเทียบเท่ากับผู้มีอำนาจรัฐ แต่ก็สามารถใช้ "กลเม็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ" ในชีวิตประจำวันเพื่อดัดแปลงระบบอำนาจที่กำหนดโดยสถาบันรัฐหรือการผลิตแบบทุนนิยม และนำไปสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตัวเองขึ้นมาได้ (p. 29-30)

ดังนั้น การที่ชุมชนปรับเปลี่ยนรูปแบบและคุณค่าของบายศรีจึงเป็นวิธีที่คนท้องถิ่นใช้ต่อรองกับอำนาจครอบงำจากภายนอก ด้วยการประยุกต์คุณค่าทางวัฒนธรรมให้เข้ากับระบบโลกาภิวัตน์ ภายใต้เงื่อนไขความจริงที่ว่าพวกเขาไม่อาจขัดขืนอิทธิพลของทุนนิยมได้ทั้งหมด แต่ก็พยายามดิ้นรนเพื่อรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมเอาไว้ ไม่ยอมจำนนอย่างสิ้นเชิง กระบวนการสร้างความหมายใหม่ให้กับบายศรีภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลง จึงเป็นเสมือนการเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนใช้เจรจาต่อรองกับความเป็นสมัยใหม่นั้นเอง

จากการอภิปรายผลทั้งหมดข้างต้น จะเห็นได้ว่าทฤษฎีและแนวคิดต่าง ๆ ทางสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาที่ผู้วิจัยนำมาใช้ ไม่ว่าจะเป็นคติชนวิทยา สัญลักษณ์วิทยา การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตลอดจนทฤษฎีวิพากษ์ ต่างช่วยสะท้อนให้เห็นสถานะของบายศรีในฐานะสัญลักษณ์วัฒนธรรมที่มีชีวิตและพลวัต บายศรีมิได้เป็นเพียงวัตถุตัวแทนความเชื่อที่ตายตัว หากแต่ถูกปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

ในด้านหนึ่ง บายศรีทำหน้าที่สืบทอดคุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิม ขณะเดียวกันก็พร้อมจะต่อยอด นิยามและหน้าที่ใหม่ ๆ ให้ตอบโจทย์กระแสการพัฒนาด้วยเช่นกัน

ข้อสังเกตสำคัญประการหนึ่งที่ผู้วิจัยมีต่อผลของการศึกษาในครั้งนี้ คือ ความสามารถในการปรับตัวของบายศรีในฐานะคติชนและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมนั้น มีความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสูงมาก เมื่อพิจารณาผ่านกรอบการวิเคราะห์ด้านช่วงเวลา จะเห็นได้ว่าบายศรีในอดีตทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการทางจิตวิญญาณและประเพณีในท้องถิ่น มาในปัจจุบันสามารถปรับบทบาทเพื่อสร้างคุณูปการทางสังคมและเศรษฐกิจให้กับชุมชนมากขึ้น และทิศทางในอนาคตยังมีแนวโน้มจะถูกนำไปใช้ในฐานะเครื่องมือสร้างภาพลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมต่อไป อีกด้วย ความยืดหยุ่นดังกล่าวนี้ ทำให้งานวิจัยนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นศักยภาพและพลังของคติชน ในการดำรงคุณค่าหลักเก่าไว้ภายใต้บริบทใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรค่าแก่การศึกษา ค้นคว้ากันต่อไป

อีกข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการคือ ประเด็นเรื่องอำนาจที่แฝงมากับบายศรี ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน แม้หลักฐานจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างจะสะท้อนท่าทีที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการครอบงำของทุนภายนอกไม่มากนัก แต่เมื่อวิเคราะห์ผ่านมิติทางสังคมศาสตร์แล้ว จะพบว่า บายศรีกำลังเผชิญกับแรงกดดันของกระแสโลกาภิวัตน์อยู่ไม่น้อย ทั้งในแง่การถูกทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม การต้องปรับตัวรับกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ และการพยายามรักษาคุณค่าเดิม ๆ เอาไว้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ดังนั้นบทบาทใหม่ ๆ ที่บายศรีได้รับจึงเป็นทั้งโอกาสและความท้าทาย โดยชุมชนจะต้องสมดุลระหว่างการสร้างมูลค่าเพิ่มกับการรักษาคุณค่าเดิมไว้ให้คงตัว ทำให้คิดกันต่อไปได้ว่า หากกระแสการพัฒนาและความทันสมัยยังคงเดินหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ชุมชนลุ่มน้ำโขงจะมีกลยุทธ์อะไรในการรักษาแก่นแท้ของวัฒนธรรมบายศรีเอาไว้ และจะสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมอย่างไร เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและสืบทอดคุณค่าเหล่านี้ให้มีต่อไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน หากสามารถแสวงหาคำตอบได้ ก็จะเป็นอีกก้าวที่สำคัญของการทำความเข้าใจและพัฒนาสังคมวัฒนธรรมไทยให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับ การธำรงรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมที่งดงามไว้

จากผลการศึกษาทั้งหมด จึงสามารถอภิปรายได้ผ่านมุมมองทางคติชนวิทยาว่า บายศรีสะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อท้องถิ่นที่ยังลึกในโครงสร้างทางวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง โดยมีรากฐานมาจากคติความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิต ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ในการธำรงรักษาระเบียบทางสังคม สร้างความเป็นปึกแผ่น และนำพาชุมชนผ่านการเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเข้มแข็ง (Malinowski, 1922, p. 68)

ในเชิงสัญวิทยา บายศรีเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกประกอบสร้างมาเพื่อสื่อสารความเชื่อ โลกทัศน์ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคมของชุมชน โดยมีลักษณะเป็น "ตัวบท" (Text) ชุดหนึ่งที่เชื่อมโยง ความหมายและถ่ายทอดอุดมการณ์ของกลุ่มชนได้ (บาร์ตส์, 2531, น. 29) รูปทรงของบายศรี จึงไม่ได้เป็นเพียงวัตถุธรรมดา หากแต่เปี่ยมไปด้วยความหมายที่สามารถสื่อสารและผลิตซ้ำระบบ คุณค่าที่สังคมยึดถือได้อย่างมีประสิทธิภาพ การวิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม จะพบว่า บายศรีล้วนผูกโยงเข้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนในหลากหลายมิติ ทั้งในแง่ ของการเป็นจุดยึดเหนี่ยวทางความเชื่อ การสร้างความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มคนเดียวกัน การสืบสาน ภูมิปัญญา ตลอดจนการสร้างอาชีพทางเศรษฐกิจ ซึ่งถือเป็น "ทุนทางสังคม" (Social capital) และ "ทุนทางวัฒนธรรม" (Cultural capital) อันมีคุณค่าในการขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างดี (Putnam, 2000, p. 19-21; นูริดีเยอ, 2550, น. 89-91)

ท้ายที่สุด ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า บายศรีมีลักษณะพลวัตท่ามกลางการ เปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีกระบวนการปรับตัวต่อยอดและสร้างคุณค่าใหม่ ๆ แต่ขณะเดียวกัน ก็รักษาความหมายหลักเดิมเอาไว้ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดโครงสร้างนิยม (Structuralism) ที่มองว่าวัฒนธรรมนั้นประกอบด้วยองค์ประกอบหลักที่คงที่ และองค์ประกอบรองที่ปรับเปลี่ยนได้ (Levi-Strauss, 1963/2018, น. 121) ดังนั้น บายศรีจึงเป็นตัวอย่างที่ดีของการผสมผสานกลมกลืน ระหว่างความเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างลงตัว

2. อภิปรายผลร่วมกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาสอดคล้องกับงานวิจัยอื่น ๆ ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ที่ แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างบายศรีมีการปรับตัวอย่างสมดุล ท่ามกลางความ เปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อแสดงความเชื่อมโยงและเปรียบเทียบระหว่างผลการวิจัย กับงานวิจัยที่ เกี่ยวข้องในประเทศไทยที่มีการศึกษาเรื่องบายศรี ประเพณีพื้นบ้านอีสาน และงานวิจัยใน ต่างประเทศที่ศึกษาเกี่ยวกับการปรับใช้มรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา สามารถอภิปรายได้ ดังนี้

ผลการศึกษาเรื่อง คุณค่าและบทบาทของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง สอดคล้อง กับงานวิจัยในประเทศไทย ได้แก่ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2543) ที่พบว่าบายศรีมีพัฒนาการรูปแบบ ตามยุคสมัย แต่ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ยังคงเป็นแก่นสำคัญในพิธีกรรม ในขณะที่ อุทัย ดุลยเกษม (2559) ชี้ว่าบายศรียังตอบสนองต่อจิตวิญญาณของผู้คน แม้สังคมจะเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ การปรับใช้บایศรีเพื่อการท่องเที่ยวและพัฒนาเศรษฐกิจ มีความสอดคล้องกับงานศึกษาของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2556) และ จักรพงษ์ พวงงามชื่น (2561) ที่พบแนวโน้มการนำทุนทางวัฒนธรรม เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟและผ้าไหมมัดหมี่ มาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวและสร้างรายได้ในชุมชนอีสาน

ส่วนในระดับนานาชาติ ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการผลิตเชิงวัฒนธรรม (Moeran, 2014) และเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Florida, 2014) ที่มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจโดยปรับเข้ากับบริบทสมัยใหม่ งานศึกษาของ Cawley et al. (2019) ในชุมชนชนบทไอร์แลนด์ และ Giglito et al. (2019) ที่เมืองเวนิส ก็ชี้ให้เห็นบทบาทของภูมิปัญญาดั้งเดิมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชนด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ดี ผลการศึกษานี้ยังแสดงให้เห็นความระมัดระวังของชุมชนในการรักษาสสมดุลระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์คุณค่าหลักทางวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Gibson-Graham (2006) เรื่องเศรษฐกิจชุมชนที่เน้นความมั่งคั่งร่วมและคุณค่าทางสังคมควบคู่ไปกับผลประโยชน์ทางธุรกิจ รวมถึงแนวคิดเรื่อง "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ขององค์การสหประชาชาติ (United Nations, 2015) ที่ให้ความสำคัญกับการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมไปพร้อมกับการยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน

โดยรวมผลการศึกษาเหล่านี้แสดงให้เห็นการปรับตัวอย่างสมดุลของภูมิปัญญาท้องถิ่นในยุคสมัยใหม่ ทั้งการธำรงรักษาแก่นแท้ การปรับใช้ในบริบทใหม่ และการตอบสนองต่อโอกาสและความท้าทายของการพัฒนา ซึ่งมีความจำเป็นต่อการสืบสานวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

3. ข้อค้นพบที่น่าสนใจ

1. บายศรีไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือหรือวัตถุในพิธีกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา และวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี เป็นตัวเชื่อมโยงโลกทัศน์ทางจิตวิญญาณกับวัฒนธรรมวัตถุเข้าไว้ด้วยกัน ทำให้บายศรีกลายเป็นสิ่งที่มีชีวิตและมีความหมายลึกซึ้งต่อจิตใจของผู้คน ไม่ใช่แค่วัตถุไร้ชีวิตชีวาธรรมดา

2. บายศรีไม่ได้มีหน้าที่หรือคุณค่าในมิติเดียว หากแต่ทำหน้าที่หลากหลายทั้งในเชิงจิตวิญญาณ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชน การผลิตซ้ำระบบคุณค่าผ่านสัญลักษณ์ การสร้างสัมพันธภาพและความเป็นปึกแผ่นของสังคม ตลอดจนการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังของบายศรีในการขับเคลื่อนชุมชนในทุกมิติ

3. ความสามารถในการปรับตัวของบายศรีท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนั้นน่าทึ่งมาก แม้จะมีแรงกดดันจากภายนอกที่ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบและหน้าที่ไปบ้าง แต่แก่นแท้ของคุณค่าทางความเชื่อและจิตวิญญาณก็ยังคงอยู่ ผ่านการสร้างความหมายใหม่และการต่อยอดบทบาทให้สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน จึงเป็นการปรับตัวที่ลงตัวและยืดหยุ่น สามารถรักษาสาระสำคัญเดิมไว้ได้ ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

4. บายศรีเป็นเครื่องมือที่ชุมชนใช้ต่อรองกับอำนาจจากภายนอก เช่น รัฐ ทุนนิยม และวัฒนธรรมกระแสหลัก ผ่านการนำไปใช้สร้างภาพลักษณ์ สร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม และเจรจา กับความเป็นสมัยใหม่ แสดงให้เห็นภูมิปัญญาและยุทธวิธีของคนท้องถิ่นที่พยายามรักษาอัตลักษณ์ของตนเองไว้ ไม่ยอมจำนนต่อการครอบงำจากภายนอก แม้จะต้องมีการประนีประนอมบ้าง แต่ก็ไม่ถึงขั้นสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไปเสียทีเดียว

5. ความยั่งยืนของวัฒนธรรมบายศรีในอนาคตเป็นสิ่งท้าทาย ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่ผลักดันให้บายศรีกลายเป็นสินค้าและทุนทางวัฒนธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งที่ต้องตั้งคำถามคือ จะสร้างสมดุลระหว่างการรักษาคุณค่าเดิมกับการสร้างมูลค่าใหม่อย่างไร และจะสืบทอดสาระสำคัญของวัฒนธรรมบายศรีให้คงอยู่และมีความหมายต่อคนรุ่นต่อ ๆ ไปอย่างไร ซึ่งเป็นคำถามที่ชวนให้ผู้อ่านได้ขบคิดต่อยอดต่อไป

กล่าวโดยสรุป บายศรีเป็นมรดกทางภูมิปัญญาอันล้ำค่าที่ทำทลายกรอบแนวคิดแบบแยกขั้วระหว่างวัตถุกับจิตวิญญาณ ความเก่ากับความใหม่ หรือมูลค่ากับคุณค่า เนื่องจากบายศรีเป็นทั้งหมดนั้นในเวลาเดียวกัน คือสิ่งที่มีทั้งตัวตนเชิงรูปธรรมและนามธรรม มีทั้งคุณูปการต่อสังคมเดิมและสังคมสมัยใหม่ สามารถธำรงคุณค่าหลักเก่าไว้ได้พร้อม ๆ กับการสร้างมูลค่าเพิ่มใหม่ ๆ ให้กับตัวเอง เป็นการอยู่ร่วมกันและสนับสนุนกันระหว่างสองขั้ว มากกว่าจะเป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกัน สถานะที่พิเศษเช่นนี้ จึงทำให้บายศรีเป็นทั้งจุดร่วมที่ผูกโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน และเป็นจุดเชื่อมระหว่างความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่ทำให้ผู้คนต่างกลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ โดยมีบายศรีเป็นสื่อกลาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นอัจฉริยภาพของบรรพบุรุษอีสานในการสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าเชิงสัญลักษณ์สูงยิ่งเช่นนี้ ที่ไม่เพียงช่วยให้ชุมชนอยู่รอดมาอย่างยาวนาน หากยังคงความหมายลึกซึ้งที่ทรงพลังเช่นนี้ไว้ได้ แม้กาลเวลาจะล่วงเลยผ่านไปนานเพียงใด

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ประเด็นสำหรับการวิจัยในอนาคต และข้อจำกัดของการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1. ผลการวิจัยนี้สามารถใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมบายศรีในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาข้ามรุ่น และการสร้างคุณค่าเพิ่มให้กับบายศรีควบคู่ไปกับการรักษาคุณค่าเดิมไว้

2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนสามารถใช้ข้อมูลนี้ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมในพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับการเคารพวิถีชีวิตและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ไม่เน้นแต่การแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนละเลยการอนุรักษ์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรี

3. สถาบันการศึกษาสามารถบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับบายศรีลงในหลักสูตรท้องถิ่นศึกษา เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนเห็นคุณค่าและเกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตน อันจะนำไปสู่การสืบทอดภูมิปัญญานี้อย่างยั่งยืน

2. ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมบายศรีระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงทั้งในไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อทำความเข้าใจความเหมือนและความต่างของรูปแบบ ความเชื่อ และบทบาทของบายศรีในบริบทสังคมวัฒนธรรมที่หลากหลาย

2. การศึกษาในเชิงลึกถึงผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีต่อวัฒนธรรมบายศรี ทั้งในแง่ของการสร้างโอกาสและความท้าทาย รวมถึงยุทธวิธีของชุมชนในการปรับตัวและต่อรองกับกระแสดังกล่าว เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของวัฒนธรรมพื้นบ้านในสังคมร่วมสมัย

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ร่วมกับชุมชน ในการพัฒนานวัตกรรมผลิตภัณฑ์และบริการจากบายศรี ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สอดคล้องกับวิถีชีวิตท้องถิ่น และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน

3. ปัญหาหรืออุปสรรค และข้อจำกัดของการวิจัยนี้

1. การเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งมีความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับบายศรีทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากข้อจำกัดด้านเวลา และความไว้วางใจ ทำให้อาจไม่ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึก

2. ระยะเวลาในการลงภาคสนามและเก็บข้อมูลมีจำกัด ทำให้ยังมีประเด็นสำคัญบางอย่างที่ไม่ได้ถูกศึกษาหลังวิเคราะห์ข้อมูล เช่น มิติความขัดแย้งหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนที่อาจมีผลต่อการสร้างนิยามและบทบาทของบายศรี

3. เนื่องจากเป็นการศึกษาชุมชน 3 แห่ง จึงอาจยังไม่สะท้อนภาพความหลากหลายของวัฒนธรรมบายศรีในอีสานลุ่มน้ำโขงได้ทั้งหมด รวมถึงการเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อจำกัดบางประการ แต่ผลการวิจัยชิ้นนี้ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการสร้างความเข้าใจเชิงลึกต่อวัฒนธรรมบายศรีในสังคมอีสานร่วมสมัย สามารถใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการพัฒนาต่อยอดทั้งในเชิงวิชาการและนโยบายได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ ที่เปิดพื้นที่ให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านได้มีปฏิสัมพันธ์กับความรู้สมัยใหม่อย่างกลมกลืนและเท่าทัน ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ได้มุ่งเน้นแต่การเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่คำนึงถึงการสร้างสมดุลและความยั่งยืนระหว่างการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมกับการพัฒนาในมิติอื่น ๆ ไปพร้อมกัน ดังนั้น หากเรานำองค์ความรู้จากงานวิจัยชิ้นนี้ไปขยายผลและประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม จะช่วยทำให้วัฒนธรรมของบายศรียังคงดำรงอยู่ และสามารถส่องสว่างให้สังคมไทยก้าวเดินต่อไปอย่างมั่นคงและสง่างามได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วในยุคสมัยปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- Adorno, T., & Horkheimer, M. (2002). *The culture industry: Enlightenment as mass deception*. In G. S. Noerr (Ed. & Trans.), *Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments* (p. 94-136). Stanford University Press.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Little, Brown and Company.
- Barthes, R. (1968). *Elements of semiology*. Hill and Wang.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. (A. Lavers, Trans.). Farrar, Straus and Giroux. (Original work published 1957).
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. Hill and Wang.
- Bascom, W. R. (1954). Four functions of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67(266), 333-349.
- Bauman, R. (1992). *Folklore, cultural performances, and popular entertainments: A communications-centered handbook*. Oxford University Press.
- Beck, U. (1990). *The risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). รูปแบบของทุน [ภาษาภา บัลดอย แปล]. ใน สุวัฒน์ธร ปัทมุนาวิณ และสมบุญธร์ ศิริประชัย (บ.ก.), *รวมบทความเพียร์ บูร์ดิเยอ* (น. 46-113). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- Cawley, M., Marsat, J. B., & Gillmor, D. A. (2019). Promoting integrated rural tourism: Comparative perspectives on institutional networking in France and Ireland. *Tourism Geographies*, 21(5), 713-734.

- Chirapravati, P. (2012). The Bai Sri Su Khwan ritual: The human body and the regeneration of lifeforce. *Journal of International Buddhist Studies*, 3(1), 60-62.
- Christian, W. A., Jr. (1981). *Local religion in sixteenth-century Spain*. Princeton University Press.
- Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. Routledge.
- De Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.
- Dundes, A. (1965). *The study of folklore*. Prentice-Hall.
- Dundes, A. (1965). What is folklore? In A. Dundes (Ed.), *The study of folklore* (p. 1-3). Prentice-Hall.
- Florida, R. (2014). *The rise of the creative class, revisited*. Basic Books.
- Foucault, M. (1980). *Truth and power*. In C. Gordon (Ed.), *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977* (p. 109-133). Pantheon Books.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books.
- Georges, R. A. (1997). The centrality in folkloristics of motif and tale type. *Journal of Folklore Research*, 34(3), 203-208.
- Georges, R. A., & Jones, M. O. (1995). *Folkloristics: An introduction*. Indiana University Press.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *A postcapitalist politics*. University of Minnesota Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Giglietto, D., Ciolfi, L., & Bosswick, W. (2019). Building a community-based heritage knowledge sharing platform: The case of Venice. *International Journal of Web Based Communities*, 15(2), 123-140.
- Greimas, A. J. (1987). *On meaning: Selected writings in semiotic theory* (P. J. Perron & F. H. Collins, Trans.). University of Minnesota Press.

- Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, culture, difference* (p. 222-237). Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Open University.
- Hall, S. (Ed.). (1996). *Questions of cultural identity*. SAGE Publications.
- Hayashi, Y. (2003). *Practical Buddhism among the Thai-Lao: Religion in the making of a region*. Trans Pacific Press.
- Hodge, R., & Kress, G. (1988). *Social semiotics*. Cornell University Press.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments*. Stanford University Press.
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Kull, K. (1998). Semiotic ecology: Different natures in the semiosphere. *Sign Systems Studies*, 26(1), 344-371.
- Lang, A. (2015). *Anthropology and religion*. Routledge.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural anthropology*. Basic Books.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the Western Pacific*. Routledge.
- Malinowski, B. (1944). *A scientific theory of culture and other essays*. University of North Carolina Press.
- Malinowski, B. (1954). *Magic, science and religion, and other essays*. Doubleday.
- Marx, K. (1988). *Economic and philosophic manuscripts of 1844* (M. Milligan, Trans.).

Prometheus Books. (Original work published 1844)

Mathias, E. (1996). *Indigenous knowledge and sustainable development*. In S. M. Warren, L. J. Slikkerveer, & D. Brokensha (Eds.), *The cultural dimension of development: Indigenous knowledge systems* (p. 421-432). Intermediate Technology Publications.

Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Free Press.

Mills, M. (1993). Feminist theory and the study of folklore: A twenty-year trajectory toward theory. *Western Folklore*, 52(2/4), 173-192.

Moeran, B. (2014). *The business of creativity: Toward an anthropology of worth*. Left Coast Press.

Morgan, L. H. (1964). *Ancient society*. Harvard University Press. (Original work published 1877)

Naithani, S. (2010). The colonizer-folklorist. *Journal of Folklore Research*, 47(1/2), 45-72.

Narayan, K. (1993). How native is a "native" anthropologist?. *American Anthropologist*, 95(3), 671-686.

Oring, E. (1986). On the concepts of folklore. In E. Oring (Ed.), *Folk groups and folklore genres: An introduction* (p. 1-22). Utah State University Press.

Orsi, R. A. (2005). *Between heaven and earth: The religious worlds people make and the scholars who study them*. Princeton University Press.

Parsons, T. (1951). *The social system*. Routledge.

Parsons, T. (1975). *The evolution of societies*. Prentice-Hall.

Payyappallimana, U., & Fadeeva, Z. (2013). *Traditional knowledge and biodiversity*. United Nations University Institute for the Advanced Study of Sustainability.

Peirce, C. S. (1931-1958). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (Vols. 1-8). Harvard University Press.

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1965). *Structure and function in primitive society*. Free Press.
- Rappaport, R. (1968). *Pigs for the ancestors: Ritual in the ecology of a New Guinea people*. Yale University Press.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (Eds.), *Global modernities* (p. 25-44). Sage.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Saussure, F. D. (1959). *Course in general linguistics* (W. Baskin, Trans.). Philosophical Library.
- Saussure, F. D. (1960). *Course in general linguistics*. Peter Owen.
- Sims, M. C., & Stephens, M. (2005). *Living folklore: An introduction to the study of people and their traditions*. Utah State University Press.
- Steward, J. H. (1972). *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*. University of Illinois Press.
- Tambiah, S. J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in north-east Thailand*. Cambridge University Press.
- Thoms, W. J. (1846). Folk-lore. In A. Dundes (Ed.), *The study of folklore* (p. 4-6). Prentice-Hall.
- Toelken, B. (1996). *The dynamics of folklore*. Utah State University Press.
- Tylor, E. B. (1958). *Primitive culture*. Harper & Row. (Original work published 1871)
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations.
- Weber, M. (2005). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). Routledge. (Original work published 1930)

Williams, R. (1965). *The long revolution*. Penguin Books.

กนกวรรณ มะโนรมย์. (2545). *ชาติพันธุ์สัมพันธ์ในอีสานตอนล่าง*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

กนกวรรณ มะโนรมย์. (2558). บายศรีในงานบุญเดือนสิบของอีสาน: การสร้างหัตถศิลป์ท้องถิ่นเพื่อการจำหน่าย. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 10(1), 53-58.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2561). *บายศรี สัญลักษณ์แห่งมงคลของวัฒนธรรมอีสาน*. สืบค้นจาก https://www.culture.go.th/mculture_th/ewt_news.php?nid=3024&filename=index

กฤตพัฒน์ ผักเพ็ญ. (2561). ประวัติศาสตร์และวิถีวัฒนธรรมบายศรีในภาคอีสาน. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 3(2), 51-62.

กฤษฎา แก้วสุวรรณ. (2553). *การศึกษาเปรียบเทียบบายศรีในภาคอีสานตอนบนและภาคอีสานตอนกลาง*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

กิตติศักดิ์ ธรรมวิทย์สาร. (2562). คติความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมบายศรีของชาวอีสาน. *วารสารพิษณุเวชสาร*, 15(2), 22-30.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2556). *บายศรี*. สืบค้นจาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=27&chap=2&page=t27-2-infodetail03.html>

จักรพงษ์ พวงงามชื่น. (2561). *การใช้ทุนทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคอีสาน: กรณีศึกษาผ้าไหมมัดหมี่*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

จารุวรรณ ขำเพชร. (2558). พิธีกรรมบูชาพญานาคในประเพณีแห่เทียนพรรษาของภาคอีสาน. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร*, 7(14), 111-120.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2562). การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเครื่องทอของน้อยบายศรี ลักษณะเฉพาะของภาคอีสาน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา*, 9(2), 11-22.

จินตนา ชัยอาญา. (2560). พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญกับการสร้างความสัมพันธ์เชิงช่วงวัยในอีสาน. *วารสารอารยธรรมศึกษาโขง-สาละวิน*, 8(1), 41-52.

จุลลดา จุลเสวก. (2556). ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านอีสานตอนใต้. *วารสารอ่าน*, 5(1), 38-52.

จุลลดา จุลเสวก. (2562). พิธีกรรมบูชาพญานาคในนิทานพื้นบ้านอีสาน. *วารสารภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย*, 12(1), 201-215.

ชวลิต อธิปัตยกุล. (2562). องค์ประกอบของขบวนแห่ในประเพณีปราสาทผึ้งของชาวอีสาน. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 27(2), 131-141.

ชูวิทย์ มิตรชอบ. (2563). การประยุกต์ใช้บายศรีในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประเพณีในภาคอีสาน. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 46(2), 41-55.

ธวัชชัย ศุภดิษฐ์. (2561). อัตลักษณ์ของชาวอีสานในกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 3(1), 45-66.

นิยม ชัยบุตร. (2530). *ประเพณีโบราณไทยอีสาน*. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

นิออน สนิทชน. (2564). การประยุกต์ใช้วัสดุสมัยใหม่ในการประดิษฐ์บายศรีของชุมชนอีสาน. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 13(1), 25-42.

บาร์ตส์, อาร์. (2531). *มายาคติ*. (วรรณมาศ คำชมภู, ผู้แปล). โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1957).

บำเพ็ญ ระดมกิจ. (2553). การพัฒนาผลิตภัณฑ์บายศรีจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มมูลค่าทางการตลาด. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 2(4), 68-82.

บำรุง ชำนาญยา. (2563). *บายศรีอีสาน*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2560). *ประเพณีและพิธีกรรมในล้านนา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2536). *ประเพณีเนื่องในการเกิด*. โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2546). บายศรีในฐานะสินค้าทางวัฒนธรรม. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 25(1), 64-76.

บุญเลิศ ศรีกุลวงศ์. (2563). *วัฒนธรรมประเพณีอีสาน*. โรงพิมพ์คังน่านวิทยา.

บุษบา สิทธิการ. (2560). พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญในบริบทสังคมอีสานปัจจุบัน. *วารสารมนุษยศาสตร์*

และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 36(5), 29-46.

บุรดิเยอ, ปิ. (2550). *เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์*. (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, ผู้แปล). โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประไพพิศ เต็มสมบัติถาวร. (2557). มรดกภูมิปัญญาการทำบายศรีของชาวอีสานใต้. *วารสารไทยศึกษา*, 10(1), 118-135.

ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2558). การประยุกต์ใช้บายศรีในประเพณีแซนโฎนตาของชาวไทยเขมร จังหวัดสุรินทร์. *วารสารศิลปกรรมบูรพา*, 18(2), 34-50.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2556). *การท่องเที่ยวชุมชนและมรดกวัฒนธรรมอีสาน: ญูบั้งไฟในบริบทโลกาภิวัตน์*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เปรมรัศมี ทักษะวรรณ. (2553). *แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมวิทยา*. โครงการส่งเสริมและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.

เปรมรัศมี ทักษะวรรณ. (2553). *แนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมวิทยา*. โครงการส่งเสริมและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.

พระครูปัญญาคุณโสภณ. (2562). พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญในสังคมอีสานปัจจุบัน. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์*, 7(2), 57-74.

พระมหาอุทัย วชิรเมธี. (2562). *ประวัติและความเชื่อเรื่องพญานาคในล้านนา*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมปอง ปญฺญาวุโธ. (2562). การสร้างเครือข่ายของคนทำบายศรีในสังคมอีสานปัจจุบัน. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(2), 71-86.

พัฒนา กิตติอาษา. (2546). *พิธีกรรม ประเพณี และเทศกาลพื้นบ้านอีสาน*. อักษรสัมพันธ์.

พัฒนา กิตติอาษา. (2546/2558). การเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟในกระแสทุนนิยม. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 2(2), 83-98.

พิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ. (2557). พิธีบายศรีสู่ขวัญข้าวของชาวอีสานลุ่มน้ำชี. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 6(1), 125-138.

ภัทรดา ภูมิภัทราคม. (2556). *คติชนวิทยากับการศึกษาประเพณีและพิธีกรรม*. สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภริดา มาศโอสถ. (2560). การสร้างตราสินค้าจากสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น. *วารสารบริหารธุรกิจเทคโนโลยีมหานคร*, 14(2), 69-82.

มณีมัย ทองอยู่. (2558). ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบายศรีในวัฒนธรรมอีสาน. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่*, 7(2), 117-136.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2540). *คู่มือนักศึกษา ปีการศึกษา 2540*. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

มาลินอฟสกี, บี. (2505). *ไสยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และศาสนา: และเรื่องอื่นๆ*. (สุเทพ สุนทรภัสซ์, ผู้แปล). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1954).

มุกดาวรรณ ภิญโญชีพ. (2559). ความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มช่างทำบายศรีในภาคอีสาน. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 12(2), 95-110.

เมตตา ศิริสุข. (2557). *ศิลปกรรมรูปนาคนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.

ยศ สันตสมบัติ. (2560). วิถีชีวิตของคนอีสานในเมืองหลวงสมัยใหม่. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 13(1), 73-94.

รักษพงศ์ วงศาโรจน์. (2554). *พิธีกรรมและประเพณีโบราณ*. สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.

รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ร. (2559). การจัดการมรดกวัฒนธรรมประเพณีบายศรีของชาวบ้านในภาคอีสาน. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal*, 9(2), 105-122.

เรณู เหมือนจันทร์เชย. (2554). ภาพลักษณ์ผ่านบทบาทของบายศรีในงานบุญประเพณีอีสาน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 30(3), 125-145.

ฤษณา พิสิฐศุภกุล. (2556). *บทบาทและหน้าที่ของบายศรีในวิถีวัฒนธรรมอีสาน*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

เลวี-สโตรส, ซี. (2018). *มานุษยวิทยาโครงสร้าง*. (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, ผู้แปล). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1963).

วนิดา มัททวงกูร. (2563). *สืริมงคลในงานมงคลสมรส: กรณีศึกษาประเพณีบายศรีของชาวอีสาน*

จังหวัดขอนแก่น. วารสารธรรมทรรศน์, 20(4), 27-40.

วรรณดี หาญเจนลักษณ์. (2557). บายศรีกับงานมงคลในวัฒนธรรมอีสาน. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 34(2), 36-52.

วารุณี ภูริสินสิทธิ์. (2555). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลุ่มน้ำโขง. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วุฒิชชาติ สุนทรสมัย. (2551). พิธีกรรมบายศรีในอีสานเหนือ. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร. (2566). การใช้บายศรีในประเทศไทย. สืบค้นจาก

http://isan.nlt.go.th/cul_tra/detail/14/data.html

สกุลศรี ธีรนิติศาสตร์. (2562). การถ่ายทอดภูมิปัญญาบายศรีในเยาวชนอีสานปัจจุบัน.

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 27(2), 85-98.

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2558). สู่ขวัญ: คน สัตว์ พืช และสรรพสิ่งในเอกสารใบลานอีสาน. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมชาย มาลัย. (2560). ประเพณีบายศรีสู่ขวัญในจังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 9(2), 89-102.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2545). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: แนวทางการศึกษา วิเคราะห์ และวางแผน (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2556). จักรวาลวิทยาที่แฝงในงานศิลปกรรมอีสาน. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สายฝน ทองเที่ยง. (2562). การนำเสนอบายศรีในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคอีสาน.

วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ, 15(2), 105-119.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2564). ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในภาคอีสาน. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 23, 25-38.

ลำรวย โกศล. (2532). ตำรายาโบราณอีสาน. โรงพิมพ์ศิริกัณฑ์ออฟเซ็ท.

สิทธิชัย สมานชาติ. (2561). การผสมผสานความเชื่อในพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน.

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 9(1), 75-90.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2544). วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ. สำนักพิมพ์เรือนแก้ว.

- สุทธิพงศ์ บุญผดุง. (2562). ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนผ่านพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 45(1), 14-29.
- สุเทพ สุนทรนาถ. (2549). หมู่บ้านอีสานยุคสมัยใหม่. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2543). บายศรีในวัฒนธรรมไทย. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2543). พลวัตของภูมิปัญญาไทย: บายศรีในวัฒนธรรมภาคใต้. สถาบันทักษิณคดีศึกษา.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2541). ลายศิลป์สถานและประติมากรรมในอีสาน. สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- สุรสม กฤษณะจุฑะ. (2559). การปรับเปลี่ยนประเพณีอีสานในบริบทการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 12(2), 25-46.
- สุรียา ริมมะนาม. (2561). การพัฒนาลวดลายบายศรีร่วมสมัยเพื่อส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน. *วารสารวิชาการ ศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 9(2), 37-52.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). การเมืองภาคประชาชนในระบบประชาธิปไตยไทย. สำนักพิมพ์ตรงหัว.
- เสาวภา เขียวรัตน์. (2549). ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผีแถนกับพญานาคในสังคมอีสาน. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 2(2), 83-95.
- เสาวภา พรหมศิริ. (2551). การถ่ายทอดความรู้ในการทำบายศรีของชุมชนอีสาน. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา*, 2(1), 103-118.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2560). วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (พิมพ์ครั้งที่ 7). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรัญญา กัลยา. (2563). การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวอีสานในกรุงเทพมหานคร: กรณีศึกษา ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 46(2), 38-54.
- อุดม บัวศรี. (2557). สัญลักษณ์ในพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 10(1), 35-50.
- อุดร ดุจจานนธ. (2541). การศึกษาพิธีไหว้พญานาคในงานประเพณีแห่ปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนคร. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

อุทัย ดุลยเกษม. (2559). *ประเพณีและพิธีกรรมในสังคมไทยร่วมสมัย: กรณีศึกษาบายศรีและการสู่ขวัญ*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุทัย ดุลยเกษม. (2559). *วัฒนธรรมพื้นบ้านศึกษา*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุษา น้อยทิม. (2562). การบริโภคอัตลักษณ์ความเป็นอีสานผ่านสินค้าทางวัฒนธรรม.

วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 27(1), 86-98.

ภาคผนวก

หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

ที่ อว 8714 / 533

คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กทม.10110

31 พฤษภาคม 2567

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน อาจารย์ ดร.ลาวัลย์ ภักดีลิขิต

ด้วย นางสาวรุ่งฤทัย ร้าพิงจิต นิสิตในหลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กำลังดำเนินการจัดทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาที่หลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

ในการนี้คณะศิลปกรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่าท่าน เป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญในการทำวิจัย จึงขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย ทั้งนี้ คณะศิลปกรรมศาสตร์ขอนำส่งเครื่องมือวิจัยไปยังท่านโดยผ่านทางบริการไปรษณีย์ไทย (EMS) และขอความอนุเคราะห์ให้ท่านนำส่งผลการตรวจเครื่องมือวิจัยกลับมายังที่อยู่ตามรายละเอียดดังเอกสารแนบ

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เมธี พันธุ์วรพร)

รองคณบดีฝ่ายบริหารและวางแผน

วิชาการแทนคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

สำนักงานคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
โทร 02 - 260-0123 ต่อ 110

ที่ อว 8714 / 533

คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กทม.10110

31 พฤษภาคม 2567

เรื่อง ขอเรียนเชิญบุคลากรในหน่วยงานเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน คณบดีคณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

ด้วย นางสาวรุ่งฤทัย วาฬังจิต นิสิตในหลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กำลังดำเนินการจัดทำดัชนีพจนานุกรม เรื่อง “คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

ในการนี้คณะศิลปกรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่า อาจารย์ ดร.ก้องเกียรติ มหาอินทร์ ซึ่งเป็นบุคลากรในหน่วยงานของท่าน เป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญในการทำวิจัย จึงขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย ทั้งนี้ คณะศิลปกรรมศาสตร์ขอส่งเครื่องมือวิจัยไปยังท่านผ่านทางที่อยู่ อีเมล และขอความอนุเคราะห์ให้ท่านนำส่งผลการตรวจเครื่องมือวิจัยกลับมายังที่อยู่อีเมล fofa@gs.wvu.ac.th

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เมธี พันธุ์วราร)

รองคณบดีฝ่ายบริหารและวางแผน

รักษาการแทนคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

สำนักงานคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โทร 02 - 260-0123 ต่อ 110

ที่ อว 8714 / 533

คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุมนวิท 23 เขตวัฒนา กทม.10110

31 พฤษภาคม 2567

เรื่อง ขอเรียนเชิญบุคลากรในหน่วยงานเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย

เรียน คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

ด้วย นางสาวรุ่งฤทัย รำพึงจิต นิสิตในหลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กำลังดำเนินการจัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คุณค่าและการดำรงอยู่ของบายศรีในสังคมอีสานลุ่มน้ำโขง” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาที่หลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

ในการนี้คณะศิลปกรรมศาสตร์พิจารณาแล้วเห็นว่า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อำนาจ เอี่ยมล้ำวงศ์ ซึ่งเป็นบุคลากรในหน่วยงานของท่าน เป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญในการทำวิจัย จึงขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจเครื่องมือวิจัย ทั้งนี้ คณะศิลปกรรมศาสตร์ขอนำส่งเครื่องมือวิจัยไปยังท่านผ่านทางที่อยู่ อีเมล และขอความอนุเคราะห์ให้ท่านนำส่งผลการตรวจเครื่องมือวิจัยกลับมายังที่อยู่อีเมล fofa@gs.swu.ac.th

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เมธี พันธุ์วราร)

รองคณบดีฝ่ายบริหารและวางแผน

รักษาการแทนคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์

สำนักงานคณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โทร 02 - 260-0123 ต่อ 110

ประวัติผู้เขียน

